

**ROCZNIK
POLSKIEGO TOWARZYSTWA
HERALDYCZNEGO**

POD REDAKCJĄ PROF. WŁADYSŁAWA SEMKOWICZA

TOM X — R. 1930.

WYDANO Z ZASIŁKIEM MIN. WYZN. REL. I OŚW. PUBL.

**KRAKÓW 1931.
NAKŁADEM POLSKIEGO TOWARZYSTWA HERALDYCZNEGO**

KLEJNOTY DŁUGOSZOWE

KRYTYCZNIE OPRACOWAŁ I NA NOWO WYDAŁ

DR MARJAN FRIEDBERG

(Z 9 RYCINAMI W TEKŚCIE)

KRAKÓW 1931.

№ a. 1932

KLEJNOTY DŁUGOSZOWE

KRYTYCZNIE OPRACOWAŁ I NA NOWO WYDAŁ

Dr MARJAN FRIEDBERG.

A. Uwagi krytyczne.

Najstarsza polska praca heraldyczna „Opis znaków, klejnotów króla i królestwa polskiego“ przeszła zmienne koleje losu, zanim została poznana przez dzisiejszą literaturę naukową. Wspominany i przypisany Długoszowi przez pisarzy wieku XVI, Miechowitę i Paprockiego¹, oraz znany w owym stuleciu dość szeroko, jak świadczy spora liczba zachowanych rękopisów², nie doczekał się „Opis znaków i klejnotów“ wydania drukowanego wcześniej, jak dopiero w połowie w. XIX. Zapomnianą pracę przypomniał nauce Adam Kłodziński. W krótkiej notatce informacyjnej p. t. „Rękopismo Długosza o herbach polskich“, podpisanej kryptonimem A. K., doniósł on o znalezieniu przez Aleksandra Batowskiego w rękopisie t. zw. Chotelskiego pracy heraldycznej Długosza. Równocześnie z tą notatką, pomieszczoną w Bibliotece Naukowego Zakładu im. Ossolińskich (T. V, Lwów 1843, s. 182), wydał Kłodziński oddzielnie litografowaną podobiznę tego zabytku, zwanego odtąd rękopisem Ossolińskich Klejnotów.

Pierwszego wydania drukiem dokonał Józef Muczkowski w ogłoszonym w r. 1851 dziełku o rękopisach prac Długosza³. W wydaniu swem uwzględnił Muczkowski zarówno rękopis Ossolińskich, jak i późniejszy, z drugiej połowy w. XVI pochodzący, ale obszerniejszy rękopis, będący wówczas własnością biskupa ks. Ludwika Łętowskiego⁴.

---

¹ Miechowita w *Chronica Polonorum* (Kraków 1521, s. 343) notuje śmierć Długosza pod r. 1480 i pisze o jego życiu i pracach: „...Item scripsit familias, arma et clenodia nobilitatis Polonorum cum origine et causa eorum...“. — Paprocki w *Herbach rycerstwa polskiego* (Kraków 1584), a później Okolski w *Orbis Polonus* (Kraków 1641) powołują się często przy opisie herbów na pracę heraldyczną Długosza. Należy natomiast zaznaczyć, że brak wzmianki o Klejnotach w *Vita Dlugossi* (Długosz, *Opera*, ed. Przeździecki, T. I), ale pominięto tam i tak ważną pracę, jak *Liber beneficiorum*.

² Por. niżej s. 4 i nast.

³ Wiadomość o rękopismach historii Długosza, jego *Banderia Prutenorum* tudzież *Insignia seu clenodia regni Poloniae*. Kraków 1851. — Klejnoty na s. 123—157.

⁴ Muczkowski korzystał z odpisu użytego mu przez ks. Łętowskiego (*Wiadomość o rękopismach...*, s. 123). Równocześnie rękopis ten znany był Bielowskiemu, który kazał sporządzić jego kopję, por. niżej, s. 8—9.

Prócz tych rękopisów skorzystał wydawca ze wzmianek Paprockiego i Okolskiego o dziele heraldycznym Długosza i na ich podstawie usiłował odtworzyć tekst rękopisu, będącego własnością Paprockiego. Muczkowski mimo starania o dokładność nie ustrzegł się jednak błędów wydawniczych. Wytknąć należy wydawcy szereg omyłek w odtwarzaniu tekstu rękopisu Paprockiego¹, oraz uznać za stanowczo chybiony pomysł częściowej własnej stylizacji przy rekonstrukcji tego rękopisu. Samowolne jest zmienienie porządku herbów z zachowanego w rękopisach na ściśle alfabetyczny.

W trzydzieści cztery lat po wydaniu Muczkowskiego ogłosił Zygmunt Celichowski znany już poprzednio Helclowi² tekst Klejnotów, pochodzący z końca w. XV, a zawarty w rękopisie D. I. Biblioteki w Kórniku³. W sumiennym swym wydaniu podał Celichowski tekst dwukrotnie, t. j. w druku oraz w podobiznie, nadto opracował starannie opis rękopisu i szereg uwag. W tekście drukowanym zdarzają się jednak omyłki⁴, a i odbitka pisma nie jest wszędzie odpowiednio dokładna, co zaznacza się zwłaszcza w rysunku herbów.

Następne wydanie Aleksandra Przeździeckiego⁵ objęło prócz wyżej wspomnianych rękopisów, Ossolińskich, kórnickiego i Łętowskiego, także rękopis odnaleziony w Bibliotece XX. Chigich w Rzymie. Mimo zestawiania tekstu na podstawie aż czterech rękopisów wydanie to ma wartość bardzo małą, wskutek zasadniczych błędów metodycznych wydawców, którzy nie zwrócili uwagi na konieczność dokładnego różniwania tekstu poszczególnych rękopisów, zaś w odtwarzaniu tekstu pierwotnego oparli się głównie na rękopisie Łętowskiego⁶.

Uznając doniosłe znaczenie Klejnotów dla polskiej nauki heraldycznej, a widząc braki wydań dotychczasowych, Franciszek Piekosiński zamieścił w swej „Heraldyce polskiej wieków średnich“⁷ uwagi o dziele, opis poszczególnych jego rękopisów, oraz tekst. Piekosiński wyszedł z założenia, że wszystkie cztery rękopisy Klejnotów są odmiennymi redakcjami jednego dzieła dokonanych przez samego autora, przyczem

¹ Por. niżej s. 22 i nast.

² Starodawne Prawa Polskiego Pomniki. T. I, Warszawa 1856. Na s. XXX wspomina Helcel o tym tekście Klejnotów przy opisie kodeksu D. I. Biblioteki w Kórniku.

³ Insignia seu clenodia regis et regni Poloniae. Z kodeksu kórnickiego wyd., Poznań 1885, s. 27 + s. 8 z podobizną tekstu.

⁴ Omyłki tekstu drukowanego. Ma być: ziemia sandomierska: ...pro prima parte (nie: pater, jest to może błąd drukarski); z. kaliska: ...circulo et naribus (nie: ex), ...tabula stabili (nie: scacali); Pomorawie (nie: Pomoranie); z. halicka: ...menedulam (nie: monedulam), ...vocabulo congruens (nie: congruentem); Róża: ...a gente sua (nie: sede), ...iam Gneznensis metropolis (nie: in Gneznensem metropolim), ...septem milia animarum estimatim (nie: estimatum) i t. d. Por. Celichowski, op. cit., s. 15–18.

⁵ Długosz, Opera, ed. Przeździecki. T. I, ed. I. Polkowski — Ż. Pauli. Kraków 1887, s. XIX–XX i 559–573.

⁶ Wydawcy sami przyznali, że oparli się głównie na rękopisie Łętowskiego (Długosz, Opera, T. I, s. XIX). Za niedokładnością wydania świadczy: 1. Notowanie tylko niektórych odmian w wypadkach, w których rękopisy podają tekst różny. 2. Przy herbach podanych tylko przez rękopisy późniejsze nie zauważył wydawca, że niema ich w rękopisach dawniejszych, przez co czytelnik nie może mieć należytego wyobrażenia o poszczególnych rękopisach. Np. przy herbie Sas podano wyraźnie, że rękopis Łętowskiego do d a j e część tekstu, z czego wynika, że początek mają i inne rękopisy; tymczasem żaden rękopis prócz Łęt. nie ma tego herbu. 3. Herb Kuczaba w wyd. Przeździeckiego ma tekst dłuższy od najobszerniejszego tekstu rękopisu Łęt. 4. Mimo że przyjęto porządek herbów rękopisu Łęt., umieszczono bez zaznaczenia tego herby kapituł po herbach ziemskich. Zmieniono również miejsce herbu Dąbrowa. Przeździecki znał także rękopis, znajdujący się w Bibliotece Arsenau w Paryżu, t. zw. herbarz arsenalski, ale go nie uwzględnił.

⁷ Kraków 1899, s. 1–2, 9–21, 421–455.

rękopisy Ossolińskich i kórnicki są wręcz autografami Długosza. To naczelne założenie zadecydowało o metodzie wydawnictwa, a mianowicie w miejsce próby rekonstrukcji jednego poprawnego tekstu pierwotnego, jak to robili Muczkowski i Przędziecki, Piekosiński podał osobno teksty wszystkich rękopisów. Za podstawę wydania przyjął rękopis Ossolińskich, uznany przez siebie za najstarszy, notując przytem skrupulatnie wszelkie odmiany od tego tekstu zachodzące w rękopisach innych. Dokładne wyróżnienie tekstów poszczególnych rękopisów stanowi ogromną zasługę wydania Piekosińskiego, wobec której maleją inne jego błędy, tem bardziej zresztą, że dotyczą rzeczy naogół drobnych¹.

Założenie Piekosińskiego nie spotkało się z aprobatą w literaturze heraldycznej². Wbrew jego opinii niepodobna poszczególnych rękopisów uważać za oryginały, lecz należy je uznać za kopje, względnie kontynuacje pierwotnego dzieła. Dlatego należy dążyć do odtworzenia pierwotnego, autentycznego i poprawnego tekstu, nie uznając żadnego z rękopisów za autograf, lub choćby zupełnie wierną kopję oryginału. Potrzebę takiego nowego wydania na podstawie wszystkich znanych rękopisów uzasadnia należyte zmieniony pogląd na wzajemny ich stosunek. Wskutek błędnego założenia wydanie Piekosińskiego nie odpowiada wymogom dzisiejszej nauki³.

Dalszym argumentem, przemawiającym za potrzebą reedycji jest uwzględnienie nowych rękopisów, przez Piekosińskiego niewyzyskanych: t. zw. herbarza arsenalskiego, znanego już temu uczonemu, ale dopiero ostatnio bardzo starannie wydane przez Dra Helenę Polackównę⁴, oraz zupełnie nieznanego dotychczas tekstu z r. 1575, odnalezionego w dwu nieco różniących się egzemplarzach.

Do wydawnictwa niniejszego nakłonił wydawcę Prof. Władysław Semkowicz i udzielił mu szeregu bardzo cennych rad oraz wskazówek podczas pracy. Niech więc będzie mi wolno złożyć Panu Profesorowi wyrazy głębokiej wdzięczności i serdecznego podziękowania.

¹ Niektóre omyłki Piekosińskiego: Rękopis kórnicki. Ma być: Insignorum (nie: Insigniorum); Rawicz: ...et crudeles viri nonnulli eciam (nie: et crudeles et nonnulli eorum); Waldorf (nie: Waldorff); Jednorozec: ...bona cza id est (opuszczono: id est), ...Bonyicza nominatur (nie: Bonycza); Dzyalascha (nie: Dzaloscha); Wieniawa: ...Persthlin (nie: Perstyn); Jastrzębiec: ...ortum ducens que (opuszczono: que); Bróg: Genus ex Polonia (nie: Ex Polonia). — Rękopis Ossolińskich. Ma być w tytule: ...Polonice (nie: Polonie) gentis; Łódzia: ...in ambicionem (nie: in ambicionem); Wieniawa: ...Iarandam (nie: Iarandum); Jastrzębiec: ...terrannidem (nie: tirannidem); Svlima (nie: Solima); Dębno: ...Thartharos (nie: Thartaros); Strzegomia: ...Nissam (nie: missam); Prus: ...perfugiens (nie: profugientes), ...propagavit (nie: propaguit); Wężyk: ...Polonorum (nie: Polonicum); Ciołek: ...asseritur (nie: assertur). Por. Heraldyka, s. 422, 428—430, 433—435, 437, 438, 440, 442, 443. Co do rękopisu Chigich, to różnice między tekstem Piekosińskiego a tu podanym są dość znaczne wobec skolacjonowania rzymskiego oryginału rękopisu Chigich z znajdującą się w Polsce kopją (por. niżej, s. 18—19). Znaczniejszym błędem jest niezauważenie przez Piekosińskiego, że herb Kownia, znajdujący się w rękopisie Łętowskiego jest identyczny z znajdującym się w innych rękopisach herbem Koprznia (Heraldyka, s. 433 i 449), choć sam Piekosiński w innym miejscu (ib., s. 86) przyjmuje, że Koprznia jest inną nazwą herbu Kownia.

² Z założeniem tem polemizuje Wł. Semkowicz w recenzji Heraldyki polskiej, Kwart. Histor., 1899, T. XIII, s. 814 i nast. Por. także H. Polackówna, Najstarsze źródła heraldyki polskiej. Lwów 1924, s. 27.

³ Por. H. Polackówna, Najstarsze źródła heraldyki polskiej, s. 28, oraz Stemmata Polonica, s. 2, przyp. 4.

⁴ Stemmata Polonica, rkpis nr 1114 Klejnotów Długosza w Bibliotece Arsenatu w Paryżu (Odb. z Prac sekcji historii sztuki i kultury Twa Nauk. we Lwowie. T. I). Lwów 1926, s. 90.

I. Rękopisy Klejnotów.

1. Rękopis Biblioteki w Kórniku (*K.*¹) pod sygn. D. I., złożony z szeregu pism różnej treści, w którym na kartach 124v—128r znajduje się „Insignorum, clenodiorum regis et regni Polonie descriptio etc.“. Rękopis, jak świadczy pismo, pochodzi z w. XV. Klejnoty spisane ręką z drugiej połowy tegoż stulecia, lub z początku w. XVI². Kodeks jest papierowy, formatu 207×154 mm, papier różny³, kart 370⁴. Oprawa współczesna w deski powleczone zniszczoną, brązową, wypłowiałą skórą, opatrzoną resztkami podwójnych mosiężnych spinek. Tytułu niema. Na stronie wewnętrznej przedniej okładziny napisano na skórze brązowym atramentem: „Matias Paulouicz tenet censum“. Na stronie zewnętrznej tylnej okładziny duże brązowe „Jura“, zaś na wewnętrznej, na brzegu skóry: „Que verum corpus Domini nostri Jesu Christi⁵ natum ex Maria Virgini vere passum immolatum in cruce“, obok wykaligrafowane „M“. Oprócz okładziny chronią rękopis dwie karty pergaminowe, wyjęte z kancjonału kościelnego; prócz tekstu kancjonału znajduje się verso karty pierwszej zapiska z r. 1487 z przepowiednią o różnych nieszczęściach. Na pierwszej stronie teje karty notatka Lelewela, verso Bandtkiego.

Treść kodeksu i jego znaczenie podał dokładnie Helcel⁶. Należy tu tylko nadmienić, że nie można być pewnym, czy, jak chce Helcel, ta sama ręka, która pisała Klejnoty, kreśliła także Kronikę czeską (k. 323r—326r), choć niewątpliwie pismo w obu tekstach jest bardzo podobne. Dość podobne pismo wykazuje również Vita S. Albani (k. 2r—5r), oraz Capitulum theme iuris feodalis (k. 298r—322r). Bardzo zbliżone do ręki Klejnotów jest pismo w Capitula iuris Teutonici (k. 239v—246r).

Na marginesie kart Klejnotów znajdują się dopiski umieszczone współcześnie, lecz ręką inną, oraz kilka piórem narysowanych podobizn herbów⁷.

2. Rękopis Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (*O.*)

¹ W dalszych rozważaniach, a także w tekście Klejnotów, będziemy oznaczać rękopis kórnicki literą „K“.

² H. Polackówna, Najstarsze źródła heraldyki polskiej, s. 28—29, sądzi, że pismo Klejnotów pochodzi z samego początku w. XVI. Zdanie to potwierdzili wybitni paleografowie francuscy, H. Martin i M. Prinert. Pismo o charakterze początku w. XVI może jednak pochodzić i z końca w. XV. Według Helcla wszystkie prace i zapiski kodeksu odnoszą się do w. XV.

³ O znakach wodnych tego kodeksu przygotowuje artykuł Dr Wł. Budka.

⁴ Według Helcla. ⁵ ihu Xpi.

⁶ Starodawne Prawa Polskiego Pomniki, T. I, s. XXVIII—XXXVII.

⁷ Karta 124 v na marginesie z lewej strony: w. 9 przy herbie ziem krakowskiej dopisano „Crac“. — w. 15 dopisano „et“. — w. 18—19 przy herbie ziemi poznańskiej „poznan“. — w. 22—23 przy ziemi sandomierskiej „sand“. — w. 26 przy ziemi kaliskiej „Calisch“. — w. 29 przy ziemi lwowskiej „lwow“. — Karta 125 v w. 4 przy h. Róża powtórzone pierwsze słowo tegoż wiersza „ferali“. — w. 12 przy herbie Nałęcz, narysowany Nałęcz niezwiązany. — Karta 126 r na marginesie z prawej strony: w. 20—21 przy herbie Koprzyńca narysowano niezbyt udatnie i krzywo trzy miecze. — w. 26 przy h. Odrowąż rysunek tegoż herbu. — w. 28 przy h. Łódzia tenże herb, bardzo niedołąźnie narysowany, podobniejszy do rogalka lub półksiężyca. — Karta 126 v na marginesie z lewej strony: w. 3 przy h. Jastrzębiec rysunek herbu, podkowa błędnie obrócona barkiem do góry. — w. 23 przy h. Leliwa rysunek herbu. — w. 30 przy herbie Kozłeroży nieudatny rysunek herbu. — Karta 128 r w. 10 obok tytułu h. Strzemię dopisano „No a“, tytuł podkreślono i przedłużając tę linię wykreślono na marginesie obok w. 11 i 12 kwadrat bez boku dolnego, mający wyobrażać zapewne tarczę, w środku wyrysowano niewyraźne Strzemię. — w. 21 na marginesie z prawej strony, przy h. Ostoją rysunek herbu. — Nie można osądzić, czy rysunki znajdowały się we wzorze kodeksu kórnickiego czy są dodatkiem tegoż kodeksu.

Insigniorum et nobilitatum Regis et regni
Polonie descriptio etc.

Ordine narrantur mea a capite. Est autem totius
polonie regni caput in figne et gualie Aquila
alba capite gestas rotam auream alio ceteris
et in lingua p linea auream ad sinistram in campo
rubro cum plus Rex et pncips monarcha polo
p la pncipibus et armis in dextera portat

Stras Et in Strasburg et metropolis et caput cum hanc
et regionem Rex p se sibi deservit Nec vlli hinc tam
claro p hunc insigniorum vti vicius d' g'ozm' p hunc
ad hunc hunc Naz sic nigra ablatz manu d'fat
campo in stat polo regnum ablatz in rubro. Et in
alio Rex in toto orbe in Rex et regno polo in yd'it
et cetera a hinc signi gent' p hunc and Ducatus Mag
hinc Rex p se deservit armat' vix ma' p hunc
ad gla' rubro rubro gemmat' tres in hunc
p hunc alio equo insidentem

Przemy Saznamcy sua sibi est in ordine et est ablatz in
in campo rubro simpliciter in et innotata et in sum
pluribus alio in innotata portat

Sandomir Sandomiriensis sua sua in ordine que tres p
pma pte corvas glaucas et rubras portat in
sua p hunc ordines stellaz et quod' ordine hunc
stellas in campo rubro deservit

Kalisia Kalisiensis sua sua in ordine cum cap' rubro
rotata rubro et rubro p hunc in tabula p hunc
portat in campo plus albo plus rubro

Lwów Leopoliensis sua sua in ordine cum cap' rubro
innotata in modo p hunc innotata in campo rubro p hunc
sua signaz sua regnum g'ozm' et innotata p hunc
Leopolis cum innotata ad a Leone d' hunc p hunc
condita est

Sivadia Sivadiensis sua et p hunc dupli in campo glaucas
sua cum medio mediet' p hunc nig' danak Et p hunc me:
die' leonis albi mediani et tenati in campo rubro p hunc
p hunc portat d' hunc admirari quod'

Ryc. 1. Pierwsza strona Klejnotów Długoszowych w rękopisie kórnickim (nat. wielk.).

pod sygn. 16/II. Rękopis, jak wskazuje pismo, pochodzi z końca w. XV lub z początku w. XVI. Rękopis papierowy formatu 206×293 mm. Papier gruby, żółtawy, jako znak wodny występują 4 smugi jaśniejsze wzdłuż: pierwsza oddalona od brzegu rękopisu 35 mm, druga od pierwszej prawie 40 mm, trzecia od drugiej 70 mm, ostatnia 30 mm od brzegu zeszytego. Rękopis pisany jedną ręką składa się z trzech kart w całości zapisanych, oraz dwu kart czystych, dołączonych przy oprawie w r. 1847. Brzegi kart, zwłaszcza karty trzeciej poplamione, u góry nieznacznie obcięte. Karty oznaczono farbą czerwoną: 165—167, później niebieską: 175—177, przyczem liczby czerwone 166 i 167 pokryto niebieskimi 176 i 177. Prócz tej starej paginacji, umieszczonej u góry prawego brzegu kart, jest i nowa z r. 1847, licząca stron 1—6, dokonana po podklejeniu rękopisu papierem w kilku miejscach. Okładzina zielona płócienna pochodzi z r. 1847. Tytuł rękopisu umieszczony nad tekstem na k. 1r brzmi: „Omnium domorum sive clenodiorum Polonice gentis descriptio“. Trzy karty, tworzące rękopis Ossolińskich Klejnotów, wyjął z kodeksu Chotelskiego i osobno oprawił August Bielowski 15 września 1847.

T. zw. kodeks Chotelskiego, obecnie własność Biblioteki Ossolińskich nr 168, papierowy, pisany przez wiele różnych rąk, składa się z szeregu prac z drugiej połowy XVI i początku XVII w.¹; nie tworzył on początkowo całości, jak wskazuje rozmaitość papieru, ale powstał przez opracowanie razem różnych prac. Format 301×205 mm, paginacja dzisiejsza k. 1—569, prócz niej zachowała się dawna, a to współczesna powstaniu kodeksu k. 1—607, znaczona farbą czerwoną i późniejsza k. 5—701 farbą niebieską. Po oznaczeniu paginacji farbą czerwoną włączano do kodeksu nowe prace, stąd paginacja niebieska wyprzedza czerwoną. Dzisiejsza paginacja, dokonana po r. 1847 (nie obejmuje już 3 kart Klejnotów), liczy kart znacznie mniej. W miejscu wyjętych kart Klejnotów Bielowski umieścił kartkę z wiadomością o ich usunięciu. Właścicielem kodeksu był ks. Wojciech Chotelski, jak świadczą podpisy na k. 2r, u góry czarnym atramentem „Albertus Chotelsky possessor“ i niżej czerwoną farbą „Albertus de Chotel canonicus Visliciensis plebanus Dobrowodensis possessor“, oraz duży monogram (spiecione A i C) takąż farbą wymalowany. Pismo ks. Chotelskiego pochodzi z w. XVI; paginacja czerwona znaczona jest zdaje się tą samą ręką. Kodeks oprawny jest w deski, obciążone czarną skórą, gładką, bez ozdób. Na grzbiecie wytłoczono: „Alberti de Chotel Miscellanea“. Oprawa jest znacznie późniejsza od rękopisu, pochodzi zapewne z w. XVIII².

3. Rękopis zawarty w Kodeksie Biblioteki XX. Chigich (*Ch.*) w Rzymie pod sygn. Q. II. 51, spisany na kartach 29v—33v³. Rękopis pochodzi, sądząc z pisma ręki głównej, z początku w. XVI, wtedy też został złożony, jak świadczy treść spi-

¹ Treść kodeksu Chotelskiego podaje wyczerpująco Kętrzyński, Katalog Biblioteki Ossolińskich, T. I, s. 303—323. Opis zewnętrzny kodeksu dokonany przez Kętrzyńskiego nie jest jednak dość dokładny, dlatego też wypada opisać go ponownie.

² Ponieważ rękopis Ossolińskich jest niekompletny, nasuwała się możliwość znalezienia na którejs z kart kodeksu Chotelskiego początku Klejnotów. Po dokładnem przeglądnięciu kodeksu należy tę ewentualność wykluczyć. Kodeks Chotelskiego nie ma żadnej innej pracy pisanej tą samą ręką lub na tym samym papierze, z czego należy wnioskować, że Klejnoty dostały się do rąk Chotelskiego w tym stanie, w jakim są dzisiaj. Klejnoty, sądząc z pisma, były najstarszą pracą, wchodzącą w skład kodeksu Chotelskiego.

³ Opisu kodeksu Chigich dokonał Prof. Wł. Semkowicz podczas pobytu w Rzymie w maju 1926 r. i łaskawie dał go do użytkowania wydawcy.

omni dno xpo sine rebus dno polonie get. de foye

Lepotungio terra. quata est. que leoni glauci in coronatid **105**
 in mod petrae apud in campo rubeo postat figurae que ee
 grom ignitum et unitate significat. copolis cui unitas app. Na
 qd a leone dno sine qd dicitur est: **175**

Suadry terra. que pro medietate dicitur in campo glauci sine
 dno medietate aquile nigri coronate. a pro altera medietate
 leonis. albi medietate dicitur in campo rubeo pro insigni postat
 deff. ad unum quod dicitur:

Lullpny terra. que coram cor mudi ad saltand. aetud. nio collum
 corona aurea insignitum est. in campo rubeo postat:

Lanaw terra. que pro medietate dicitur leoni rubri coronati in campo
 albo. et pro altera medietate aquile nigri in campo rubeo deff.
 uniusc. qd uniusc. se postat:

Orcunglicy terra. que aquila glauci. duo capita a se invice aufer
 ambo coronata in campo rubeo postat.

Belensis terra. que griffone albo. coronatid sine pedibus. in al
 tino portatum. in campo rubeo. qd insignis est illi. sine instans
 et deprecans pro lazarus trad. palome regi Laxgissin.

Cuyawicy terra. in pro pro una medietate aquile rubri coronate
 in campo glauci. et pro altera medietate leoni nigri coronati. in campo
 glauci. pro insigni postat.

Cheludis terra in campo rubeo. versus albus. inter tres rubicos videtur. quare
 ene ad caput. et hinc ad caudam. qd dicitur postat: -

Pommeranie Culmbis et archiducibus terra. pro ingram aquilae
 nio collum coronatid. est et duo ala una in pro pro rubi
 nio armata et vibrata. in campo albo postat

Athracis terra. que ingram unimodul coronatid volans simile. sine op.
 tenis. in campo albo postat sine unitate. et regione variabilis qd dicitur
 galta. cui in Olavomae vocatur. qd dicitur: -

Dobrynska terra. que in campo rubeo. caput hominis cum. cum dicitur et
 una. qd ad umbilicem corporis humani. que pro infans et caput caro.
 namque. et pro aurea et capite. duo cornua cui se prominent et.
 trunco et umbilico. corona dicitur et caput.

Padohe terra in campo albo Salery radiantis postat.

Wojlunsky terra. quod di. uapillid. papa se. qd dicitur postat. in campo
 rubeo dicitur.

Anna Barona regni polonie

Thoro sine dicitur alba in campo rubeo. et palome genti dno
 oritur. et a vestro campo. vult et palome. dicitur hinc
 dno genti in vin ferundia et indistincta edolam.

Rosa alba in campo rubeo. et balneum dno genti. dno cui sita
 a daltay epus pragus et in familia dno. et balneum a pro pro
 erecta fuisse. balneum quod dicitur pro pro pro pro pro pro
 replet. dno in dno. dno in dno. dno in dno. dno in dno. dno in dno.
 ymud semes ad possunt. in dno. dno in dno. dno in dno. dno in dno.
 dno. dno. qd aut dno. dno in dno. dno in dno. dno in dno. dno in dno.
 fied sunt et qd dicitur dno. dno. dno. dno. dno. dno. dno. dno. dno. dno.

Ryc. 2.
Pierwsza strona Klejnotów Długoszowych w rękopisie Ossolińskich.
(Zmniejszenie do połowy).

sana też ręką na k. 1. Częściowe uzupełnienia kodeksu dokonywały się dalej w ciągu w. XVI i XVII. Klejnoty spisano ręką główną. Rękopis jest papierowy, liczy kart 198, na pierwszych i niektórych środkowych kartach widnieje znak wodny, przedstawiający głowę wołu en face, z zatkniętym na niej drągiem, wokół którego owija się wąż. Oprawa w białą skórę pochodzi z w. XVII. Napis na grzbiecie z tegoż wieku: „Episc. regum catalogi et alia historica“, u dołu tą samą ręką cyfra 1534 (sygnatura biblioteczna?), na niej naklejono w w. XIX kartę z sygn. Q. II. 51. U góry okrągła karteczka z napisem „Miscellanea della Biblioteca Casanatense“ i cyfrą 390. Na stronie wewnętrznej okładziny przedniej ręką w. XVII cyfra 1534 przekreślona, poczem powtórzona ręką w. XVIII. U góry pismem z w. XVIII/XIX — 924, ponad tem pismem z w. XIX obecna sygnatura Q. II. 51. Pierwszych pięć kart czystych nieliczbowanych. Na karcie 1 liczbowanej u góry jakby sygnatury z w. XVII: $\frac{R1}{25}$. Na tejże karcie ręką z początku w. XVI (ręka główna) podana treść.

Rękopis zawiera następujące prace: K. 2r—10r (ręka z w. XVI, ale nie główna): Incipit Chronica Silesie abbreviata. — K. 12r—29r (ręka główna): Descripcio tocius Silesie atque civitatis regie Wratislaviensis per magistrum Bartholomeum Stenuz ordinis Cruciferorum Rodiensium. — K. 29v—33v (ręka główna): Insigniorum seu clenodiorum regis et regni Polonie descriptio feliciter incipit. — K. 34r—38v: Sequuntur civitates mundi que sunt sive tenentur a christianis ac etiam earum archiepiscopatus et episcopatus. — K. 43r—51v (ręka główna): Incipit Cronica Petri comitis Polonie cum ceteris gestis Sarmacie regum. — K. 52r—53r: Bulla papieża Bonifacego IX z r. 1401 i dokumenty biskupów wrocławskich z r. 1401 i 1508 w sprawie odpustów. — K. 53r—53v: Roczniczek Wincentynów wrocławskich. — K. 54r—58v: Sequuntur annalia et contingencie in civitate Wratislaviensi et primum de expulsione Judeorum. — K. 60r—65v: Opowiadanie o Lutrze. — K. 66r—84r (ręka główna): Cronica episcoporum Wratislaviensium (Jana Długosza). — K. 85r—92r (ręka kart 2r—10r): Catalogus episcoporum Olomucensium sequitur. — K. 93r—96r (ręka kart 2r—10r): Catalogus regum Bohemie. — K. 98r—100r: Qui fuerunt episcopi a creacione episcopatus Pragensis. — K. 101r—103r (ręka główna): Quedam annalia et memorabilia regni Bohemie (1455—1472). — K. 103v—105v: De astucia Georgii de Podibrat qua usus est erga regem Bohemie et Ungarie Ladislaum. — K. 107r—108r: Quedam memorabilia. — K. 108v—114v (ręka kart 2r—10r): Vita domini Arnesti Pragensis archiepiscopi. — K. 115r—119r: Sequitur cathalogus regum regni Polonie. — K. 123r—124r: Annalia sive res memorabiles regni Polonie. — K. 127r—138r (ręka główna): Cronica quomodo domini Cruciferi exorti sunt et quomodo per Polonos contra Prutenos fuerunt suscepti et qualiter postmodum spretis Polonis maxima prelia cum ipsis commiserunt et a Polonis prostrati sunt. — K. 143r—162r: Vita Arnesti Pragensis ecclesie archiepiscopi per Valentinum Crautoaldum Nysensem cacionatum. — K. 163r (ręka w. XVII): Wypiski z Nicefora Historia ecclesiastica. — K. 171r—179r: Historia de ortu Constantini imperatoris. — K. 180v—190v: Zestawienie papieży (do Klemensa VII) i cesarzy (do Karola V). — K. 191r—191v (ręka w. XVII): Wypiski z Rerum memorabilium Paraleipomena.

4. Rękopis t. zw. Łętowskiego (Ł.), znajdujący się w Bibliotece w Wilanowie, nieskatalogowany¹. Rękopis, jak wskazuje pismo, pochodzi z drugiej połowy w. XVI.

¹ U góry drugiej, nowej karty, naznaczono ołówkiem sygnaturę A. 3. Sygnatura ta nie odpowiada jednak sygnaturom Biblioteki Wilanowskiej.

Dokładniej można ustalić czas powstania na podstawie tekstu herbu Sas (s. 23 rękopisu), przy którym pisarz wymienia członka tego rodu, Rafała z Rybotycz i daje datę r. 1570¹. Jest to termin a quo powstania rękopisu. Rękopis formatu 274×199 mm, pisany na grubym białym papierze. Niektóre karty znaczone filigranem, przedstawiającym herb Bonarowa (znak papierni Bonerów), występującym w omawianym kodeksie w dwu odmianach². Na wszystkich kartach widnieje 6 smug wzdłuż: pierwsza od brzegu zeszytego odległa 12–17 mm, ostatnia od brzegu zewnętrznego 10–15 mm, odstęp między smugami wewnętrznymi 35 mm. Rękopis liczy kart zapisanych 12 (paginacja nowa, dana prawdopodobnie przy oprawie: s. 1–24). Rozpoczynają 3 karty nieliczbowane, włączone przy oprawianiu, także 3 karty znajdują się na końcu rękopisu, który pisany jest jedną ręką³, atrament ciemno-bronзовый, nazwy herbów wypisane w osobnym wierszu, literami wielkiego formatu. Poniżej tekstu wszystkich herbów ziemskich i wielu rycerskich pozostawiono na kartach wolne miejsca⁴. Rękopis jest oprawny w ciemno-fioletową skórzaną okładzinę, otrzymał ją w latach 1851–1854⁵. Przy oprawie popodklejano żółtą kalką uszkodzone brzegi kart, tak brzegi przy zeszytciu, jak zewnętrzne, podobnie postąpiono z licznymi dziurkami w kartach. Tytuł rękopisu, wypisany na pierwszej stronie tekstu, brzmi: „Insignia seu clenodia regni Polonię”. Na karcie trzeciej, dodanej przy oprawie, napis z poł. w. XIX: Rękopis Długosza „Clenobia“ (sic).

¹ Data ta jest mylną; było dwu Rafałów z Rybotycz, ojciec znany z wymowy, żyjący pod koniec w. XV i syn, występujący w latach 1510–1530. Tak poinformował wydawcę p. Ludwik Wyrostek, autor pracy o rodzie Dragów-Sasów, która ukaże się niebawem w druku. Ponieważ w rękopisie Ł. jest wyraźnie wypisana data r. 1570, przeto musi się przyjąć za pewne, że powstał on w r. 1570 lub później. Omyłkę co do Rafała trzeba tłumaczyć w ten sposób, że rękopis Ł., będący dalszorzedną kopją Klejnotów, powtórzył wiadomość o Rafale za innym rękopisem (dziś zaginionym), przyczem kopista omylił się co do daty, zmieniając rok dawniejszy na jemu czasowo bliższy. — Drugim, choć mało dokładnym wskaźnikiem co do czasu powstania rękopisu jest wzmianka przy h. Dębno: „Familla inclitorum de qua lege Chronicam, liber 4 caput 12, Polonorum“, co, jak zauważył Bielowski, odnosi się do kroniki Miechowity (1521).

² Bonerowie mieli dwie papiernie: jedna była prawdopodobnie w Bonarce pod Krakowem, drugą, w Balicach, dzierżawił wieczyście Marek Scharffenberg. Papier ze znakiem Bonerów zjawia się od r. 1503 do końca w. XVI. Por. F. Piekosiński, Średniowieczne znaki wodne. Kraków 1893, s. 6–7; J. Ptaśnik, Papiernie w Polsce XVI w. (Odb. z Rozpraw Wydz. histor.-filozof Akad. Umiej., T LXII) Kraków 1920, s. 16; tenże, Cracovia impressorum XV et XVI ss. (Monumenta Poloniae typographica XV et XVI ss., vol. I) Lwów 1922, Wstęp, s. 116. Kilka filigranów papierni Bonerów z lat 1531–1604, różnych jednak od znaków rękopisu Ł., podał K. Badecki, Znaki wodne w księgach Archiwum m. Lwowa 1382–1600. Lwów 1928, s. 15–18, oraz reprodukcje nr 43, 45, 58, 68, 75. Znaki zbliżone wyglądem do filigranów kodeksu Ł. zamieścił C. M. Briquet, Les filigranes. Paryż-Genewa 1907, T. II, s. tekstu 394 i reprodukcje nr 7146 i 7147. Znaki te występują w księgach m. Ołomuńca w latach 1524, 1532 (nr 7146) i 1531 (nr 7147). Bardzo podobny do pierwszego filigranu kodeksu Ł. znak wodny podał N. P. Lichaczew, Paleogr. znaczenie bumażnych wodjanych znakow. Petersburg 1899, Cz. II, s. 155, Cz. III, s. CCXLIX, nr 1697. Znak ten znajduje się na kartach ewangelji z lat 1541–1542.

³ Pisarz pisał kursywą tekst niektórych herbów, tak, że z początku można ulec wrażeniu, jakoby rękopis był pisany dwiema rękami. Dokładne porównanie poszczególnych liter zmusza odrzucić to przypuszczenie i każe przyjąć, że kodeks pisała tylko jedna ręka.

⁴ Te wolne miejsca są zbyt różnej wielkości, by można sądzić, że zostawiono je dla pomieszczenia podobizn herbów.

⁵ Dokładny czas oprawy da się ustalić dzięki temu, że w r. 1851 rękopis nie stanowił osobnej jednostki, ale był oprawiony razem z kroniką Miechowity (wyd. z r. 1521), jak świadczy opis jego przez Bielowskiego. Natomiast w r. 1854 ks. Łętowski, jak wskazuje jego notatka, oddał Klejnoty jako osobny rękopis do Biblioteki Wilanowskiej.

Omawiany rękopis znajdował się w poł. w. XIX w Krakowie, w bibliotece ks. Ludwika Łętowskiego, biskupa joppejskiego. Właściciel użyczył go Józefowi Muczkowskiemu do jego wydania *Klejnotów* w r. 1851, jak również Augustowi Bielowskiemu. Bielowski opisał rękopis, sporządził jego kopję we wrześniu r. 1851 i złożył ją w Bibliotece Ossolińskich pod sygn. 2069/II¹. Sam rękopis zmienił wkrótce potem właściciela, gdyż biskup Łętowski odstąpił go w r. 1854 Augustowi Potockiemu do Biblioteki Wilanowskiej². Piekosiński korzystał w swym wydaniu *Klejnotów* z kopji Bielowskiego. Obecne wydanie korzysta z oryginału rękopisu Łętowskiego, do którego po długich poszukiwaniach udało się dotrzeć³.

5. T. zw. herbarz arsenalski (A.), został wydany ostatnio bardzo starannie przez Dra Helenę Polackównę p. t. *Stemmata Polonica*, rękopis nr 1114 *Klejnotów* Długosza w Bibliotece Arsenалу w Paryżu, Lwów 1926. W cennem tem wydawnictwie podano opis rękopisu i zamieszczono szereg uwag na s. 1—26.

6 i 7. Najpóźniej poznane rękopisy *Klejnotów* stanowią dwa egzemplarze jednego dzieła, przedstawiającego ręcznie malowane miedzioryty herbów ziemskich i rycerskich, z dołączonym tekstem *Klejnotów*.

¹ Opis rękopisu zamieścił Bielowski na s. 24 kopji: „Wydanie dawne (Hallerowskie z r. 1521) *Miechowity Kroniki* [n. b. Bielowski omylił się zapewne w tem miejscu, gdyż wspomniane wydanie *Kroniki Miechowity* wyszło z drukarni Wietora, por. Estreicher, *Bibliografja*, T. XXII, s. 356—7], oprawne w pergamin biały, po obu stronach herb z biskupią u góry czapką „Korczak“ z głóskami I. P. — P. Z. — Z. O. Przy kronice *Miechowity* jest zwykły *annal Decjusza*: De vetustatibus Polonorum liber I. De Jagellonum familia liber II. De Sigismundi regis temporibus liber III. Na ostatniej kartce tego ostatniego dziełka po erracie i wymienieniu drukarni Wietorowej spisano ręką z XVI w.: Montes in Polonia celebres z rękopismu Długoszewego, począwszy od Kalwarji aż do Bieszczad, krócej jednak tu owdzie niż w drukowanym. Na wklejonych przez oprawiacza 12-stu kartach białych in folio, spisany jest niniejszy herbarz Długosza, tak zupełnie jak go tu przepisać kazałem, ręką z XVI w., mianowicie drugiej jego połowy. Gdzie niegdzie tylko dołożono parę słów ręką późniejszą i takowe dodatki podkreśliłem w moim odpisie. Jest własnością Ludwika Łętowskiego, biskupa joppejskiego, należąc do głównych ozdób jego biblioteki. Pisałem w Krakowie, dnia 1 września 1851. A. Bielowski“. — Odpis Bielowskiego jest naogół dokładny. Bielowski starał się o ścisłość także pod względem zewnętrznym, tak, że strony kopji odpowiadają stronom rękopisu. Znajdują się jednak w odpisie omyłki. Oto kilka ważniejszych: Herb Pomorza: rękopis Ł. ...ala in parte superiori (nie, jak odpis: alam parte); Odrowąż: ...sagitam ...retortam (nie: retorta); Róża: ...apud Polonie promotum seviendum (nie: semen) non possit; Wadwicz: ...trutte (nie: kutte); leuardus (nie: senardus), ...que se Valni (nie: valvi) apellant; Sulima: ...Zausius (nie: Zamsius); Sułki (nie: Sumki). — Kopja ma tę główną wadę, że niezawsze oddaje tekst dość jasno. Odpisu dokonywał nie sam Bielowski, ale inna osoba z jego polecenia, a następnie Bielowski odpis poprawiał. Poprawki te zaznaczał jednak tylko na marginesie, a nie w tekście, tak, że nieraz nie można mieć pewności, jakie brzmienie ma tekst właściwy. Por. np. podane wyżej poprawki przy herbach Pomorza, Wadwicz, Lewart. Bielowski dał wprawdzie na marginesie lekcję poprawną, ale że ta poprawka była niejasną, dowodzi wydanie *Klejnotów* Piekosińskiego, korzystające z kopji Bielowskiego, które podaje błędnie: alam, kutte, senardus. Przy h. Świnki rękopis Ł. daje wyraźny tytuł: Porcoria, kopja Bielowskiego: Pozcoria. Na podstawie odpisu Bielowskiego można powziąć mylne wyobrażenie, jakoby sam rękopis, podobnie jak odpis, miał również sporo poprawek i zmian notowanych na marginesie.

² Notatka Łętowskiego umieszczona na s. 24 rękopisu: „Chętnie ustępuję rękopism ten herbów Długosza do Biblioteki Wilanowskiej JW. Hr. Augusta Potockiego. Pisał o tem znalezieniu herbarza Długoszewego u mnie p. Muczkowski, bibliotekarz akademicki krakowski. 3 marca 1854 Kraków. X. Łętowski“.

³ Poszukiwania rękopisu trwały dość długo, nie wiedziało się bowiem o nim nic ponadto, że był własnością Łętowskiego i że korzystali zeń Muczkowski i Bielowski. Trzeba było więc szukać danych o bibliotece Łętowskiego i o jej późniejszych losach. Zwracaliśmy się w tej sprawie do różnych bibliotek, między innymi do Hr. Potockich w Krzeszowicach, jednak bezskutecznie. Dopiero we wrześniu r. 1930 natrafił na rękopis przypadkiem Dr Karol Buczek podczas przeglądania rękopisów Biblioteki Wilanowskiej.

Jeden z tych rękopisów znajduje się obecnie w Bibliotece Uniwersytetu we Lwowie, jako rękopis nr 995¹. Kodeks ten, datowany pod r. 1575, formatu 302×184 mm, pisany na grubym, żółtawym papierze. Na przeważnej części kart występuje filigran, przedstawiający orła o dwu koronowanych głowach, mającego na piersiach tarczę, podzieloną wpoprzek zębatą linią; orzeł wysoki (od ogona do głów) 69 mm, rozpiętość skrzydeł 49 mm². Na pozostałych kartach występuje siedm smug wzdłuż: pierwsza od brzegu zeszytego odległa około 10 mm, ostatnia od brzegu zewnętrznego 8—15 mm, odstęp między smugami wewnętrznymi około 27 mm. Kodeks liczy kart liczbowanych 50. zapisanych 48; k. 40-ej wskutek omyłki w paginacji brak. Zaczynają go 4 karty nieliczbowane, z których pierwszą włączono dopiero w w. XIX (przy odnawianiu oprawy), dwie zaś następne, zlepione razem, oraz karta tytułowa są współczesne. Kodeks pisany jest dwiema rękami, pismo z w. XVI, staranne, atrament ciemno-brązowy; w części pisanej ręką pierwszą (opisy herbów ziemskich) wszystkie litery nazw ziem pisane majuskułą i to większego formatu, w części drugiej nazwy herbów rycerskich są formatu większego, ale litery minuskulne. Oprawa kodeksu jest współczesna, ale odnawiana później, grzbiet nowy. Skóra brązowa twarda, z tłoczonym pośrodku ornamentem kształtu elipsy, floresami wypełnionej, wokół której prostokąt wielkości 247×118 mm, w rogach prostokątu ornamenty.

Tytuł rękopisu brzmi: „Liber insigniorum regionum atque clenodiorum regni Poloniae summa cum diligentia elaboratus. 1575“. Jest on umieszczony na osobnej karcie tytułowej, na której naklejono malowany ręcznie miedzioryt, formatu 137×99 mm. Tytuł jest w formie tablicy, ujętej w ramy rysunku w stylu późnego renesansu, wyobrażającego rodzaj pomnika, zbliżonego kształtem do ołtarza. U góry, nad pomnikiem, widnieje na ozdobnej kartuszowej tarczy herb Poznania, dwa klucze srebrne skrzyżowane, zamkami w górę, w polu czerwonym. Herbu strzegą po bokach dwa siedzące na smokach aniołki. Aniołki jedną ręką dotykają kartusza, drugą wznoszą róg obfitości, pełen kwiatów i owoców. Po obu stronach tablicy z tytułem boczne filary, przy nich trzymają straż: po lewej (heraldycznej) stronie wojownik, zbrojny w dzidę, szeroką szablę i tarczę, w hełmie z koroną, pancerzu i nagolennicach; po prawej stronie murzynka w hełmie, żółto-czerwonej szacie, nagolennicach i naramiennikach, zbrojna w tarczę i dzidę. Na lancy wojownika i w prawej wzniesionej ręce murzynki pęk owoców. Na podstawie pomnika monogram EsK na ozdobnej tarczy kartuszowej, po bokach drobne ornamenty zbroi. Na dalszym planie, za pomnikiem, po stronie lewej (heraldycznej): góra, na niej kolumna, bliżej nieco mury zamku, po stronie prawej wieża lub machina oblężnicza. Barwy sztychu żywe.

Monogram EsK zdaje się wskazywać, że autorem sztychów, przedstawiających herby, był znany złotnik poznański Erazm Kamyn, gdyż taki sam monogram znajduje się na jego księdze wzorów ornamentów z r. 1592, na której umieszczono obok monogramu także imię i nazwisko autora³.

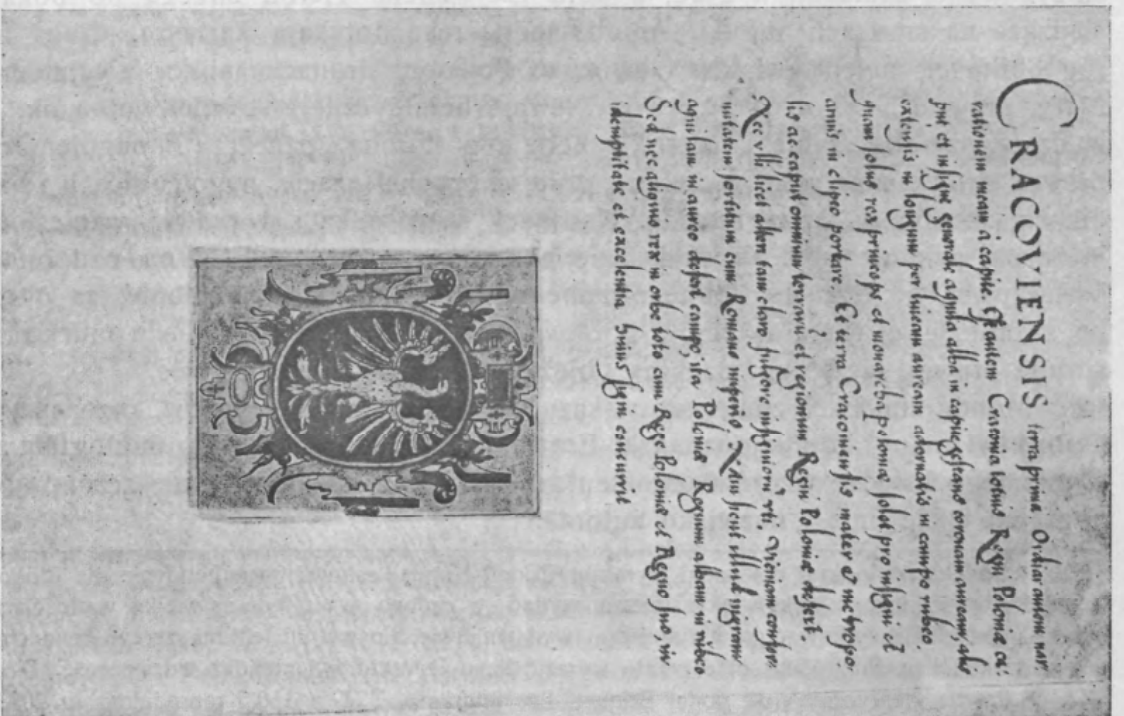
¹ Kodeks ten odkrył dla nauki Dyrektor Rudolf Kotula, zakupił go w Londynie dla Biblioteki Uniwersytetu lwowskiego i jakkolwiek zamierza wydać go osobno ze względu na wielką wartość artystyczną, mimo to pozwolił użytkować go w niniejszym wydawnictwie, a nawet udzielił mi szeregu cennych uwag co do losów kodeksu. Pozwalam sobie przeto wyrazić Panu Dyrektorowi głęboką wdzięczność.

² Prawie identyczny znak podał Briquet, *Les filigranes*, T. I, s. 150 i reprodukcja nr 2038; między miejscowościami, w których ten znak był używany, podaje Briquet Poznań, r. 1582.

³ O Kamynie pisał Marjan Sokołowski w rozprawie: *Erazm Kamyn, złotnik poznański* (Sprawozdania Komisji Historji Sztuki, T. V, s. 129). Sokołowski zajął się głównie jego wzorami ornamentów ze stą-

Ryc. 3.
 Karta tytułowa Iwowskiego kodeksu Kamyna.
 (Zmniejszenie sztychu o 1/3).

Ryc. 4.
 Pierwsza strona Iwowskiego kodeksu Kamyna.
 (Zmniejszenie do połowy).

Za autorstwem Kamyna przemawia też notatka w rachunkach Rady miasta Poznania z 11 marca 1576, która za ofiarowanie jej przez Kamyna księgi z herbami wypłaciła mu 22 fl. i 20 gr.¹; dzieła takiego biblioteka Rady miasta obecnie nie posiada. Że Kamyn zajmował się herbami, dowodzi tego także pośmiertny inwentarz jego sprzętów z 28 stycznia 1585, wśród których znajdowało się: „...blach, na których są herby słacheckie 103, item 10 blach rytych herbów powiatowych, item 26 blach rytych starych norymberskich, item 8... herbów miejskich...“².

Co do autorstwa sztychów, a także co do czasu ich powstania mogą powstać pewne wątpliwości, uznano je nawet za dzieło w. XVII³. Przepuszczenie takie może oprzeć się na fakcie, że sztychy nie znajdują się bezpośrednio na kartach rękopisu, pochodzącego, jak świadczy niezbitcie pismo, z w. XVI, ale są na kartach naklejane. Herby przedstawiają nie tarcze, lecz kartusze, znane głównie z w. XVII: godła spoczywają w elipsowatych polach, otoczonych ornamentami. Wygląd ornamentów może także budzić wątpliwości co do czasu ich powstania, gdyż wykonane są w stylu póź-

---

nowiska artystycznego, wykazując w nich wpływ niemiecki. O samym Kamynie Sokołowski nie pisał zaś wiele, nie mając odpowiednich źródeł. Dokładniejsze wiadomości o Erazmie i jego rodzinie czerpiemy z pracy A. Warschauera, Posener Goldschmiedfamilie Kamyn (Zeitschrift d. Hist. Gesellschaft f. Provinz Posen, T. IX, 1894, s. 1—26), gdzie czytamy, że Erazm był synem złotnika Benedykta, katolikiem i że już w r. 1553 był mistrzem. Choć ojciec jego był przybyszem z Niemiec lub Gdańska, Erazm czuł się Polakiem (o czym świadczy polski tytuł księgi wzorów, a zagranicą może nawet wogóle nie bawił. Reprodukcyjne ornamentów z księgi wzorów zamieścił tak Sokołowski, jak i Warschauer, przed nimi jeszcze J. E. Wessely, Das Ornament und die Kunstindustrie in ihrer geschichtlicher Entwicklung. Wszyscy trzej autorowie prócz ornamentów księgi z r. 1592, zamieszczają też wzory księgi z r. 1552, opatrzonej tylko monogramem EK, którą Warschauer w polemice z H. Böschem uznaje za dzieło krewnego Kamyna, Erazma Koslera z Wilna. (Por. Bösch, Erasmus Kamyn oder Erasmus Kosler, Mittheilungen d. Germ. Nationalmuseums, 1895, nr 1. Rec. Warschauera w Zeitschrift d. Hist. Gesellschaft f. Prov. Posen, T. XI, s. 181). O jakimś Kamińskim jest także wzmianka u Rastawieckiego (Słownik malarzów polskich, T. I, s. 214), ale raczej odnosi się ona do innej osoby. Również myli się Nagler (Die Monogrammisten und Künstler aller Schulen, T. II, s. 665, nr 1775) twierdząc, że Kamyn działał w Krakowie. Czas podany przez Naglera, ok. r. 1590, jest niedokładny, a podany monogram wskazuje, że Nagler nie widział księgi wzorów. — W księdze wzorów z r. 1592 znajdują się sztychy h. Topór, umieszczonego w elipsowatym polu, podobnie jak herby w rękopisie z r. 1575 z tekstem Klejnotów, a dalej sztychy h. Łódzia i Nałęcz (w dwu postaciach: związany i niezwiązany), które umieszczono odmiennie, bo na kartuszowych tarczach (reprodukcje w cytowanej pracy Warschauera, tabl. 6, nr 14 i tabl. 5, nr 12). Ze względu na to, że te cztery sztychy herbów mogłyby stanowić pewien przyczynek do źródeł heraldyki polskiej, zwróciłem się do dyrekcji berlińskiej Staatliche Kunstbibliothek (gdzie księga wzorów jest przechowywana) z zapytaniem, czy sztychy są malowane. Otrzymałem odpowiedź przeczącą.

¹ „Erasmus Kamin aurifabro, qui librum stemmatum et insignium per ipsum impressorum sp. consulari donavit, iussu d. consulum dedimus 22 fl. 20 gr.“. Wiadomość tę podaje Warschauer w pracy: Posener Stadtrechnungen des XVI Jahrh (Zeitschrift d. Hist. Gesellschaft f. Provinz Posen, T. XX, s. 289).

² Acta Scabinalia Posn. 1579—85, fol. 418 v. Inwentarz ten spisali ławnicy na żądanie brata zmarłego, również złotnika, Jakóba. — Notatka ta bardzo cenna a nieznana Warschauerowi dowodzi, że Erazm Kamyn umarł na początku r. 1585 lub z końcem r. 1584. Wydanie wzorów z r. 1592 musiało być pośmiertnym; że nie było ono pierwszym, widoczne z tytułu: „Teraz nowo wydane...“. — Notatkę o inwentarzu sprzętów Kamyna znalazła Marja Wojciechowska i ogłosiła w Kurjerze Poznańskim z 23 lipca 1926. W artykule tym autorka zajmuje się też rękopisem Klejnotów z r. 1575 i opierając się na znalezionej przez siebie zapisce, oraz na wiadomości podanej przez Warschauera o wypłacie 22 florenów Kamynowi, przypisuje mu autorstwo herbarza z r. 1575.

³ H. Polackówna zamieściła wzmiankę o omawianym rękopisie w wydawnictwie Stemmata Polonica (s. 2, przyp. 5 i s. 87—88), uznając, że „...barwne ilustracje pochodzą co najmniej z XVII w...“, a pismo z w. XVI.

nego renesansu przechodzącego w barok. Mimo to za czas powstania kodeksu należy przyjąć zupełnie pewnie wiek XVI, gdyż: 1. wygląd rękopisu wskazuje, że sztychy stanowią jego nierozdzielny całość; są wprawdzie naklejane na karty, ale odpowiadają najzupełniej herbom tekstu co do ilości i umieszczenia, pod każdym tekstem zostawiono na karcie wolne miejsce dla nalepienia sztychu. Nie można więc wątpić, że sztychy miały znajdować się w rękopisie. Sztychy wszystkie odpowiadają sobie stylowo i są niewątpliwie dziełem jednego autora, niepodobna zaś sądzić, że wszystkie naklejono w miejsce dawniejszych, gdyż poza tem, że hipoteza taka wyglądałaby nieprawdopodobnie, odpowiadają one stylem sztychowi karty tytułowej, który nosi datę 1575. Takie same sztychy znajdują się też na drugim egzemplarzu tegoż dzieła (o tem niżej), który pochodzi z w. XVI, jak dowodzi pismo i notatki, świadczące o posiadaniu go przez Jana Zamojskiego. 2. Kształt tarczy znany ze sztychów rękopisu występuje wprawdzie głównie dopiero w w. XVII, ale pojawia się już od połowy w. XVI w zabawkach sztuki, m. i. bardzo licznie na nagrobkach: kartusz posiada w środku owalne pole, otoczone ornamentacją mniej lub więcej bogatą¹. Wzgląd heraldyczny nie może więc bynajmniej sprzeciwiać się temu, by sztychy kodeksu uważać za dzieło drugiej połowy w. XVI. 3. Sztychy wykonane są w stylu późnego renesansu i wskazują na w. XVI, nie XVII. Można nawet zauważyć podobieństwo między nimi, a ornamentami z ksiąg wzorów Kamyna².

Należy więc przyjąć za zupełnie pewne, że sztychy pochodzą z w. XVI. Świadczy za tem czas powstania rękopisu z nimi bez wątpienia związany, świadczy ich styl, a zgadza się postać heraldyczna. Podane powyżej okoliczności wskazują na autorstwo Kamyna, które wydaje się wielce prawdopodobnem. Zupełnie pewne rozstrzygnięcie sprawy tego autorstwa wymagałoby zbadania sztychów pod względem ornamentacyjnym, oraz dokładnego porównania ich z innymi pracami Kamyna³.

¹ Najdawniejsza (zdaje się) tego typu tarcza widnieje w kaplicy Zygmuntowskiej na Wawelu, na pomniku Zygmunta Starego, podobna znajduje się też na pomnikach Stefana Batorego i Anny Jagiellonki. Tarcze tego rodzaju można oglądać np. w kościołach krakowskich na licznych pomnikach szlachty i mieszczan, jak: pomnik biskupa Filipa Padniewskiego (zm. 1572) z h. Nowina i Dryja w katedrze krakowskiej; kanonika sandomierskiego Tomasza Pszonki (zm. 1563) z h. Trąby w kościele N. Marji Panny; Wawrzyńca Spytka Jordana z Zakliczyna i jego rodziny z h. Trąby, Leliwa, Zadora, Rogala, Leliwa z ok. r. 1568 w kościele św. Katarzyny; Stanisława Bojanowskiego (zm. 1555) z h. Junosza w kościele dominikanów; Zofji Czerskiej (zm. 1584) w tymże kościele; Elżbiety z Tarnowskich Pieniążkowej (zm. 1579) w krużgankach kościoła dominikanów; Marcina Leśniowolskiego, kasztelana podlaskiego (zm. 1593) w kościele N. Marji Panny; Marcina Izdzińskiego z Ruśca, scholastyka krakowskiego (zm. 1594) w katedrze krakowskiej; Jana Schillinga, kanonika krakowskiego (zm. 1552) w katedrze. oraz Stanisława Lubarta, kanonika krakowskiego (zm. 1599) w kościele franciszkanów. (Podobizny wszystkich tych pomników można skontrolować w dziele Maks. i Stan. Cerchów, *Pomniki Krakowa*, tekst F. Koperzy. T. II, Kraków 1904). Identyfikacyjny rodzaj tarcz występuje także na pieczęciach, np. pieczęć biskupa Piotra Myszkowskiego z ok. r. 1590. (Odlew Gabinetu nauk pom. hist. U. J., nr 754). Takież owalne pole znajduje się również przy h. Topór, umieszczonym w księdze wzorów Kamyna z r. 1592.

² Takiej informacji udzielił mi łaskawie Pan Prezes Stanisław Tomkowicz, za co pozwalam sobie złożyć Mu szczerze podziękowanie.

³ H. Polackówna w wydawnictwie *Stemmata Polonica* wspomina (s. 87) o rękopisie Biblioteki Ossolińskich sygn. 4510/III, zawierającym 7 ksiąg historii Długosza, a ozdobionym malowaniami na marginesie herbami słynnych w dziejach rycerzy. Autorka uznaje, że pismo tego rękopisu jest podobne do pisma kodeksu Kamyna, tak, że oba pochodzą może z jednego księgozbioru lub tej samej oficyny. Rękopis 4510 oglądałem, pismo nie wydało mi się jednak podobnem. Wygląd zewnętrzny obu rękopisów jest odmienny. Rękopis Biblioteki Ossolińskich ma format większy (403×282 mm), papier jaśniejszy, odmienny znak wodny,

Jeśli zaś można przypisać autorstwo sztychów herbarza z r. 1575 Kamynowi, to trzeba równocześnie uznać, że herbarz ten jest bez wątpienia tą samą księgą, którą otrzymała Rada miasta Poznania i za którą wypłaciła mistrzowi 22 flor. Świadczy za takim przypuszczeniem herb Poznania, umieszczony na karcie tytułowej herbarza.

Ofiarowany Radzie miasta herbarz zaginął w ciągu w. XVII lub XVIII (może zrabowali go Szwedzi po zajęciu Poznania). W r. 1816 był on na jakiejś aukcji, prawdopodobnie w Niemczech, jak świadczy napis ołówkiem, znajdujący się u dołu wewnętrznej strony tylnej okładziny: „Ex Auct. Ebner(?) 1816 5 f 19 xr 24... süß(?)“, oraz krótka, mało czytelna notatka niemiecka, napisana ołówkiem przy h. Orla (k. 37 r). W połowie w. XIX dostała się praca Kamyna do biblioteki rodziny angielskiej Rosenheim w Londynie. Świadczy o tem pochodzący z tego czasu ekslibris, znajdujący się na stronie wewnętrznej przedniej okładki, formy prostokąta z wydrukowanem: „Library of Max Rosenheim and Maurice Rosenheim London N^o—“, oraz mała okrągła etykieta u góry tegoż odwrocia z wydrukowanem: „Rosenheim Collection N^o A 2“. W styczniu r. 1926 księgarz i antykwarz londyński Goldschmidt sprzedał dzieło złotnika poznańskiego Bibliotece Uniwersytetu we Lwowie.

Liber insigniorum składa się z dwu części, których tekst pisano dwiema różnemi rękami. Część pierwsza zawiera 31 sztychów herbów ziemskich, malowanych ręcznie i naklejanych na kartach 1—17, po dwa sztychy na jednej karcie (i po jednej stronie karty), z wyjątkiem dwu pierwszych, przedstawiających herb ziemi krakowskiej (a zarazem Państwa polskiego) i Litwy, oraz ostatniego, herbu Mazowsza, które pomieszczono na osobnych kartach. Sztychy mają kształt prostokątów formatu 67×50 mm, dwa pierwsze formatu 79×61 mm. Umieszczone są poniżej odpowiedniego tekstu. Część druga obejmuje 137 sztychów herbów rycerskich, 7 kapitulnych i jeden Uniwersytetu krakowskiego, naklejanych po obu stronach kart 18—48, zwykle po 2—3 herby na jednej stronie, wraz z poprzedzającym je odpowiednim tekstem. Sztychy herbów rycerskich są nieco mniejsze od ziemskich, formatu 51—55×40 mm, z wyjątkiem herbu kapituły wrocławskiej, wielkości 69×48 mm. Herby rycerskie mają osobny tytuł, wypisany ozdobnemi, dużego formatu literami (minuskułą) na k. 18r powyżej pierwszego herbu rycerskiego Topora: „Arma baronum regni Poloniae“.

Biblioteka Ordynacji Zamojskich w Warszawie posiada pod sygn. Cimelia 100 rękopis opatrzony sztychami herbów, spisany w w. XVI, niedatowany, formatu 285×185 mm¹, o papierze znanym z rękopisu omówionego poprzednio. Rękopis zawiera 31 kart liczbowanych (2—32), nadto 8 nieliczbowanych, wprawionych na początku rękopisu, a dodanych w w. XIX. Na niektórych kartach zachowała się jednak paginacja dawna (znikła z wielu kart wskutek obcinania brzegów, lub nalepiania kawałków papieru w miejscach uszkodzonych), która świadczy, że rękopis jest obecnie niekompletny, a dawniej liczył kart 48². W środku rękopisu niema luk, widoczne

---

którego występują aż cztery rodzaje: 1. okrągła tarcza z koroną, w tarczy ukoronowany orzeł jednogłowy, 2. w tarczy majuskuła M, nad nią gwiazda sześcioramienna, 3. litery P. G., nad niemi gwiazda, 4. w tarczy znak podobny do winnego grona. — Herby rękopisu 4510 są cennem źródłem dla heraldyki, zwłaszcza, że niektóre posiadają wcale rzadki w tej epoce klejnot; dla historii klejnotu byłyby więc ważnym przyczynkiem. Trzebaby jednak dokładnie zbadać czas ich powstania (może późniejszy niż rękopisu). Niech wolno będzie też zauważyć, że jest ich 40 (2 zniszczone), a nie 39.

¹ Karta pierwsza ma format inny: 185×277 mm.

² Np. obecna karta 30 ma dawną paginację 47.

więc, że brakuje początkowych kart 17. Pismo z w. XVI, staranne, podobne do pisma rękopisu przechowywanego w Bibliotece Uniwersytetu lwowskiego, ale nie tej samej ręki. Nazwy herbów rycerskich pisane minuskułą większego formatu. Oprawa pochodzi z początku w. XIX. Grzbiet z papieru białego imitującego pergamin, na nim czarny napis: „Długosz Arma“. Oprócz napisu zdobią grzbiet drobne czarne ornamenty. Reszta okładki z czarno białego, marmurkowego papieru o lekkim odcieniu fioletowym. Tytuł umieszczony na pierwszej karcie tekstu: „Arma baronum regni Poloniae“, wypisany dużymi literami, słowo „Arma“ majuskułą. Pod tytułem dopisał ołówkiem Józef Przyborowski¹: „per Joannem Długosz descripta“.

Rękopis nie wymienia autora sztychów, jednakże porównanie rękopisu z kodeksem Biblioteki Uniwersytetu we Lwowie nr 995, świadczy, że rękopis Biblioteki Zamojskich jest pracą tego samego rytownika. Zupełna identyczność sztychów w obu rękopisach, a także, co zauważono wyżej, zewnętrzne podobieństwo obu rękopisów, sprawia, że oba kodeksy należy uznać za dwa egzemplarze jednej pracy. Rękopis Biblioteki Zamojskich dochował się jednak w stanie uszkodzonym. Nie ma on karty tytułowej i 17 kart z herbami ziemskimi, znajdującymi się w egzemplarzu lwowskim, ale, jak wskazuje pozostała dawna paginacja, karty te początkowo istniały i dopiero później zaginęły. Ośm herbów szlacheckich ma sztychy nowe, pochodzące z w. XIX, nalepione na kartach w miejscu dawnych². Nie umieszczono podobizn herbów kapituły lubuskiej i wrocławskiej: tarcze kartuszone, pochodzące z w. XIX, mają puste pole w środku.

Rękopis warszawski nie posiada daty (brak mu karty tytułowej), ale przypuszczać należy, że powstał mniej więcej w tym samym czasie co lwowski, t. j. około r. 1575. Co do jego dalszych losów dają świadectwo późniejsze zapiski, znajdujące się na kartach kodeksu. Są to dość liczne uwagi i dopiski przy herbach ręki Andrzeja Szredzińskiego, domownika i sługi kanclerza Jana Zamojskiego, występującego w latach 1574—1615³. Dla badań nad provenjencją kodeksu cenną jest również notatka ręki Stanisława Zamojskiego (1775—1856), pomieszczona na karcie nieliczbowanej, wprawionej w w. XIX⁴. Stanisław Zamojski dodał przy końcu rękopisu alfabetyczny wykaz herbów. — Notatki domownika Jana Zamojskiego, dokonane na rękopisie, przechowywane w Bibliotece Ord. Zamojskich i piecza Stanisława Zamojskiego, zbierającego gorliwie pamiętki po kanclerzu, nasuwają wcale prawdopodobny domysł, że rękopis stanowił ongiś własność Jana Zamojskiego⁵.

¹ Bibliotekarz Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, ur. w r. 1823.

² Por. opis herbów zawartych w obu rękopisach na końcu tej pracy.

³ Pismo tych notatek porównał z listami Szredzińskiego p. Zygmunt Wdowiszewski. Biblioteka Ord. Zamojskich posiada wiele listów domownika kanclerza. Szredziński przepisał też szereg listów kanclerza (kopjarzusz Bibl. Zamojskich, T. XV, plik 156). O Szredzińskim por. W. Sobieski, Archiwum J. Zamojskiego, T. I, s. XXII, XXV, 55—61, T. III, s. 262—3; Bielowski, Szymon Szymonowicz, Pamiętnik Akad. Umiej., Wydz. filolog. i hist.-filozof., T. II, s. 136. Ze notatki są ręki Szredzińskiego, świadczy też zapiska Stanisława Zamojskiego.

⁴ Notatka Stan. Zamojskiego brzmi: „Rękopism ten starodawny znajdował się w Bibliotece Ordynacji Zamojskiej, wydaje się z piętnastego wieku, lub z początku szesnastego. Ciekawa rzecz, iż herby wszystkie są sztychowane, a nieznanie jest dzieło, do którego by należały. Dopis na karcie 23 jest Szredzińskiego, pisarza lub domownika Jana Zamojskiego, kanclerza i hetmana wielkiego koronnego. Brakujące herby zostały uzupełnione i spis onych dołączony w Warszawie w r. 1829“.

⁵ Opis rękopisu Cim. 100 Bibl. Zamojskich oraz uwagi co do posiadania go przez Jana Zamojskiego przesłał mi łaskawie p. Zygmunt Wdowiszewski. Dostarczył on też kopji rękopisu, umożliwiając zużytko-

Oba omawiane kodeksy stanowią dzieła podwójne: zawierają kolorowane sztychy i tekst, będący kopją Klejnotów (z kontynuacjami). Tekst odpowiada naogół sztychom. Pewne różnice między podobiznami a tekstem zachodzą jedynie odnośnie do barw heraldycznych: w pięciu wypadkach barwy są odmienne, w licznych natomiast tekst nie podaje dość dokładnie barw w sztychach uwzględnionych¹.

Rękopisy omawiane oznaczać będziemy w dalszych rozważaniach oraz w zestawianym tekście Klejnotów, ze względu na prawdopodobnego autora sztychów, Erazma Kamyna, jako: *KamL.* (Kodeks Kamyna Lwów) i *KamW.* (Kodeks Kamyna Warszawa).

II. Wartość rękopisów i ich wzajemny stosunek.

Celem ocenienia wartości poszczególnych rękopisów należy ustalić: 1. czy który z nich nie jest oryginałem dzieła, 2. jeśli nie, to jaką jest kopją, pierwszo- czy dalszorzędną i jaką przedstawia wartość dla odtworzenia pierwowzoru, 3. jaki jest stosunek rękopisów do siebie. Siedm zachowanych rękopisów można podzielić na dwie grupy: starszą, złożoną z rękopisów Kórnickiego, Ossolińskich i Chigich, oraz późniejszą, którą stanowią rękopisy Łętowskiego, Arsenalski i dwa ze sztychami Kamyna. Podział ten narzuca się z dwu względów, tak chronologicznego: grupa pierwsza pochodzi z końca XV i początku XVI w., a druga z drugiej połowy tego stulecia², jak i treściowego: rękopisy grupy drugiej różnią się od dawniejszych coraz obfitszem dodawaniem nowych herbów, a niekiedy i odmiennym sposobem opisu³.

Według Piekosińskiego wszystkie cztery zużytkowane w jego wydawnictwie rękopisy są dziełem samego Długosza⁴, z tych dwa, t. j. *K.* i *O.*, nawet autografami autora. W recenzji Heraldyki polskiej Wł. Semkowicz zaprzeczył autorstwu Długosza co do niektórych rękopisów, przedstawiając o wiele prawdopodobniejsze przypuszczenie, że dalsze kodeksy (*Ch. Ł.*) są kontynuacjami późniejszego pióra, a nie kopjami odmiennych redakcyj Długosza⁵. Za takim postawieniem sprawy przemawiają znaczne różnice między rękopisami, różnice tak co do ilości herbów, jak i ich opisu. Sam Piekosiński zauważył odmienną styl rękopisu *Ł.*⁶. Za uważaniem dalszych rękopisów za kontynuacje przemawia też ukazanie się nowych rękopisów (*KamL.* i *KamW.*).

Omówienie poszczególnych rękopisów należy zacząć od *K.*, jako najdawniejszego i najpoprawniejszego. Pismo tego rękopisu identyfikowali wybitni paleografowie z pismem Długosza, uznając tem samym kodeks *K.* za oryginał dzieła. Zdanie to nie zdołało się jednak utrzymać, pismo rękopisu *K.* nie jest Długoszowem⁷.

wanie go w wydawnictwie, nadto przeprowadził porównanie sztychów kodeksu warszawskiego z dokonanym przezemnie opisem herbów egzemplarza lwowskiego. Za tę łaskawą pomoc składam p. Wdowi-szewskiemu najszczerze podziękowanie.

¹ Szczegółowy opis herbów przedstawionych w sztychach podaję na końcu pracy.

² Herbarz arsenalski według H. Polackówny (*Stemmata Polonica*, s. 3 i nast.) pochodzi z połowy w. XVI, byłby więc chronologicznie nieco wcześniejszy od innych rękopisów tej grupy, natomiast tekst jego odbiega najwięcej od pierwotnego tekstu Klejnotów.

³ W opisie występuje nieraz szerokie, anegdotyczne opowiadanie, nieznanne dawniejszym kodeksom. Zwracają uwagę legendy przy herbach Starykoń, Wczele, Kuczaba.

⁴ Piekosiński, *Heraldyka polska*, s. 12–17.

⁵ *Kwart. Histor.*, T. XIII, 1899, s. 818 i nast.

⁶ *op. cit.*, s. 17.

⁷ Oprócz Piekosińskiego początkowo także prof. Semkowicz identyfikował pismo *K.* z pismem Długosza (*rec. cit.*). Zdanie to jednak zmienił później prof. Semkowicz i w rozmowach ustnych ze mną wyrażał twierdzenie, że kodeks *K.* jest kopją Klejnotów, a jego pismo różnem od ręki Długosza.

Trzeba mimo to przyznać, że wobec znacznego podobieństwa obu pism, oraz różnicy zdań poważnych paleografów, kryterjum pisma nie może być uważanem za decydujący argument przeciw uznaniu rękopisu *K.* za autograf dzieła. Poważniejszych dowodów dostarcza rozbiór tekstu, wykazującego błędy, które nie mogłyby znajdować się w oryginale, a to tem bardziej, że w owych miejscach, w których przekaz *K.* wykazuje omyłki, inne rękopisy mają tekst dobry. Oto ważniejsze z tych błędów: 1. Herb Polski: *K.* ...est autem tocius Polonie regni caput insigne et generale (*Ch.* ma lepiej: caput et insigne generale); 2. Ziemia kaliska: *K.* ...in tabula stabili (*Ch.* dobrze: scakali); 3. Pomorze: *K.* Pomoravie (*O. Ch.* Pomeranie); 4. Róża: *K.* ...S. Adalbertus... a gente sua eiectus esset (*O. Ch.* ...a sede sua) — mowa o stolicy biskupiej; 5. Działosza: *K.* Dzyolascha (*O. Ch.* Dzyaloscha, *Ch.* Dzaloscha), *K.* ...alam nigram aquialam (*Ch. Ł. Kam.* aquilinam); 6. Połukoza: *K.* ...in vomeres... proclivi (*O. Ch.* in Venerem); 7. Wieniawa: *K.* ...Chebda fratrem germanum quendam... occidisset (*O. Ch.* fratrem germanum larandam), *K.* ...que Ponyaw dicitur (*O. Ch.* i. Pomyan); 8. Jastrzębiec: *K.* brak: alii Boleszcyczy alii Liudbrza alii Lazaky (*O. Ch.* mają te słowa), *K.* ...Ventinus Plocensis episcopi (*O. Ch. Ł.* Vernerus); 9. Lis: *K.* ...cuspidem sagitte albam cum duabus sagittis alias in campo albo (ten sam tekst mają *O. Ch.*, przyczem *Ch.* daje albis zamiast alias; prawdopodobnie jest to błąd, w tym wypadku wspólny); 10. Oksza: ...ab exilio Bohemico venia principum Bohemie obtenta. *K.* nie ma słowa Bohemie, *O. Ch.* mają. 11. Janina: *K.* ...conformes inter se (*O. Ch.* concordēs). Prócz tych ważniejszych omyłek trafiają się w rękopisie *K.* i drobniejsze, jak opuszczenie słowa, powtórzenie go dwa razy, lub drobne błędy gramatyczne.

Przeciw uznawaniu *K.* za oryginał dzieła świadczą także dwa miejsca tekstu, w których widoczną jest omyłka kopisty: 1. Herb Koprzyńia: po słowie „Koprzyńia“ napisano: „in campo rubeo caput asini“, poczem spostrzegłszy się, że słowa te odnoszą się do następnego herbu Połukoza zdanie napisane przekreślono i w następnym wierszu umieszczono opis Koprzyńi, w wierszu trzecim rozpoczynając tekst h. Połukoza. Oczywiście jest to omyłka zwyczajna u kopisty, trudno natomiast przypuścić, by mógł ją popełnić autor. 2. Podobnie omylono się przy h. Dołęga, gdzie po tytule „Dolanga“ wypisano cały tekst h. Ciołek. Spostrzegłszy omyłkę, przekreślono Dołęgę i poniżej tekstu jako ostatnie słowo na tej karcie napisano poprawny tytuł: „Taurorum“. Tekst h. Dołęga wypisano dopiero po Ciołku. Rękopis *K.* nie jest więc oryginałem dzieła, w porównaniu z tekstem innych kodeksów należy go jednak uznać za kopję najlepszą, a na podstawie pisma chronologicznie najstarszą¹.

Na drugim miejscu należy postawić rękopis Ossolińskich. Należy mu się miejsce po *K.* ze względu na późniejsze nieco pismo², jak również z powodu większej ilości popełnionych w tekście błędów. Sam Piekosiński, choć uznający rękopis *O.* za autograf Długosza, przyznał, że nie można wytłumaczyć, w jaki sposób mógł Długosz, jako autor dzieła, dokonać pogmatwania tekstu przy herbach Jednorozec i Korczak³,

¹ Już Celichowski (op. cit., s. 10) podniósł pierwszeństwo rękopisu *K.*, a za jego zdaniem opowiedział się Wł. Semkowicz (rec. cit., s. 821).

² Piekosiński (op. cit., s. 12—15) uważał pismo *O.* podobnie jak *K.* za pismo Długosza. Sprzeciwił się temu Semkowicz (rec. cit., s. 818—819).

³ Op. cit., s. 430 Omyłka polega na tem, że rękopis *O.* opuścił ostatnie słowa h. Jednorozec (znane z innych rękopisów): „nominatur. Cuius primus pater Myrz“, a zamiast nich dał przynależne do Korczaka opowiadanie o zmianie tego herbu przez króla Ludwika. Skrócony tekst Korczaka otrzymał wzamian osobną

Wł. Semkowicz zaś wykazał, że omyłka ta, jak i szereg zwyczajnych błędów, zmuszają uznać rękopis *O.* za kopję¹. Drugie pogmatwanie tekstu, na które dotąd uwagi nie zwrócono, tyczy h. Ciołek i Strzemię. Przy h. Ciołek zamiast charakterystyki znajdującej się w innych rękopisach, *O.* daje wiadomość zanotowaną przez inne przekazy pod h. Strzemię, iż ród ten winien jest śmierci św. Stanisława i za karę za tę zbrodnię nigdy urzędów nie piastował. Pod Strzemieniem natomiast *O.* w miejsce tego ustępu daje charakterystykę nieznaną innym przekazom: „viri recti, mediocritate contenti“. Zapewne przepisano tę charakterystykę z poprzedzającego Strzemię herbu Rola. Pisarz rękopisu *O.* zmienił w dwu miejscach kolejność herbów: po h. Jednorożec nie podał następnej, według *K.*, Nieczui, ale zamieścił herby przychodzące po Korczaku: Cielątkowa, Bożezdarz, Janina, Wieruszowa, Godziemba, Korab. Po nich znalazła miejsce serja herbów, które winny następować po Jednorożcu, t. j. herby od Nieczui do Korczaka. To przedstawienie jest następstwem wspomnianej omyłki przy tekście herbów Jednorożec i Korczak. Drugą zmianę porządku popełniono przy końcu tekstu, przy ostatnich jedenastu herbach, przedstawiając grupę Strykoń, Wężyk, Gozdawa, Rola, Strzemię przed herby Pobóg, Dryja, Powąła, Dołęga, Ciołek. Ostatni herb rękopisu *O.*, Szarza, nie zmienił miejsca.

Mimo tego, że przekaz *O.* jest naogół gorszy od *K.*, nie należy uważać *O.* za kopję rękopisu *K.* Jako dowód zupełnej niezależności *O.* od *K.* należy podnieść, że w miejscu niemal wszystkich najważniejszych omyłek *K.* (por. wyżej, s. 18) *O.* daje tekst dobry. Odnosi się to zarówno do omyłek wyrazowych *K.*, jak i do wyżej wskazanego błędu w kolejności herbów, a mianowicie *O.* nie powtarza za *K.* przedstawienia Dołęgi i Ciołka.

O. jest więc kopją równorzędną z *K.*, choć skutek pogmatwań tekstu gorszą. Poza tem, na co zwracali uwagę wszyscy uczeni zajmujący się Klejnotami, jest kopją niekompletną, bo pozbawioną kilku herbów początkowych (Polski, Litwy, ziemi krakowskiej, poznańskiej, sandomierskiej i kaliskiej), oraz dziesięciu ostatnich herbów rękopisu *K.* (herby Zabawa — Oliwa)².

Zkolei zastanowić się należy nad rękopisem Chigich. Stwierdzić przedewszystkiem wypada, że jest on o wiele poprawniejszy, niż uznawano dotychczas w literaturze. Uprzedzenie do wartości tego przekazu pochodziło stąd, że znajomość jego w Polsce opierała się na kopji (w Bibliotece Ossolińskich), dającej tekst w wielu miejscach zepsuty i mylny. Dokonane na wiosnę r. 1926 skolacjonowanie tej kopji z oryginałem rzym-

---

charakterystykę. Natomiast zdanie o protoplaście rodu Jednorożec, z tekstu tegoż herbu opuszczone, znalazło się na końcu tekstu Korabia.

¹ Rękopis *O.* uznał Wł. Semkowicz za kopję *K.* (rec. cit., s. 818—820).

² Można tu jeszcze zrobić uwagę co do brakujących herbów rękopisu *O.* Stwierdzono wyżej przy opisie kodeksu (por. s. 6), że w kodeksie Chotelskiego musiał *O.* znajdować się w postaci dzisiejszej. Jest jednak rzeczą możliwą, iż brakujący obecnie początek znajdował się niegdyś na końcu osobnej karty, zapisanej także innym tekstem, tak że *O.* nie stanowił odrębnego rękopisu spisane na osobnych kartach (podobnie jak *K.*). Ks. Chotelski otrzymałby więc tekst niecały. Możliwość powieść, że sprzeciwia się temu tytuł umieszczony u góry pierwszej karty. Ale właśnie ten tytuł może wskazywać, że nie został wypisany normalnie, t. j. przed rozpoczęciem pisania tekstu dzieła. Ściśnięty u samej góry karty, wypisany małymi literami, może czynić wrażenie, iż położono go później, choć wyszedł z pod tej samej ręki co tekst. Również brzmienie tytułu, odmienne od *K.* i *Ch.*, wskazuje, że tytułu nie odpisano ze wzoru-oryginału, ale podano go później z pamięci, w dodatku błędnie. Można więc sądzić, że *O.* miał początek, który jednak rychło zaginął, a ta sama ręka dopisała wówczas tytuł ponad zachowanym tekstem.

skim pozwoliło Wł. Semkowiczowi na częściową rehabilitację przekazu *Ch.*, okazało się bowiem, że kopia z Biblioteki Ossolińskich zawiera wiele błędów nieznanymi rzymskiemu oryginałowi rękopisu¹. Przekaz *Ch.* należy więc uznać za kopję wcale dobrą. Mniej poprawny od *K.*, nie przedstawia się gorzej od *O.*: posiadając może nieco więcej drobnych przekręceń tekstu, nie wykazuje natomiast większych pogmatwań. Ze względu na charakter pisma raczej późniejszego niż pismo rękopisu *O.* i wskazującego na pochodzenie z początku w. XVI, *Ch.* zasługuje na miejsce trzecie po *K.* i *O.*, od których zresztą nie jest zależny.

Nie może być żadnych przypuszczeń co do zależności *Ch.* od *O.*, skoro *Ch.* posiada brakujący w *O.* początek, daje lepszy (ten sam co *K.*) porządek herbów, nie ma omyłki przy h. Jednorożec i t. d. Przeciw zależności od *K.* świadczą to, że *Ch.*, podobnie jak i *O.*, nie powtarza najważniejszych błędów *K.*, a nadto niejednokrotnie używa wyrażań odmiennych². Uważać więc należy rękopis *Ch.* za kopję równorzędną z *K.* i *O.*

Uznawszy rękopisy *K. O. Ch.* za kopje równorzędne, należałoby z kolei rozpatrzyć zagadnienie, czy są to kopje pierwszego rzędu, t. j. bezpośrednio odpisy nie-dochowanego oryginału. Budzą się co do tego wątpliwości, istnieje bowiem kilka miejsc, w których wszystkie trzy przekazy mają tekst wspólny lub zbliżony, a błędny. Np. przy herbie Kotwica: *K. Ch.* ferre, *O.* fere, zamiast ferea (anchora marina), jak dają *Ł.* i *Kam.*; Wieniawa: *K. O.* ...circulum de naribus zambronis dependere, *Ch.* dependentem, zamiast deponere, jak *Ł.*; Jelita: ...in prelio, *K.* preter, *O.* propter (*Ch.* contra), Wladislaum Loktek ad Płowcze.. habito, winno być: per, jak daje *Kam.*; Lis: *K. O. Ch.* ...cuspidem sagitte albam cum duabus sagittis alias (*Ch.* albis) in campo albo, *Ł.* i *Kam.* mają: cum duabus crucibus albis in campo rubeo. Tej parokrotnej identyczności błędów, popełnionych we wszystkich trzech rękopisach, niepodobna wytłumaczyć inaczej, jak przypuszczeniem, że błąd dany zakradł się do tekstu, z którego te trzy przekazy odpisano. Charakter omyłek tego podstawowego tekstu wskazuje na roztargnienie czy ignorancję kopisty, wydaje się zaś trudnym do pomyślenia w tekście oryginalnym. Nasuwa się tedy domysł, że wzorem dla *K. O. Ch.* był nie tekst pierwotny Klejnotów, lecz jakaś kopia, że zatem wszystkie te trzy rękopisy są dopiero drugorzędnymi kopjami.

Trzy omawiane kopje odgrywają najważniejszą rolę przy zestawianiu tekstu oryginału. Odnosi się to w pierwszym rzędzie do najlepszego i najstarszego rękopisu *K.* Przekaz ten, jak również i *Ch.*, są miarodajne co do porządku następstwa herbów; porządek ten w obu rękopisach jest identyczny, z wyjątkiem jedynie herbów Dołęga

¹ Błędy kopji ossolińskiej rękopisu *Ch.* powtórzył w swem wydawnictwie Piekosiński. Oto kilka bardziej uderzających przykładów: ...terra Cracoviensis (nie: Cracoviensi); Belzensis (nie: Welzensis); Dobrzynensis (nie: Tobrzynensis); Róza: ...in Gneznensem metropolim (nie: in Buizan, w tekście skrót Gnezn); Grifes (nie: Grises); Gneznensis capituli (nie: Bneznensis); Yednorożecz (nie: Yednovozech); Nyeczuya (nie: Ylyeczuya); Wieniawa: ...larandam decanum Gneznensem (nie: Bnezinensem); Dolywa (nie: Volywa); Habdank (nie: Habdart); Godzabą (nie: Bodzabą); Wanzykowye (nie: Danzykowye); Gozdoua (nie: Bozdoua); Rolya (nie: Kolya) i t. d.

² Por. wykaz błędów *K. — Ch.* nie przedstawia herbów Dołęga i Ciołek jak *K.*, kolejność herbów jest więc i w tem miejscu poprawna. — Kilka przykładów odmiennych wyrażań: Litwa: *K.* ...armatum virum, *Ch.* ...hominem; z. poznańska: *K.* ...alis in inauratis, *Ch.* ...alis non inauratis; z. halicka: *K.* ...volantem, *Ch.* ...volantem similem; z. dobrzyńska: *K.* ...corus, *Ch.* ...corpus (humanum); Róza: *K.* ...Czesław, *Ch.* Czasław; Nałęcz: *K.* ...in Polonico arcum signans, *Ch.* ...quod in Polonico arcum sonat; Jednorożec: *K.* ...corrupto vocabulo Boniyca, *Ch.* ...corrupto latino Boncza.

i Ciołek, które *K.* przestawił. — Na rękopisie *K.* trzeba się oprzeć przy ustalaniu ilości herbów zaginionego oryginału. Herby, które zawiera *K.*, a których *O.* nie posiada, musiały znajdować się w oryginale, gdyż *K.* jest kopją starszą i poprawniejszą od *O.* Natomiast nie było w oryginale ośmiu herbów, które daje *Ch.*, a których *K.* nie posiada (Wczele—Kornicz). Decyduje o tem późniejszy czas powstania rękopisu *Ch.*, a także poniekąd nieco odmienny sposób opisu tych ośmiu herbów od opisów herbów poprzednich¹. Te ośm herbów nie należą więc do tekstu właściwego dzieła Klejnotów, ale są kontynuacją.

Drugą grupę stanowią przekazy *Ł. A. KamL.* i *KamW.* Wszystkie cztery są kopjami dalszorzędnymi, zawierają oprócz herbów, występujących w przekazach dawnych, także nowe herby, a teksty herbów znanych rękopisom dawniejszym dają nieraz w postaci odmiennej i obszerniejszej. Najwięcej zbliżony do grupy pierwszej jest rękopis *Ł.*, pisany jednak bardzo niestarannie i zawierający wskutek tego wiele błędów gramatycznych i sensowych. Mniej omyłek tego rodzaju jest może w rękopisach Kamyna. Przekazy te różnią się natomiast znacznie od oryginału dzieła z powodu dodania wielu nowych herbów oraz występujących dość często odmian barw. Najwięcej różni się od oryginału herbarz arsenalski, w którym herby ziemskie mało wprawdzie odbiegają od tekstu oryginału, ale przeważna część szlacheckich stylistycznie słabo tylko przypomina pierwowzór. Herbarz ten jest właściwie wolną kompilacją Klejnotów i jako taki może tylko w sposób nieznaczny pomóc w odtwarzaniu zaginionego oryginału. Wszystkie zresztą rękopisy drugiej grupy, jako znacznie późniejsze i mniej poprawne od poprzednich, mogą tylko wyjątkowo odegrać rolę w zestawianiu wzorowego tekstu.

Przy analizie czterech rękopisów grupy drugiej zwracają uwagę dwa rękopisy ze sztychami Kamyna. Nie są one zupełnie identyczne, gdyż mają pewne drobne różnice, a nawet porządek herbów jest w nich odmienny. Żaden z nich nie jest kopją drugiego, gdyż oba przekazy mają pewne miejsca, w których jeden z nich daje tekst lepszy od drugiego. Nadto rękopis lwowski posiada o jeden herb więcej, mianowicie Dołęgę, którą opuścił rękopis Biblioteki Zamojskich. Oba rękopisy są więc niewątpliwie kopjami trzeciego, nieznanego obecnie rękopisu. Musiał on zawierać wszystkie herby posiadane przez oba przekazy. Jaki był porządek tych herbów, nie można powiedzieć.

Można dojść też do pewnych rezultatów, porównując tekst dzieł Kamyna i rękopisu *Ł.* Różnice są co prawda duże: rękopisy ze sztychami Kamyna posiadają więcej o 13 herbów ziemskich, 36 rycerskich, 4 kapitulne i herb Uniwersytetu, są więc znacznie obszerniejsze, tem bardziej, że wszystkie herby *Ł.* są im znane². Występują dalej duże różnice stylistyczne między rękopisami, zwłaszcza w herbach ziem, gdzie *Kam.* różni się od *Ł.* i dawniejszych rękopisów. Posiada też *Kam.* znaczne różnice rzeczowe w porównaniu z dawniejszemi rękopisami (zwłaszcza w barwie). W wielu natomiast miejscach, gdzie *Ł.* posiada częste u niego błędy gramatyczne, *Kam.* daje tekst jaśniejszy. Należy jednak zwrócić uwagę na kilka podobieństw. Herb Bożezdarz: *Ł.* i *Kam.* mają tekst wspólny, krótszy niż *K. O. Ch.*, a odmienny od *A.*; Starykoń: *Ł.* i *Kam.*

¹ Żaden z tych ośmiu herbów nie ma charakterystyki rodu, która tak często występuje przy herbach właściwego tekstu Klejnotów. Opisy, z wyjątkiem długiego opisu h. Amadejowa, są bardzo lakoniczne. Por. Wł. Semkowicz, *rec. cit.*, s. 821.

² Jedyne może wyjątkiem stanowi znajdujący się w rękopisie *Ł.* herb Przerowa, co do którego istnieć może wątpliwość, czy jest identyczny z herbem Chorągiew rękopisów Kamyna.

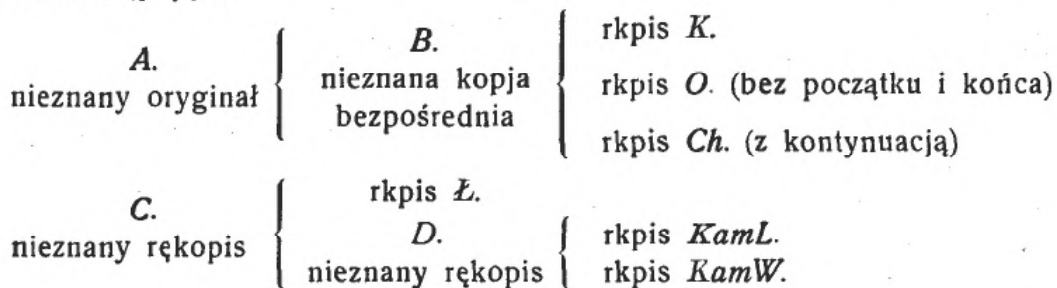
mają wspólny dodatek do tekstu znanego *K. O. Ch.*, *A.* ma tekst odrębny; Wczele: *Ł.* i *Kam.* dają tekst dłuższy, niż *Ch.*, a odmienny niż *A.*; Kuczaba podobnie, choć *Ł.* ma opowiadanie urwane; Pomian: *Ł.* i *Kam.* mają to samo, *A.* podaje tekst nieco inaczej.

Podobieństwa te wskazują na pewien, choć daleki, związek rękopisów *Ł.* i *Kam.*, a mianowicie na zależność między nieznanym pierwowzorem prac Kamyna i rękopisem *Ł.* Żaden jednakże z nich nie może pochodzić od drugiego: *Ł.* nie może być skróceniem pierwowzoru *Kam.*, bo jest bardziej zbliżony odeń do pierwotnego dzieła Klejnotów, ale nie może też być wzorem dla *Kam.*, bo tamten jest znacznie obszerniejszy. Można by mniemać, że *Ł.* był podstawą, do której pierwowzór *Kam.* dodał dalsze herby, ale i to byłby wniosek mylny, ponieważ *Kam.* nie ma niektórych błędów *Ł.*, posiada, podobnie jak starsze przekazy, dłuższy od *Ł.* opis herbu ziemi krakowskiej, ma pełny tekst Kuczaby (*Ł.* ma tekst urwany) Wynika z tego, że wzór *Kam.* i rękopis *Ł.* musiały mieć wspólne, nieznanne dziś źródło. Niepodobna na pewne ustalić, czy posiadało ono herby podane przez *Kam.*, a nieznanne *Ł.* Tekst musiał być natomiast pod względem stylistycznym i gramatycznym poprawniejszy od tekstu *Ł.* Porządku herbów domyśleć się nie można.

Ryzykownem, gdyż nie opartem na silniejszej podstawie, byłoby szukanie związków między rękopisami grupy pierwszej, a rękopisami drugiej i ich nieznanymi dziś pierwowzorami. Należy zauważyć, że *Ł.* i *Kam.* mają herby podane przez kontynuację *Ch.* Różnią się jednak od niego dość znacznie i bezpośrednio nie są odeń zależne¹.

Natomiast herbarza *A.*, który różni się bardzo od innych rękopisów tak rzeczowo (posiada partję litewską, brak mu natomiast niektórych herbów, znajdujących się w rękopisie *Ł.*), jak i stylistycznie, nie da się wiązać z żadnym innym przekazem.

Rękopisy Klejnotów można ułożyć w dwie niezależne genealogje, które przedstawiają się następująco:

III. Rękopisy zaginione.

Poza omówionymi rękopisami istniało jeszcze kilka rękopisów Klejnotów, które zaginęły wprawdzie, ale istnienie ich da się wykazać. Jakiś egzemplarz był mianowicie w posiadaniu Stanisława Orzechowskiego. W zachowanym bowiem spisie książek biblioteki znakomitego pisarza, w dziale „Księgi starych Polaków niedrukowane”, podano na dziewiątym miejscu: „Długossius de stemmatibus totius regni Poloniae”. Spis ten znajduje się w rękopisie Chotelskiego i pisany jest ręką z początku w. XVII².

¹ Por. wyżej miejsca, w których *K. O. Ch.* dają tekst gorszy od tekstu *Ł.* i *Kam.*

² Rkpis Chotelskiego znajduje się w Bibliotece Ossolińskich jako nr 168. Spis książek Orzechowskiego na k. 148 v (dzisiejszej paginacji). Por. Kętrzyński, Katalog, T. I, s. 308, nr 168, poz. 50. W tym samym rękopisie Chotelskiego był rkpis *O.*, jednakże nie ma on nic wspólnego ze spisem Orzechowskiego.

Mowa w nim jest niewątpliwie o Klejnotach, a ponieważ tytuł nie odpowiada żadnemu ze znanych rękopisów, trzeba przyjąć, że zapewne był to odrębny egzemplarz.

Jeżeli porówna się herby Klejnotów z herbami zamieszczonymi w dziele Kromera Polonia, gdzie podano suchy spis godeł szlacheckich, to uderzyć musi, że prawie wszystkie herby, z bardzo małymi wyjątkami, są znane z Klejnotów. Być może więc, że Kromer znał to dzieło i oparł się na niem. Gdyby tak było, to egzemplarz, który miał w ręku, musiałby być dalszą jakąś kontynuacją, ponieważ Kromer podaje m. i. herby niepodawane przez ogół rękopisów, a znane tylko z rękopisów Kamyna. Ponieważ zaś Kromer daje 117 godeł, a więc więcej, niż jest ich w *Ł.*, a mniej niż w *Kam.*, przyszłoby wyciągnąć wniosek, iż posiadał jeszcze inny, nieznaną egzemplarz¹. Jest to możliwem, choć mógł również autor Polonii nie czerpać wprost z Klejnotów, ale korzystać z nich tylko pośrednio i częściowo.

Rękopis własności Paprockiego. W Herbach rycerstwa polskiego² powołuje się Paprocki dość często na Długosza, tak przy opisie herbów, jak również podając dzieje rodu, lub jego charakterystykę. Podobnie czyni w swym Orbis Polonus Okolski. Ponieważ obaj pisarze wspominają Długosza niekiedy także przy herbach nieznanymi zachowanym rękopisom Klejnotów, przeto Muczkowski opracowując swoje wydanie Długoszowego herbarza zrekonstruował na podstawie wzmianek wspomnianych heraldyków tekst 14 herbów, nie znajdujących się w znanych mu przekazach, t. j. w *O.* i *Ł.*³. Podane przez Muczkowskiego herby uwzględnił Piekosiński w swym wydaniu Klejnotów, a przyjmując istnienie odrębnego rękopisu Klejnotów, który posiadali Paprocki i Okolski, umieścił je po herbach wymienionych przez rękopisy *O. K. Ch.* i *Ł.*⁴.

Tak rekonstrukcja Muczkowskiego, jak i uwzględnienie jej przez Piekosińskiego musi jednak wywołać zastrzeżenie natury metodycznej. Rekonstrukcja tego rodzaju byłaby dokładną, gdyby podała wiernie i dosłownie te przekazy Paprockiego i Okolskiego, przy których heraldycy ci wyraźnie powołują się na Długosza. Muczkowski nie uczynił tego, opierając się dowolnie na wzmiance jednego lub drugiego heraldyka, stylistycznie prawie wyłącznie na Okolskim, a w korzystaniu z nich nie był dość ścisłym. Niepotrzebnie podał herby Kietlicz, Kot morski, Suchekownaty, gdyż Paprocki i Okolski nie powołują się na Długosza ani przy opisie tych herbów, ani przy wzmiankach o pochodzeniu rodów⁵. Przy herbach Kolumna, Ślepowron i Zagłoba Okolski nie mówi nic o Długoszu, a Paprocki powtarza za Długoszem charakterystykę i pochodzenie rodów; opis herbów podany przez Muczkowskiego jest bezpodstawnie powtórzony za Okolskim⁶. Przy herbach Brodzic, Grabie, Jasińczyk, Kroje, Topacz i Trzaska Paprocki i Okolski podają za Długoszem pochodzenie i charakterystyki rodów, Mucz-

¹ Kromer daje tylko dwa herby nieznanne Klejnotom (rkp. *Kam.*): Boitza (Bojczy?) i Schilde (nie jest to Janina, gdyż podano ją osobno) Natomiast nazwy herbów są bardzo poprzekęcane. Por. Kromer, Polonia, Biblioteka pisarzy polskich, T. 40, s. 58.

² Herby rycerstwa polskiego, wyd. Turowski. Kraków 1858.

³ Herby: Belina, Brodzic, Grabie, Jasińczyk, Kietlicz, Kolumna, Kot morski, Kroje, Rownia, Ślepowron, Suchekownaty, Topacz, Trzaska, Zagłoba. — Muczkowski, Wiadomość o rękopismach, s. 129—157.

⁴ Piekosiński, Heraldyka polska, s. 453—455.

⁵ Paprocki, op. cit., s. 670, 740, 611; Okolski, Orbis Polonus, T. I, s. 380, 478, T. III, s. 167. Przy Kocie morskim obaj heraldycy powołują się na Długosza jedynie co do nazwy herbu. Przy h. Suchekownaty mówi Paprocki niejasno, że z historyków tylko Długosz ten herb wspomina.

⁶ Paprocki, op. cit., s. 591, 404, 440; Okolski, op. cit., T. I, s. 117, T. III, s. 121, 328.

kowski natomiast powtarza za nimi nie tylko te wiadomości, ale i opis herbów¹. Nieściśle podał Muczkowski herb Belinę: Paprocki i Okolski, powołując się na Długosza, podają pochodzenie tego rodu, a Muczkowski opuszcza tę wiadomość. Podaje natomiast opis herbu Belina, ale i to czyni niedokładnie, bo nie na podstawie Paprockiego, który przy tym opisie powołuje się na Długosza, ale za Okolskim, nie mówiąc nic o Długoszu w tym miejscu². Przy herbie Rownia Paprocki i Okolski powtarzają za Długoszem wiadomość o pochodzeniu rodu. Muczkowski ten szczegół opuszcza, daje natomiast opis herbu (za Okolskim), choć ani Paprocki ani Okolski nie powołują się co do tego na Długosza³. Wymienienie Rowni jest poza tem błędem. Jak zauważył słusznie Piekosiński, słowo Rownia jest przekruceniem słowa Kownia, a podany pod Rownią znak jest tylko odmianą Kowni (Koprzyni), a nie osobnym herbem. Mimo tego spostrzeżenia podał Piekosiński w swym wydaniu Klejnotów, idąc za Muczkowskim, herb Rownię. Ponieważ zaś błędnie podał w tem wydaniu Koprzynię i Kownię jako dwa herby, przeto ten jeden herb (Koprzynia—Kownia—Rownia) został powtórzony aż trzy razy⁴. Podany przez Muczkowskiego herb Kroje jest nieznanym przez dawniejsze źródła heraldyczne⁵. Paprocki uważa go za odmianę Roli, od której różni się jedynie brakiem róży w pośrodku trzech kroi płuźnych⁶, dopiero Okolski podaje Kroje jako herb osobny⁷. Również niepotrzebnie podał Muczkowski, a za nim Piekosiński, herb Kolumnę. Nie zauważyli, że podany przez Paprockiego herb Kolumna czyli Roch, jest identyczny z Pierzchałą, podaną przez Klejnoty⁸. Opuścił natomiast Muczkowski w swym zestawieniu herb Radwan, choć Paprocki cytuje przy nim słowa Długoszowe, a Klejnoty (*K. O. Ch. Ł.*) nie znają go⁹.

Należy wkońcu zauważyć także, że Muczkowski niejednolicie korzystał z Okolskiego, ale według swej woli dosłownie powtarzał jego przekaz, lub stylistycznie przemieniał.

Wynikiem powyższych uwag będzie stwierdzenie, że tekst herbów rekonstruowany przez Muczkowskiego, jakkolwiek udatnie naśladowający styl i sposób opisu samych Klejnotów, nie może być uważany za dzieło w. XV czy XVI, ale tylko za kompilację z r. 1851. Nie można przeto uważać tekstu tych herbów za źródło historyczne, dalszy ciąg Klejnotów, jak uczynił Piekosiński. Musi nasunąć się tu uwaga, że Piekosiński postąpił mało konsekwentnie, uwzględniając w swym wydaniu Klejnotów rekonstrukcję Muczkowskiego, a opuszczając herby podane przez herbarz arsenalski¹⁰.

¹ Paprocki, op. cit., s. 347, 718, 349, 337, 729, 341; Okolski, op. cit., T. I, s. 79, 229, 308, 495, T. III, s. 240, 258.

² Paprocki, op. cit., s. 426; Okolski, op. cit., T. I, s. 32.

³ Paprocki, op. cit., s. 668; Okolski, op. cit., T. II, s. 632.

⁴ Piekosiński, op. cit., s. 19, 20, 86—88, 433, 449, 454. — Paprocki (op. cit., s. 668) i Okolski (op. cit., T. II, s. 632) podają herb Rownię, ale nie mają Koprzyni ani Kowni.

⁵ Piekosiński, op. cit., s. 88

⁶ Paprocki, op. cit., s. 337.

⁷ Okolski, op. cit., T. I, s. 495. Piekosiński podał w tekście Klejnotów Kroje jako herb osobny (op. cit., s. 20, 454).

⁸ Paprocki, op. cit., s. 591.

⁹ Herb ten podają rękopisy Klejnotów *A.* i *Kam.*, ale tych rękopisów Muczkowski nie znał. Paprocki, op. cit., s. 353.

¹⁰ Piekosiński, op. cit., s. 421, słusznie uważa herbarz arsenalski za „przeróbkę obcą, nie pochodzącą z pod ręki Długosza“, ale ta przeróbka z poł. w. XVI, choćby znacznie odbiegła od tekstu samego dzieła, większą winna mieć wartość dla wydawcy, niż rekonstrukcja z r. 1851, oparta na przekazach z końca w. XVI i XVII.

Nie porównał Piekosiński herbów podanych przez Muczkowskiego z herbarzem arsenalskim, choć okazałoby się, że z 14 tych herbów rękopis arsenalski 8 posiada¹.

Między herbarzem Paprockiego a Klejnotami istnieje związek, należy przeto porównać herby obu dzieł. Celem tego porównania będzie rozstrzygnięcie zagadnienia, czy Paprocki miał w swym ręku jakiś rękopis Klejnotów i czy z niego korzystał, a także, w jakiej mierze jego Herby rycerstwa polskiego oparte zostały na Klejnotach. Zestawić należy zatem herby rycerskie obu dzieł w odpowiednie grupy, zwracając przytem uwagę, czy Klejnoty i Herby są zgodne co do opisu danego herbu i w podawaniu wiadomości o danym rodzie, a także, czy Paprocki powołuje się w swym tekście na Długosza². Grupa pierwsza obejmie herby, co do których przekaz Klejnotów zgadza się zupełnie z przekazem Paprockiego, a Paprocki powołuje się na Długosza³. Są to herby: Awdaniec, Bogorja, Bróg, Doliwa, Dołęga, Gozdowa, Grabie (z przekazów Klejnotów tylko *Kam.*)⁴, Gryf, Helm (*Ł.*), Janina, Jelita (Paprocki: Koźlerogi), Kopaszyna (*Ł.*), Korczak, Leliwa, Lewart, Lis, Nałęcz, Odrowąż, Ostoja, Pogonia (*Ł.*), Połukoza, Prawdzic, Prus, Rola, Śreniawa, Starykoń, Strzemię, Świnki, Syromkła, Szeliga, Wężyk, Zabawa⁵, razem 32 godeł. Grupę drugą utworzą te znaki herbowe, których przekazy w Klejnotach i w herbarzu Paprockiego obok analogji wykazują pewną niezgodność, przyczem u większości tych herbów analogja jest dość znaczna. Paprocki powołuje się przy przekazie tych herbów na Długosza. Są to herby: Dębno, Działosza, Godziemba, Grzymała, Kierdeja (*Ł.*), Korab, Kornicz (*Ch.*), Kot morski (*Kam.*), Łada, Nieczuja, Oksza, Pierzchała (Paprocki: Kolumna), Pobóg, Pomian (*Ł.*), Powąła (Paprocki: Ogończyk), Rawa, Rogala (*Ch.*), Sternberg (*Ch.*), Sulima, Szarza (Paprocki: Ossorja), Topor, Trąby, Trzaska (*Kam.*), Wadwicz, Warnia (*Ł.*), Wieniawa, Wieruszowa, Zadora, Zaręba, Zerwikaptur (*Ł.*)⁶, razem 30 herbów⁷. Trzecią grupę stanowią herby, których przekaz jest wyraźnie inny w Klejnotach, niż u Paprockiego,

¹ Belina, Grabie, Kot morski, „Rownia“, Ślepowron, Topacz, Trzaska, Zagłoba. N. b. pod herbem Rownia daje herbarz arsenalski zwykłą postać h. Kowni.

² Badanie stosunku Paprockiego do Klejnotów mogłoby być bardzo szczegółowem. Można by przy każdym herbie rozważyć dokładnie, w czym przekaz Paprockiego zgodny jest, a w czym różni się od przekazu Klejnotów; zagadnienie byłoby skomplikowane przez istniejącą często niezgodność między rękopisami Klejnotów. Studium takie mogłoby być dość obszerną osobną pracą. Na tem miejscu nie będziemy wdawać się w takie drobiazgowo dociekania, dla ogólnej bowiem oceny stosunku Paprockiego do Klejnotów wystarczy zestawienie, przy których i ilu herbach przekazy obu prac heraldycznych są zgodne lub niezgodne.

³ Paprocki cytuje dość często dosłownie Długosza. Cytaty te, jakkolwiek — o ile chodzi o herby tej grupy — są treściowo zupełnie zgodne z przekazem Klejnotów, stylistycznie nie odpowiadają im w zupełności. Należy zauważyć tak co do herbów tej grupy, jak i następnych, że Paprocki, jeśli powołuje się na Długosza, czyni to zwykle przy pochodzeniu rodu i jego charakterystyce, bardzo rzadko natomiast przy heraldycznym opisie herbu.

⁴ W zestawieniach tych oznacza się herby, występujące w późniejszych przekazach Klejnotów, a więc nie znajdujące się w właściwym dziele, podaniem w nawiasach litery najdawniejszego rękopisu, w którym się pojawiają, a więc kolejno: *Ch. Ł.* i *Kam.* Rękopisu *A.* nie uwzględnia się w tym wykazie.

⁵ Paprocki, op. cit., s. 216, 243, 285, 236, 398, 290, 718, 115, 741, 315, 254, 206, 677, 480, 491, 187, 207, 499, 367, 727, 247, 620, 525, 335, 196, 105, 298, 396, 228, 376, 364, 556.

⁶ Paprocki, op. cit., s. 384, 333, 360, 613, 700, 584, 701, 740, 417, 327, 561, 591, 230, 536, 518, 537, 653, 712, 580, 559, 58, 606, 341, 644, 716, 531, 675, 635, 577, 445.

⁷ Różnica przekazu Paprockiego i Klejnotów polega czasem na podaniu odmiennych barw herbu. Niekiedy Paprocki opuszcza podane przez Klejnoty niepochlebne słowa w charakterystyce rodu i przez to charakterystykę zmienia, jak w herbach Godziemba, Grzymała, Oksza, Wieruszowa, Zerwikaptur.

jakkolwiek Paprocki powołuje się na Długosza: Ciołek, Kownia cz. Koprzynia (Paprocki: Równia), Pilawa, Sas (*Ł.*), Świerczek (*Ch.*)¹, razem 5 herbów. Różnice przekazu Paprockiego od tekstu Klejnotów, na który on się powołuje, dowodzą jego dowolności w korzystaniu ze źródła, lub niezrozumienia. Klejnoty mówią, że członkowie rodu Ciołek są „...robusti, sed ad violenciam et impietatem proni“, Paprocki: „...robusti, ad pietatem et venationem proni“². Ród Pilawa jest według Klejnotów „...ad impietatem pronum“, według Paprockiego „...ad pietatem pronum“. Przy Świerczku Klejnoty (*Ch.*) podają: „elementum alphabeti N capitele et versatum, greco magis, quam latino simile“, Paprocki o rodzie „...mienią, że z Grecji“³. Do herbów tej grupy zaliczyć należy także herb Kownię, gdyż Paprocki wspomina w swym przekazie Długosza, a daje opis⁴ herbu, różniący się znacznie od opisu Klejnotów⁵. Do c z w a r t e j grupy wypada zaliczyć herby, przy których Paprocki powołuje się na Długosza i na jego rzekomo podstawie podaje pochodzenie i charakterystykę członków rodu, natomiast Klejnoty szczegółów tych nie podają. Są to herby: Belina cz. Byliny (*Kam.*), Biberstein (*Ch.*), Cholewa (*Ł.*), Dąbrowa II (*Ł.*), Jasińczyk (*Kam.*), Junosza, Niesobia (*Ł.*), Radwan (*Kam.*), Ślepowron (*Kam.*), Sokola (*Ł.*) Topacz (*Kam.*), Wczele (*Ch.*), Zagłoba (*Kam.*)⁶, razem 13 herbów. Osobno wymienić należy, jako pozycję piątą, jeden herb, mianowicie Brodzic, o którym mówiąc, Paprocki powołuje się na Długosza⁷, choć żaden z zachowanych rękopisów Klejnotów herbu tego nie posiada. Odrębna grupa szósta obejmie herby, znajdujące się i w rękopisach Klejnotów i u Paprockiego, co do których przekazy obu dzieł heraldycznych często są ze sobą w wielu szczegółach zgodne, ale przy herbach tych Paprocki nie powołuje się zupełnie na Długosza. Zaliczyć tu należy herby: Alabanda cz. Alba luna (*Kam.*), Bialina (*Kam.*), Bonarowa (*Kam.*), Bończa, Bożezdarz, Brochwicz (*Kam.*), Cielątkowa, Czewoja (*Kam.*: Psawia, Paprocki: Lzawia), Dęboróg (*Kam.*), Dryja, Drzewica (*Ł.*), Godula (*Ł.*, Paprocki: Bodula), Gryzima (*Ł.*), Herburtowa (*Kam.*), Jastrzębiec, Korczbok, Korwin (*Kam.*: Corvus niger), Kotwicz (*Kam.*), Kromerowa (*Kam.*), Kuczaba (*Ch.*), Larysza (*Kam.*), Lubicz (*Kam.*), Łabędź, Łódzia, Mądrostki, Mieszaniec (*Kam.*: Aquila media), Nowina (*Ł.*), Oliwa, Ołobok (*Ł.*: Globek, *Kam.*: Holobog), Orla (*Ł.*, Paprocki: Saszor), Osmoróg (*Ł.*), Paparona (*Kam.*: Anser albus), Poronia (*Kam.*: Liliium candidum), Prus II (*Ł.*), Prus III (*Kam.*), Przeginia (*Ł.*), Przerowa (*Ł.*), Przosna (*Ł.*), Puchała (*Kam.*), Radzicz (*Kam.*), Róża, Samson (*Kam.*), Strzegomia (Paprocki: Koście-sza), Suchekownaty (*Kam.*), Tarnawa, Waldorf, Wierzyrkowa (*Ł.*)⁸, razem herbów 47. Ostatnie grupy stanowią wkońcu te herby, które znajdują się tylko w jednym z omawianych dzieł heraldycznych, w drugim natomiast ich niema. Tu należą pozostałe herby Paprockiego, przy których on nie powołuje się na Długosza, a Klejnoty her-

¹ Paprocki, op. cit., s. 472, 668, 380, 694, 740.

² Rękopisy *Kam.* dają natomiast pośrednio: „...viri robusti, sed pars eorum ad impietatem et violationem proclivi, et alia ad pietatem venationemque“.

³ Przy słowach tych nie cytuje Paprocki Długosza, ale powołuje się nań w zdaniu następnym.

⁴ Opis nie na podstawie Długosza.

⁵ Klejnoty: trzy miecze, stykające się ostrzami u dołu. Paprocki: także trzy miecze, ale pod ostrzami umieszczony półksiężyc, a między głowniami dwie gwiazdy. Por. Piekosiński, op. cit., s. 86.

⁶ Paprocki, op. cit., s. 426, 647, 351, 414, 349, 319, 344, 353, 404, 345, 729, 641, 440.

⁷ *Ib.*, s. 347.

⁸ Paprocki, op. cit., s. 741, 441, 745, 601, 893, 739, 441, 759, 638, 737, 724, 742, 665, 139, 723, 708, 703, 755, 633, 338, 431, 566, 551, 314, 741, 306, 445, 394, 710, 339, 571, 297, 528, 529, 374, 728, 331, 443, 746, 455, 706, 389, 611, 573, 693, 894.

bów tych nie posiadają. Ale i Klejnoty posiadają kilka herbów, nie znajdujących się w dziele Paprockiego: herby Dąbrowa I¹, Drużyna² i Kotwica³ podane przez właściwe dzieło Klejnotów, h. Amadejowa przez rękopis *Ch.*, oraz h. Dąbrowa III⁴, Gryzima II⁵, Modzela⁶, Owada i herb Schillingów, występujące w rękopisach *Kam.* Rękopis *A.* posiada wizerunki, bez tekstu, herbów nieznanymi innym rękopisom Klejnotów i Herbom rycerstwa polskiego: h. Kołowas, Żnin, Rozmiar⁷.

Przeprowadzone porównanie świadczy za dużą łącznością obu dzieł heraldycznych. Herby grupy pierwszej wykazują niewątpliwą zależność Paprockiego od Klejnotów w wielu wypadkach. Grupa druga i trzecia przemawiają za posiadaniem przez Paprockiego rękopisu Klejnotów, odmiennego od rękopisów do dziś zachowanych, względnie za tem, że Paprocki swobodnie korzystał z Klejnotów i tekst ich przeinaczał. Najwyraźniej dowodzą różnicy między rękopisem Klejnotów Paprockiego a rękopisami zachowanymi herby grupy czwartej. Rękopis Paprockiego posiadał jeden herb (Brodzic), nieznanymi rękopisom zachowanym. Dość liczne różnice istniejące między Klejnotami a Paprockim dowodzą, że rękopis będący w posiadaniu Paprockiego był dalszorzędną kontynuacją. Nadto różnice te, a także niecytowanie Długosza w wielu, bo w 47 wypadkach (grupa szósta), w tem przy herbach tak ważnych jak Jastrzębiec, Łabędź, Łódzia, Róża, których nie mogło braknąć w żadnym rękopisie, muszą świadczyć, że Paprocki dość dowolnie korzystał z dzieła Klejnotów. Niewątpliwie jednak rękopis będący własnością Paprockiego nie posiadał niektórych herbów z grupy szóstej, zwłaszcza herbów mniej znanych. Rażącem przykładem dowolności jest przekreślenie tekstu herbu Świerczek. Uderzyć też musi, że w szeregu herbów Paprocki opuszcza niepocholebną charakterystykę podaną przez Klejnoty. Przy Godziembie opuszcza słowa „...ad avariciam proclivi“, przy Grzymale „...ad simulaciones proclivi“, przy Korniczu brak wiadomości o powszechnym w tym rodzie zwyczajem częstego przeklinania, a przy Okszy słów „...arrogantes et vafri“. Pod herbem Sas nie pisze Paprocki o skłonnościach pijackich członków tego rodu, przy Wieniawie nie dał niepocholebną charakterystyki. Podobnie opuszczono przy Wieruszowie „...alieni tamen appetitores“, a przy Zarębie „...in avariciam proclivum“. Ciekawe jest zdanie Paprockiego przy Zerwikapturnie: „Długosz niełaskawie ich wspomina“. Rękopis *L.* pisze poprostu: „...stolidi, latrones et fures“.

¹ Według opisu Klejnotów herb Dąbrowa ma wygląd identyczny z herbem Lis. Dlatego Piekosiński (op. cit., s. 37) identyfikuje te herby. W herbarzu *A.* podany wizerunek Dąbrowy przedstawia ją w tej postaci, co h. Lis (Por. Polaczkówna, *Stemmata Polonica*, s. 37). Natomiast *Kam.* dają odmienny wizerunek Dąbrowy, jakkolwiek też zgodny z opisem: krzyż podwójny, nad nim osobno strzała, zwrócona górami w górę.

² Paprocki podaje tylko h. Śreniawę, op. cit., s. 196.

³ Paprocki podaje h. Radzicz, a o Kotwicy mówi jako o odmianie tegoż herbu, op. cit., s. 745. Trzeba przyjąć odwrotnie, że Radzicz jest odmianą Kotwicy.

⁴ Dąbrowa III jest odmianą Dąbrowy II: Dąbrowa II ma podkowę obróconą barkiem na dół, z krzyżem zatkniętym w środku, Dąbrowa III podkowę barkiem do góry, z krzyżem zatkniętym na wierzchu; u ocelów podkowy dwa krzyżyki (u obu odmian).

⁵ Gryzima II: wilk. Paprocki (op. cit., s. 742) mówi przy Gryzimie I o odmianie tego herbu, podając jednego lisa, zamiast, jak zwyczajnie, trzech lisów.

⁶ Paprocki podaje identyczny znak, krzyż potrójny, ale jako herb litewski Bojca (op. cit., s. 864).

⁷ Polaczkówna, *Stemmata Polonica*, s. 74, 81, 82, 87.

Rękopis Klejnotów, będący w posiadaniu Paprockiego, był mniej obszernym, niż rękopisy *Kam.*, czego dowodzi kilka wyżej wspomnianych herbów *Kam.*, nieznanych Paprockiemu, oraz niepowoływanie się jego na Długosza przy przeważnej części herbów, występujących w Herbach rycerstwa i w *Kam.*, a nieznanych innym rękopisom Klejnotów. Rękopis Paprockiego był natomiast obszerniejszy (przynajmniej co do niektórych herbów) od *Ł.*¹

Rezultatem powyższego porównania Paprockiego z Klejnotami będzie stwierdzenie: 1. Paprocki posiadał rękopis Klejnotów, dziś nieznaną. Rękopis ten był jedną z licznych kontynuacji, zapewne dość obszerną, ale znacznie odbiegającą od tekstu właściwego dzieła. 2. Paprocki korzystał z Klejnotów niewątpliwie dowolnie, czynił poprawki, niekiedy cytował opuszczał, a nieraz cytując Długosza, włożył w jego usta słowa dodane od siebie.

Okolski powołuje się na Długosza dość dorywczo i stosunkowo rzadko, tak, że przeprowadzenie porównania między Klejnotami a *Orbis Polonus* nie prowadziło do celu. Cytowanie Długosza przez Okolskiego jest najczęściej identyczne z Paprockim, z czego możnaby wyciągnąć wniosek, że Okolski korzystał z Klejnotów drogą pośrednią przez Paprockiego. Jedynie przy herbie Jasieńczyk podaje Okolski za Długoszem wiadomość o pochodzeniu rodu, której u Paprockiego nie ma. Mogłoby to dowodzić, że Okolski miał jakiś rękopis Klejnotów, odrębny od rękopisu Paprockiego. Jeśli rzeczywiście taki rękopis istniał, to autor *Orbis Poloni* korzystał z niego dowolnie i sporadycznie.

Udało się zatem wykazać wcale pokaźną ilość egzemplarzy dzieła Klejnotów: 1. Nieznany oryginał, 2. prawdopodobnie nieznaną kopją bezpośrednią, 3. *K.*, 4. *O.*, 5. *Ch.*, 6. rękopis nieznaną, wspólne źródło *Ł.* i wzoru *Kam.*, 7. *Ł.*, 8. pierwowzór *Kam.*, 9. *KamL.*, 10. *KamW.*, 11. *A.*, 12. egzemplarz Paprockiego, 13. egzemplarz Orzechowskiego², 14. ewentualny egzemplarz Kromera, 15. ewentualny egzemplarz Okolskiego. Nie są to może wszystkie rękopisy. Jak widać, dzieło to było szeroko znane i używane, dlatego nie byłoby bynajmniej dziwnem, gdyby czasami znalazły się w bibliotekach nieznaną dotychczas rękopisy, zawierające tekst Klejnotów.

IV. Autor i czas powstania Klejnotów.

Omówiwszy poszczególne przekazy Klejnotów, należy zająć się całością tego dzieła. Żaden z zachowanych do dnia dzisiejszego rękopisów Klejnotów nie wymienia autora dzieła. Najdawniejszym źródłem w tej mierze jest Kronika Miechowity, który pisząc o śmierci Długosza, wymienia wśród jego dzieł pracę o herbach³. Paprocki, powołując się w swym herbarzu często na Klejnoty, uważa Długosza za ich autora; to samo powtarza Okolski⁴. Świadczy za tem także spis pośmiertny ksiązek Orzechowskiego, spisany ręką z początku w. XVII. Widoczne z tego, że w w. XVI i XVII, a więc w czasie bardzo bliskim powstaniu Klejnotów, uważano za ich autora Jana Długosza. Opinia ta przetrwała do dnia dzisiejszego, oparta nietylko na sądzie dawniejszym, ale też i na dobrze znanem zainteresowaniu heraldyką pierwszego naszego historyka,

¹ Por. ustęp o rekonstrukcji rękopisu Klejnotów Paprockiego przez Muczkowskiego.

² Co prawda egzemplarz Orzechowskiego (nr 13) mógłby być nr 6 lub 8.

³ *Chronica Polonorum*, Kraków 1521, s. 343.

⁴ Wzmianki przy licznych herbach.

odzwierciedlającym się w *Dziejach i Księdze uposażeń*. Niewątpliwie Długosz wydaje się być ze wszystkich pisarzy w. XV najprawdopodobniejszym autorem pracy o herbach.

A jednak w *Klejnotach* znajduje się kilka ustępów, które muszą nasuwać wątpliwości co do autorstwa Długoszewego. Jedną podniósł już, choć nieśmiało, Celichowski¹. Przy herbie ziemi bełzkiej jest mianowicie zdanie, że król nadał herb ten na prośbę i wstawiennictwo piszącego. Celichowski zauważa, że w r. 1462, kiedy ziemię tę do królestwa polskiego włączano, Długosz był w niełasce u króla. Dodaje jednak wydawca rękopisu kórnickiego, że mógł herb zostać nadany później, gdy króla lepsze już z kanonikiem łączyły stosunki. Byłoby to możliwem, ale dziwnem trochę musi się wydać zupełne zamilczenie o tem wystąpieniu Długosza w jego *Dziejach*.

Istnieje szereg różnic między *Klejnotami* a innemi pracami Długosza. Odmienne podano opis herbów ziemskich w *Klejnotach* a w *Dziejach*. Według *Klejnotów* herb ziemi sandomierskiej ma po prawej stronie tarczy 3 pasy żółte i 3 czerwone, po lewej 12 gwiazd w polu niebieskiem; według opisu chorągwi w bitwie grunwaldzkiej, podanego w *Dziejach*, gwiazd było 7² (według rękopisu *KamL.* gwiazd jest 9). Ziemia sieradzka: *Klejnoty*, połuorzeł czarny w żółtem i połulew biały w czerwonym polu; opis chorągwi: połuorzeł biały w czerwonym i połulew ognisto-żółty (*flammeus*) w białem. Ziemia łączycka: *Klejnoty*, połulew czerwony w białem i połuorzeł (biały według późniejszych rękopisów) w czerwonym; opis chorągwi: połuorzeł czarny i połulew biały w żółtem. Kujawy: *Klejnoty*, połuorzeł czerwony w żółtem i połulew czarny w żółtem; opis chorągwi: połuorzeł czarny w żółtem i połulew biały w czerwonym. Z. wieluńska: *Klejnoty*, baranek wielkanocny w czerwonym; opis chorągwi: pas biały poprzeczny w czerwonym. Z. przemyska: *Klejnoty*, orzeł żółty dwugłowy w czerwonym; opis chorągwi: w niebieskiem (*Kam. ma. in campo flaveo, A. : blaveo*). Z. dobrzyńska: *Klejnoty*, głowa ludzka w czerwonym; opis chorągwi: w żółtem. Z. chełmska: *Klejnoty*, niedźwiedź biały między 3 drzewami w zielonym; opis chorągwi: lew biały między 2 drzewami w czerwonym. Podole: *Klejnoty*, słońce w białem polu; opis chorągwi: w czerwonym.

Z herbów rycerskich różnica barw występuje przy Rawie: według *Klejnotów* pole ma być żółte, według opisów chorągwi czerwone. Poza tem jednak wygląd herbów rycerskich podany jest tak samo w *Klejnotach*, jak w opisie chorągwi. Sposób opisanja jest nawet bardzo podobny, z wyjątkiem herbów Awdańca, Dębna i Lisa. Przypisać jednak trzeba, że trudny opis Strzegomi i Nałęczca w obu dziełach jest prawie identyczny. W innych dziełach Długosza trafiają się opisy herbów niezgodne co do barwy z opisem *Klejnotów*³.

Przy h. Dębno podają *Klejnoty* opowieść o tatarskiem, więc bądź co bądź nieprawem pochodzeniu członków tego rodu, co niebardzo wydaje się stosownem dla pióra Długosza, wychowanka i cziciela Oleśnickiego h. Dębno. Że jednak kanonik krakowski nie był pochlebcą wobec kardynała, świadczy *Żywot Zbigniewa*, w którym Długosz, pisząc o rodzie Dębno, nie mówi wprawdzie o tatarskiem pochodzeniu, ale zaznacza małe znaczenie rodu i wspomina o jego członku, zniesławionym Piotrze z Krępy, kasztelanie sandomierskim⁴. O rodzie Dębnów *Klejnoty* piszą „gulosi“, Długosz w *Żywocie* nazywa kardynała m. i. „ad... delicias proclivus“⁵. Przypisanie więc mało zaszczytne po-

¹ Op. cit., s. 9.

² Opisy chorągwi w bitwie grunwaldzkiej zob. Długosz, *Historia*, wyd. Przeździecki, T. IV, s. 37—41.

³ Por. S. Mikucki, *Barwa w heraldyce średniowiecznej*, *Rocznik Twa Herald.*, 1928/9, T. IX, s. 30.

⁴ *Vita Sbignei cardin. et episc. Crac.*, *Opera*, T. I, s. 551 i nast.   ⁵ *Ib.*, s. 554.

chodzenia uwielbianemu kardynałowi nie jest u miłującego prawdę historyka zupełnie niemożliwym. Z rodziną Oleśnickiego nie miał Długosz dobrych stosunków¹. — Rodowi Strzegomia przypisują Klejnoty zamordowanie biskupa wrocławskiego Magnusa; w Historji zanotował Długosz pod 1146 r. jego śmierć, nie mówiąc nic o morderstwie², a w Katalogu biskupów wrocławskich pod tymże rokiem, jako zmarłego na febrę³.

Znacznie mniej ważnemi niezgodnościami są dwa szczegóły: podanie w Dziejach pod r. 1000, że ród Poraj używa w herbie róży czerwonej, a w Klejnotach, że białej w polu czerwonym; mówiąc o dawnym znaku rodu Łabędź, podano w Historji monogram „Petrus“, w Klejnotach znak podobny do „F“, co można jednak wytłumaczyć tem, że w nieznanym oryginale tego dzieła mógł być monogram, przez kopistów później zniekształcony.

W każdym razie jest dość dużo punktów sprzecznych między Klejnotami a Historją Długoszą. Najważniejsze różnice występują w herbach ziemskich, co do których musi się jednak przyznać, że były one naogół mało ustalone. U Paprockiego, w Gnieździe i Herbach, występują te herby w jeszcze innych postaciach, choć naogół są zbliżone więcej do Klejnotów.

Szczegóły te mogłyby skłonić do nieuznawania Długosza za zupełnie pewnego autora omawianego dzieła. Nie da się jednak wskazać innej osoby, którąby na jego miejsce można przyjąć. Znane są też pewne, dość duże różnice między innemi dziełami Długosza, np. Historją a Liber Beneficiorum. Nasuwałoby się ewentualnie przypuszczenie, że Klejnoty były w znacznej swej części, czy głównym zrębie, jakąś dawniejszą pracą, którą Długosz może uzupełnił i poprawił, a w każdym razie miał w ręce, stąd potem przypisano mu autorstwo. Taka hipoteza zadowalałaby poniekąd ze względu na argumenty przeciw i za Długoszem, ale zresztą nic jej bezpośrednio poprzeć i udowodnić nie może⁴. Jeśli się zaś weźmie pod uwagę, że w w. XVI przyznawano autorstwo Klejnotów Długoszowi, a w szczególności, że o pracy heraldycznej Długosza pisze już w 40 lat po jego śmierci Miechowita, jeśli się rozważy, że Długosz był niewątpliwie wybitnym znawcą herbów, a różnice między Klejnotami i dziełami jego są mimo wszystko nieznaczące — trzeba ostatecznie uznać Długosza za rzeczywistego autora Klejnotów.

Czasu powstania Klejnotów nie da się zupełnie dokładnie ustalić. Zwrócono już uwagę w literaturze, że wymienienie herbu Prus Królewskich wskazuje na czas po r. 1466, gdyż w roku tym Prusy Królewskie w pokoju toruńskim do Polski przywrócono⁵. Nie jest to jednak data pewna, gdyż herb Prus Królewskich występuje już w r. 1454, na początku wojny trzynastoletniej⁶. Celichowski zwrócił uwagę na herb ziemi bełzkiej, gdyż autor Klejnotów, opisując ten herb, podaje, że król nadał go za jego radą. Ziemia bełzka została przyłączona do Polski w r. 1462, w roku tym nie

¹ Vita Długossi, Opera, T. I, s. III. — Inną historję o Dębnie opowiada Paprocki, według którego przodkiem rodu jest nawrócony Tatar i branka Polka (Gniazdo cnoty, s. 1040).

² Historia, T. II, s. 26.   ³ Opera, T. I, s. 454.

⁴ Podobnie Celichowski, op. cit., s. 8.

⁵ Bobrzyński i Smolka (Jan Długosz, Kraków 1893, s. 65) uznali Klejnoty raczej za dzieło początkowych lat twórczości Długosza, ale wysunęli równocześnie jako argument przeciwny podanie herbu Prus Królewskich.

⁶ Mikucki, Herb Pomorza polskiego. Odb. ze Spraw. Gimnazjum w Tarnowskich Górach za rok szkol. 1927/28 s. 10—11.

mógł jednak Długosz doradzać królowi nadawania herbów, gdyż pozostawał w niełasce królewskiej. Już jednak w latach 1464 i 1465 bierze Długosz udział w układach pokojowych w Toruniu¹. Był też przeciwny sąd w literaturze, że Klejnoty powstały w początkach twórczości Długosza². Opierano to przypuszczenie na uznawaniu Klejnotów za pracę przygotowawczą do historii i precenianiu wartości charakterystyk rodowych, co, jak wykaże się poniżej, jest mylnem. Piekosiński zwrócił słuszną uwagę, że w Klejnotach podano najwięcej herbów rodów małopolskich, co tłumaczyć można opracowywaniem Klejnotów w epoce pracy nad *Liber Beneficiorum*, w którym Długosz tak baczną uwagę zwraca na moment heraldyczny³. Ponieważ *Liber Beneficiorum* pisał Długosz w ostatnich latach życia, należałoby na te lata położyć i czas powstania Klejnotów. Ostatecznie trzeba przyjąć jako termin a quo spisania herbarza r. 1464—5, a jako termin ad quem rok śmierci Długosza, 1480.

V. Znaczenie Klejnotów.

Treść dzieła. Należy zająć się z kolei wartością źródłową przekazów Klejnotów i ogólnym znaczeniem tego dzieła. Najpierw trzeba omówić jego treść. Autor, zwyczajem wszystkich herbarzy średniowiecznych, zaczyna od opisu herbu państwowego, a zarazem godła króla polskiego, i zaznacza z poczuciem dumy narodowej, że żaden inny monarcha na świecie nie może szczyścić się identycznym znakiem; jedynie cesarstwo rzymskie posiada godło podobne do znaku królestwa polskiego. Ze słów autora widać, że według jego mniemania królestwo polskie jest drugą, po cesarstwie rzymsko-niemieckim, monarchją świata. Podobne zapatrywanie co do pierwszeństwa cesarstwa wyrażają herbarze zachodnio-europejskie: herbarz flamandzki *Gelrego* z w. XIV i herbarz francuski *Armorial équestre* z w. XV, które jako pierwsze podają herby cesarza i krajów cesarstwa, a następnie, jako drugie z kolei, herby królestwa francuskiego⁴. Obok godła królestwa polskiego wymienia autor Klejnotów herb Litwy, jako drugi znak monarchy zjednoczonego państwa polsko-litewskiego. Następnie podaje godła 17 ziem, 4 kapituł i 70 (względnie 71) herbów rycerskich⁵.

¹ Celichowski, op. cit., s. 9. Celichowski uważa, że dopiero w r. 1467 Długosz pojednał się z królem. Skoro jednak w latach 1464—5 odgrywa już rolę polityczną (por. Bobrzyński i Smolka, op. cit., s. 115, 117), to mógł również wówczas udzielać królowi porad heraldycznych.

² Zeissberg, *Dziejopisarstwo polskie wieków średnich*. Warszawa 1877, T. II, s. 90.

³ *Heraldyka polska*, s. 21.

⁴ Rękopis herbarza flamandzkiego znajduje się w Bibliotece królewskiej w Brukseli, jako nr 15652—6. Herbarz ten, niezmiernie cenny także dla heraldyki polskiej, wprowadziła do polskich źródeł i częściowo wyzyskała H. Polackówna (*Najstarsze źródła heraldyki polskiej*. Archiwum Twa Naukowego we Lwowie. Dz. II, T. II, zesz. 3. Lwów 1924, s. 35—38; *Geneza herbów polskich w herbarzu flamandzkim*. Odb. z Księgi pamiątkowej ku czci O. Balzera. Lwów 1925). Korzystałem z wydania herbarza flamandzkiego: *Wapenboeck ou Armorial de 1334 à 1372... par Gelre, héraut d'armes*, publié par Victor Bouton. T. I—VII. Paryż-Bruksela 1881—1905. Wydanie Boutona jest rzadkością biblioteczną, całość posiada Biblioteka Narodowa w Paryżu. — Herbarz francuski z XV w. jest w Bibliotece Arsenatu w Paryżu, jako nr 4790. Wydanie: *Ancien armorial équestre de la Toison d'or et de l'Europe au 15 s.* publié par Lorédan Larchey. Paryż 1890. Por. Polackówna, *Najstarsze źródła heraldyki polskiej*, s. 10—22.

⁵ Ilość herbów, znajdujących się w zaginionym oryginale dzieła Klejnotów, ustalono na podstawie najdokładniejszego z zachowanych rękopisów, rękopisu *K.*, który zawiera dokładnie te same herby, jakie posiadał zaginiony oryginał. *K.* daje 70 opisów herbów rycerskich, przy h. Wieniawa podaje także

Pod względem ilościowym przeważają stanowczo herby rycerskie, ze względu jednak na podany jako pierwszy znak króla i państwa, herbarz nosi tytuł: „Insigniorum, clemendorum regis et regni Poloniae descriptio“. Wymieniony poczet herbów ziemskich, kapitulnych i rycerskich, przekazany przez kodeksy *K.* i *O.*, tworzy właściwe dzieło Klejnotów, pracę Długosza¹. Należy odróżnić od tego właściwego dzieła kontynuacje, będące przekazami dopiero wieku XVI, i to nawet drugiej połowy tego stulecia, jeśli chodzi o rękopisy *Ł.* i *Kam.*².

Klejnoty tak pod względem herbów ziemskich, jak i rycerskich nie dotyczą całego państwa Jagiellonów, ale ograniczają się tylko do królestwa polskiego. Z herbów litewskich podano jedynie Pogoń, ze względu na osobę wspólnego monarchy polsko-litewskiego. Niema również w Klejnotach herbów ziem mazowieckich, jako pozostających pod panowaniem osobnych książąt. Uwzględniono natomiast wszystkie ziemie, wchodzące w skład korony polskiej, między niemi także terytorja przez tę koronę świeżo zyskane, t. j. Pomorze i ziemię bełzką. Pominięto jedynie ziemię rawską, jakkolwiek została ona wcielona do królestwa wraz z ziemią bełzką w r. 1462.

Po herbach ziemskich umieścił Długosz herby rycerskie, dając je pod osobnym tytułem: „Arma baronum regni Poloniae“. Między herbami rycerskimi znajdują się 4 herby kapitulne, mające wspólny tytuł: „Capitulorum insignia“. Herby kapitulne podano po 6 herbach rycerskich (Topór, Róża, Nałęcz, Gryf, Śreniawa, Rawa), tak, że tych 6 herbów stanowi grupę od ogółu herbów rycerskich oddzielną. Wobec tego nasuwa się pytanie, czy nie należy uważać tych 6 herbów za grupę wyróżnioną i od reszty herbów rycerskich odrębną, do którejby się odnosił tytuł „Arma baronum“. Przypuszczenie takie trzeba jednak stanowczo odrzucić. Wprawdzie tych 6 herbów, oddzielnie wymienionych, należy do znacznych rodów, jednakże rody te nie wyróżniają się od wielu innych potężnych rodów, których godła podano wśród ogółu herbów rycerskich. Jedynie ród Toporów możnaby było uznać za wybitnie najznakomitszy ze wszystkich rodów, a to dzięki jego starożytności, jak również i potędze w w. XV. Pozostałych 5 rodów nie mógł Długosz uważać za lepsze od Odrowążów, Łodźiów, Jastrzębców, Lisów, Sulimów, Grzymalitów, Awdańców czy Zarębów, którzy szczylic się tak dawnością rodu, jak wielką potęgą materialną i posiadaniem w w. XV dygnitarzy wśród grona swych rodowców. Ród Gryfów należał w w. XV do rodów, w porównaniu do dawnej potęgi, podupadłych i nie szczylic się w tem stuleciu posiadaniem wyższych dostojenstw. Nie mógłby Długosz natomiast nie zaliczyć do grupy rodów wybranych, gdyby rzeczywiście taką grupę wyodrębnił, rodu Leliwitów, tak potężnego w w. XIV i XV. Jako drugi dowód przeciwko uważaniu owych 6 rodów za grupę wybraną można wysunąć fakt, że herby rycerskie, wymienione po herbach kapitulnych, nie są ułożone w żadnym porządku, nie są wymieniane ani według potęgi i znaczenia rodów, ani według terytorjów ich zamieszkania. Widoczne jest zupełnie dowolne pomieszanie rodów znacznych i małych. To też znalezienie się kilku herbów rycerskich przed kapitulnemi, należy tłumaczyć nie zamiarem wyróżnienia używa-

h. Pomian, tak, że omówionych jest 71 herbów. Rękopisowi *O.* brak początku i końca tekstu właściwych Klejnotów. Nie ma on herbów Polski, Litwy, ziem: krakowskiej, poznańskiej, sandomierskiej i kaliskiej, oraz 10 herbów rycerskich. Por. rozdział II.

¹ Por. rozdział II, s. 20—21.

² Długosz podał więc w Klejnotach tylko 93 (względnie 94) herbów, a nie 139, jak twierdził Piekoskiński, uznający kontynuacje Klejnotów również za dzieło Długosza (Heraldyka polska, s. 20).

jących te herby rodów, ale nieładem w ułożeniu herbów, który sprawił, że herby kapitulne umieszczono pomiędzy herbami rycerskimi¹. Moznaby nawet postawić przypuszczenie, że w oryginale dzieła Klejnotów herby kapitulne znajdowały się bezpośrednio po ziemskich, a przed wszystkimi rycerskimi, a więc wstawienie herbów kapitulnych pomiędzy rycerskie jest dziełem kopji, z której korzystały rękopisy *K. O. Ch.*². W każdym razie należy uznać za pewne, że wszystkie herby rycerskie stanowią jedną grupę.

Za drugą grupę herbów Klejnotów, po herbach ziemskich, należy uznać herby kapituł. Długosz podał je jako godła władz stanu duchownego, którego w swym herbarzu nie chciał ominąć, interesował się nimi zresztą niewątpliwie jako duchowny i członek kapituły. Wymienił wszakże tylko cztery herby: godła obu metropolij polskich, herb kapituły krakowskiej, do której sam należał, oraz wrocławskiej, który mógł poznać dzięki swym podróżom do Wrocławia. Podanie godła kapituły wrocławskiej świadczy, że autor Klejnotów uznawał łączność kościoła śląskiego i dzielnicy śląskiej z polską koroną i zostawał wiernym idei Zbigniewa Oleśnickiego co do odzyskania Śląska. Nie podano jednak godeł innych kapituł, widocznie Długosz nie znał ich wyglądu, lub nie potrafił dokładnie ustalić.

Poczet herbów rycerskich, podanych w Klejnotach, nie wyczerpuje liczby godeł znanych Długoszowi, stanowi nawet mniej niż połowę tej liczby³. Tłumaczono to nieukończeniem pracy przez Długosza⁴, zwróceniem jego uwagi przedewszystkiem na godła małopolskie⁵. Najprostsze wszakże wytłumaczenie tej pozornej zagadki daje sam tytuł partji herbów rycerskich: „Arma baronum regni Poloniae”. Termin „barones”, używany bardzo często w *Dziejach Długosza* nie oznacza ogółu rycerzy, ale tylko dostojników. Występuje najczęściej w określeniu „praelati et barones” (dostojnicy duchowni i świeccy), lub również często w terminie „barones et nobiles”, przy czem w drugim wypadku „barones” są przeciwstawieni „nobilibus”. Rycerze zwyczajni nazywani są u Długosza „nobiles” lub „milites”. Tytuł partji herbów rycerskich w Klejnotach świadczy więc, że Długosz nie miał zamiaru dawać herbów wszystkich rodów, ale tylko rodów wybitniejszych, t. j. tych, które szczyły się posiadaniem w swem gronie piastujących wyższe urzędy dostojników. Jakoż przeważna część podanych w Klejnotach godeł, to herby rodów znacznych i wybitnych. Między nimi znalazła się wprawdzie grupa godeł rodów drobniejszych, jak Waldorf, Kotwica, Dąbrowa, Cielątkowa, co jednak da się tłumaczyć tak trudnością dokonania rozdziału na rody wybitniejsze i pośledniejsze, jak i pewną dorywczością pracy, odzwierciedlającą się w dość chaotycznym (jak wspomniano) porządku herbów. Herby podawane przez kontynuacje Klejnotów, a więc opuszczone przez Długosza, to przeważnie herby małych rodów⁶. Jako drugi powód niewymienienia w Klejnotach wszystkich godeł rycerskich znanych Długoszowi należy podnieść, że Długosz chciał dać w Klejnotach ścisły opis herbu, a nie mógł dokładnie znać wyglądu tych wszystkich znaków,

¹ Rękopisy późniejsze *L. Kam. A.* również pomieszczają herby kapitulne między herbami rycerskimi.

² Ponieważ przypuszczenia tego nie można udowodnić, przeto w wydanym tekście dają herby kapitulne w tem miejscu, w jakim je dają rękopisy *K. O. Ch.*

³ Piekosiński, op. cit., s. 20–21.

⁴ Semkowicz, rec. cit., s. 825.

⁵ Piekosiński, op. cit., s. 21.

⁶ Piekosiński (op. cit., s. 21) przytacza herby znane z *Liber Beneficiorum*, a niepodane w Klejnotach. Niemal bez wyjątku są to herby rodów zupełnie drobnych.

o których słyssał i o których wspomina w różnych swych pracach. Nieraz nie miał może dostatecznych podstaw do wyrobienia sobie poglądu, jak dany herb winien wyglądać. W innych pracach swych wspomina o tych wszystkich godłach, o których istnieniu wiedział, w Klejnotach daje opis tych, których wygląd zewnętrzny potrafił ściśle ustalić. — Oba podane względy łączą się wzajemnie, łatwiej jest bowiem znać dokładnie godła rodów ważniejszych niż drobnych, i dlatego w Klejnotach zamieszczono przedewszystkiem godła rodów wybitnych.

Późniejsze, pochodzące z w. XVI kopje Klejnotów dodawały dalsze herby do właściwego tekstu Długoszewego. Rękopis *Ch.* dodaje 8 dalszych herbów rycerskich, liczy więc 79 herbów rycerskich. *Ł.* jest bogatszy od *Ch.* o 23 herby rycerskie, brak mu jednak znajdujących się w rękopisach poprzednich herbu Litwy, kapituły wrocławskiej i herbu Oliwa. Razem liczy więc: jeden herb państwowy, 17 ziemskich, 3 kapitulne i 101 rycerskich. Przekaz *KamL.* dodaje znaczny poczet herbów ziemskich i rycerskich, razem posiada: 32 herbów państwowych i ziemskich, 7 kapitulnych, 1 Uniwersytetu i 137 rycerskich¹. *A.* liczy ogółem: 23 godeł państwowych i ziemskich, 4 kapitulne i 118 rycerskich, nadto w t. zw. partji litewskiej 10 książęcych i ziemskich, 17 biskupich i rycerskich, a 6 nieznanych². Kontynuacje podają więc znaczny poczet herbów nie wymienionych w Klejnotach. Podkreślić trzeba, że przekazy *KamL.* i *A.* dają nowy szereg herbów ziemskich. *KamL.* daje godła ziem, które w w. XVI przybyły do Korony polskiej: ziem mazowieckich, księstw zatorskiego i oświęcimskiego, nadto państw lennych, Zakonu krzyżackiego i Wołoszy³. *A.* daje niektóre godła litewskie.

Autorowie kontynuacyj nie są znani. Było ich niewątpliwie kilku: układający herby dodane przez *Ch.*, przez *Ł.*, przez *Kam.*, autor partji litewskiej herbarza *A.* Ich dodatki do właściwych Klejnotów były poczytywane za dzieło samego Długosza i stanowiące jedność z Klejnotami. Paprocki powołuje się na Długosza, zarówno cytując tekst właściwych Klejnotów, jak i herbów podanych przez kontynuacje.

Klejnoty jako źródło historyczne. Przy herbach ziemskich autor podaje heraldyczny opis tych godeł, wymieniając ich kształt i barwę. Przekaz Klejnotów jest cennym źródłem dla zagadnienia herbów ziemskich. Wprawdzie najważniejszem, bo sięgającym w. XIII, źródłem jest materiał sfragistyczny, jednakże może on ustalać tylko kształty, a nie barwę herbów. Dla barwy polskich godeł ziemskich głównymi przekazami wieku XV są herbarz francuski *Armorial équestre*, opisy chorągwi w bitwie grunwaldzkiej w *Dziejach Długosza i Klejnoty*.

Przy poszczególnych herbach rycerskich, występujących w Klejnotach, podaje autor: 1. opis godła herbowego, 2. pochodzenie rodu, względnie jakiś szczegół historyczny z rodem związany, 3. próbę charakterystyki członków rodu. W dawniejszej literaturze naukowej zwrócono uwagę głównie na owe charakterystyki, uznając je za najcenniejszą część Klejnotów⁴. Piekosiński osądził, że charakterystyki rodów miały

¹ Rękopisy *Kam.* nie mają herbu kapituły wrocławskiej. Herb państwowy omawia *KamL.* razem z identycznym herbem ziemi krakowskiej. Rękopis *KamW.*, jak zaznaczono, nie ma herbów ziemskich, nadto brak mu 1 herbu rycerskiego.

² Herbarz *A.* ma poczet herbów nieznanych *Ł.*, ale nie posiada niektórych herbów znajdujących się w *Ł.*

³ Prócz tego daje *KamL.* herb Żmudzi, ziemi sądeckiej i Spisza.

⁴ Ciężkość w charakteryzowaniu rodów podniósł już Szujski (*Stanowisko Długosza w historjografji europejskiej. Dzieła S. II, T. VIII. Kraków 1888, s. 183*). Podobnie Bobrzyński i Smolka (*Długosz, s. 65*).

pomóc Długoszowi do zrozumienia czynów wybitnych przedstawicieli rodów, odgrywających rolę w historii, co dowodzi według zdania tego uczonego, że Klejnoty należy uważać za dzieło historyczne. Herbarzem one nie są z tego względu, że nie podają przy poszczególnych herbach wykazu rodzin, herbów tych używających¹. Z zapatrywaniem powyższym nie zgodził się Wł. Semkowicz wykazując, że nie można uważać charakterystyk za najważniejszą część Klejnotów, skoro przy niektórych rodach nie podano ich zupełnie. Charakterystyki te nie mogą nadto rzucić wiele światła na polityczną działalność rodów. Przy wszystkich herbach podał natomiast autor Klejnotów heraldyczny opis godła, a więc opisy te należy uważać za najważniejsze. Klejnoty są przeto dziełem heraldycznym².

Celem gruntownego i ostatecznego wyjaśnienia zagadnienia należy zbadać dokładnie owe charakterystyki. Rozważyć należy, czy autor Klejnotów dawał je na podstawie występów dziejowych członków danego rodu, czy tylko na podstawie obserwacji współcześnie mu żyjących szlachciców. W wypadku pierwszym charakterystyki mogłyby być użyteczne autorowi przy pisaniu historii narodu. Rozstrzygnąć pytanie jest dość trudno, gdyż odpowiedź pozytywnie twierdzącą możnaby dać wtedy, gdyby charakterystyka podana przy opisie jakiegoś herbu, związana była równocześnie z opowieścią o wybitnym czynie rodu. Miejsc takich jest jednak niewiele w Klejnotach³. Rodom Jastrzębiec, Strzemię i Drużyna przypisuje autor morderstwo św. Stanisława, stąd też Jastrzębcy są „in tyrannidem et rem privatam proni“, ród Strzemię „in iram et effusionem sanguinis proclivum“, a Drużyna „in assensionem pronom“⁴. Sulimczyków nazywają Klejnoty „animosi et honorum cupidi“ i wymieniają słynnego członka tego rodu, Zawiszę Czarnego. Nazywając ród Gozdowów „dominis suis fidum“ miał autor niewątpliwie na myśli jego zasługi polityczne, mówiąc o Leliwitach „providi et industri, rei publice et proprie studiosi“, myślał o znakomitem w w. XIV i XV stanowisku politycznym i majątkowym tego rodu. Wyraźnie mówi o przodkach rodu Gryfitów, pisząc „cuius familie proceres ex fundacione et dotacione monasteriorum noscuntur claruisse“. Domyślać się można, że postać Pawła z Przemankowa skłoniła do niepochlebnej charakterystyki Połukozów: „vafri, in venerem et simulacionem et venacionem proclivi“⁵. Przypominano jakieś niefortunne może występy Wieniawitów, pisząc „cordaces et truces, in rem propriam et domesticam magis quam in concordiam et modestiam publicam studiosi“. — Postępuje jednak autor i zupełnie inaczej. Ród Rożyców-Porajów wiąże ze św. Wojciechem i jego bratem, a charakteryzuje: „in potacionem proclivi“ (O.: „in avariciam et superbiam potacionemque proclivi“). Do tego rodu zaliczono w Dziejach Długosza Wincentego Kałubka⁶. Przy rodzie Łabędź mówi autor Klejnotów o znakomitym przodku Piotrze, a charakterystyka wypada: „viri in ea pacifici, ab ambicione magistratum alieni“. W obu wypadkach niewątpliwie miał

¹ Op. cit., s. 9—12. — Zeissberg (Dziejopisarstwo polskie wieków średnich, T. II, s. 90) uznaje Klejnoty za pracę bez większego znaczenia, a przygotowawczą do pisania Historji. Zeissberg przyjmuje, że Klejnoty powstały przed Historją.

² Rec. cit., s. 822—824; tenże, Długosz jako heraldyk (Miesięcznik Heraldyczny T. I, 1908, s. 5 i nast.).

³ W rozważaniach poniższych o charakterystykach rodów weźmiemy pod uwagę tylko herby, znajdujące się w oryginale dzieła, a więc te, które wymienia K.

⁴ Por. Długosz, Catalogus episcop. Cracov., Opera T. I, s. 388 i Historia T. I, s. 372.

⁵ Por. Długosz, Catalogus episcop. Cracov., Opera T. I, s. 404—406 i Historia T. II, s. 422.

⁶ Historia T. II, s. 181.

autor na myśli współczesnych sobie członków rodu (Łabędzie w w. XV nie odgrywali prawie żadnej roli politycznej), nie zaś znane w dziejach postacie. Co do wielu charakterystyk niełatwo odgadnąć, czy odnoszą się do współczesnych autorowi rodowców, czy do roli dziejowej rodu. Określenie Toporczyków: „*facundia et industria redolent*“, bardzo słabe daje pojęcie o sile tego rodu, a nie ma nic wspólnego z jego wybitnymi, począwszy od Sieciecha, występami politycznymi¹. Charakterystyka Rawitów „*severi, audaces, crudeles*“ nie wiąże się z najslynniejszym mężem tego rodu, Goworkiem², natomiast słowa „*crudeles, nonnulli autem sanguinarii*“ odpowiadać mogą kilku członkom rodu Rawitów współczesnym Długoszowi³. Charakterystyka Trąbów, „*genus simulacionis ignarum*“, jest zbyt krótką, by odpowiadać postaci arcybiskupa Mikołaja⁴. Zaznaczona wymowa i gadatliwość Świnków nie odnosi się do arcybiskupa Jakóba⁵. Podobnie najslynniejsi Odrowążowie, biskupi Iwo i Prandota: nie byli „*providi et facundi, in varium sermonem proclivi*“⁶. Ród Łodziów, „*providi in ambicionem proni*“, posiadał czterech biskupów poznańskich; nie wszyscy z nich doczekali się pochwały od Długosza, choć o ambicjach ich niema mowy⁷. Podobnie nazwanie Lisów mało wymownymi stanowczo nie odnosi się do dawnych członków tego rodu, o których możnaby o wiele więcej powiedzieć⁸. Przy Doliwitach zapisano: „*ad potacionem et largicionem proclivi*“; ród ten szczylił się kilku biskupami, z których dwaj słynęli z rozrzutności⁹. Jeden z nich, Jan Lutkowicz, był współczesnym autorowi Klejnotów. Charakterystyka Dębnów, aczkolwiek mało pochlebna („*viri audaces, vehementes et gulosi*“), przypomina potrosze Zbigniewa Oleśnickiego, o którym Długosz w żywocie kardynała pisze m. i., że był usposobienia gwałtownego, a także czuły na głód i żądny przysmaków¹⁰. Awdańcom przypisano, że są „*ad aliena ambienda proni*“, co odnosi się może do dawnych członków rodu¹¹. Ród Zarębów jest „*callidum, ad avariciam proclivum*“, zaliczanego do tegoż rodu biskupa wrocławskiego Magnusa (XII w.) nazwano w Katalogu biskupów gwałtownym, dbałym o wła-

¹ Długosz liczy Sieciecha do Toporów i uznaje jego zdolności (Historia T. I, s. 413, 433).

² Por. Długosz, Historia T. II, s. 165—167.

³ Łukasz Stupecki, gwałtownik i zbrodniarz, opętany przez szatana, r. 1459; Jakób Snopkowski plądrował klasztor w Busku w r. 1474; Piotr Grot należał do zdrajców, walczących po stronie węgierskiej podczas wojny w r. 1474 (Historia T. V, s. 284—288, 602, 614). — Rawitą był dworzanin Kazimierza W., Kochan, który z rozkazu króla utopił ks. Baryczkę (Catalogus episcop. Cracov., Opera T. I, s. 417).

⁴ Por. Catalogus archiepisc. Gnesnen., Opera T. I, s. 368—369.

⁵ Ib., s. 355, nie dano charakterystyki Jakóba. W Dziejach o rodzie Świnków bardzo mało wzmianek.

⁶ Catalogus episcop. Cracov., ed. cit., s. 398—399, 401.

⁷ Jan Wyszkowicz, Jan, Mikołaj z Kurnika, Andrzej Bniński. Mikołajowi wytknął Długosz złe życie, a Bnińskiemu tolerancję występków kleru (Catalogus episcop. Posnan., ed. cit., s. 496—497, 499, 500—501, 510—512).

⁸ Por. np. o roli politycznej biskupa Pełki i wojewody Mikołaja (Historia T. II, s. 132, 142—146, 159—160 i t. d.).

⁹ Biskupi krakowscy: Piotr Szyrzyk z Falkowa i Jan Lutkowicz z Brzezia; drugi z nich (konsekrowany 1464) był rozrzutny w wydawaniu pieniędzy. Biskupi poznańscy, dwaj Janowie; pierwszy (konsekrowany 1320) wydawał wiele na rzecz rodziny (Catalogus episcop. Cracov., ed. cit., s. 412 i 435; Catalogus episcop. Posnan., ed. cit., s. 498 i 500).

¹⁰ Vita Sbignei, cardinalis et episcopi Cracoviensis (Opera T. I, s. 553). W Catalogus episcop. Cracov. (ib., s. 429) notuje Długosz kłopoty kardynała z rodziną, wśród której byli gwałtownicy i tyrani. — Cholerykiem był biskup wrocławski, Jakób Sienieński (Catalogus episcop. Vladisl., Opera T. I, s. 543).

¹¹ Por. w Dziejach opowiadania o Skarbimirze (postłowanie do cesarza, bunt), o obdarowaniu przez ród klasztoru koprzywnickiego, o zdradzie Lutka Pakosławicza, dworzanina Henryka V wrocławskiego (Historia T. I, s. 485—486, 513—514, T. II, s. 122, 515).

sne sprawy i hojnym w dawaniu godności krewniakom¹. Rodowi temu przypisuje Długosz udział w zamordowaniu Przemysława². Śreniawici są „in bilem proni, in tibiis ulcerosi, canum et venacionum studiosi“; nie przypisano im w Klejnotach udziału w morderstwie św. Stanisława, choć obwinia ich o to Długosz w *Dziejach i Katalogu biskupów krakowskich*³.

Jak widać, tylko część charakterystyk wymienionych rodów można odnosić do wybitnych postaci danego rodu, a i to w kilku wypadkach chodzi o osoby z XV w., a więc autorowi Klejnotów współczesne. Rozważano tu rody wybitne i możliwe. To też tem bardziej trudno przypuszczać, żeby charakterystyki miały większe znaczenie i dotyczyły polityki rodowej, w wypadkach, kiedy Długosz omawia rody małe i nieznane z dziejów. Określał je zapewne tylko na podstawie obserwacji rodowców, żyjących współcześnie⁴.

Należy także zauważyć, że znaczna część określeń, podawanych w charakterystykach, to przymioty obyczajowe, mogące oświetlić charakter czy usposobienie rodowców, ich życie i przyzwyczajenia, ale nie mogące dać należytego wyjaśnienia co do roli dziejowej danego rodu. Najczęściej bowiem mówi autor Klejnotów, że ród jest wymowny, gadatliwy, zapobiegliwy, skrzętny, zmysłowy, skłonny do gniewu, chciwy, spokojny i t. d. Te same przymioty przyznawano nieraz kilku rodom, np. wymowni są Toporczyce, Świnki, Odrowąże, Tarnawy; przezorni Odrowąże, Łodziowie, Leliwici, Nieczuje; przebiegli (vafri) Połukozy, Oksze, Jednorożce; skłonni do gniewu Strzemińczycy, Zaręby, Dębnowie, Śreniawici, Zadory, Wężyki; zmysłowi Połukozy i Szeligi; pijacy Różyce, Powały, Doliwici. Określenia tego rodzaju posiada przeważna część rodów, a jeśli w kilku wypadkach określenia takie zgadzają się z portretem duchowym wybitnej, a należącej do rodu postaci historycznej, to nawet i wtedy charakterystyka jest wprawdzie słuszna, ale oczywiście nie wyczerpująca.

Ośmnastu rodom nie dał autor charakterystyki, w tem wybitnym rodowi Nałęczów, starym rodom Łada, Pobóg, Dołęga.

Rezultatem tych wywodów będzie stwierdzenie, że charakterystyki tylko niektórych rodów można odnieść do znanych w dziejach ich członków, to też nie należy sądzić, jakoby Długosz kreślił je dla unaocznienia zasług dziejowych rodów i jako pomoc w pisaniu swej Historji. Przeciwnie, można zauważyć niejednorodność i brak linii wytycznej w dawaniu charakterystyk. Natomiast podnieść należy śmiałość autora, który nie wahał się wiele rodów opisać ujemnie lub złośliwie. Dzisiejszy badacz dziejów politycznych lub ustrojowo-rodowych nie odniesie pożytku z krótkich i jednostronnych określeń, zostaną one jednak dowodem swobody poglądów autora Klejnotów, a niektóre — jego bystrej a złośliwej obserwacji współczesnych.

Najcenniejszym przekazem Klejnotów są heraldyczne opisy herbów. Klejnoty są najstarszym źródłem, które daje dla tak znacznej ilości polskich herbów rycerskich dokładny przekaz co do kształtu godła herbowego i co do barw godła i tarczy. W wielu wypadkach Długosz jako pierwszy daje opis herbu na tyle dokładny, że nieznający tego herbu czytelnik Klejnotów potrafi go sobie wyobrazić⁵. Opis herbów, mających za godło

¹ *Catalogus episcop. Vratisl., Opera.* T. I, s. 454.

² *Historia.* T. II, s. 532.

³ *Historia.* T. I, s. 372; *Catalogus episcop. Cracov., ed. cit.,* s. 388.

⁴ Rody: Tarnawa, Jednorożec, Nieczuja, Działosza, Koźlerogi (dano przy tym rodzie opowiadanie o Florjanie Szarym, z charakterystyką nie mające związku), Prawdzic, Bróg, Oksza, Godziemba i t. d.

⁵ Por. Semkowicz, *rec. cit.,* s. 824—825.

postacie zwierzęce, roślinne, przedmiotowe lub figury heraldyczne jest stosunkowo łatwy, trudniej jednak jest go dokonać, jeśli chodzi o herby, wywodzące się ze znaków własnościowych, których postaci zewnętrznej nazwać nie można. Herby tego rodzaju są właściwością heraldyki polskiej, a heraldyka ta nie miała przed Długoszem swego teoretyka. Poprzednikami autora Klejnotów mogły być więc tylko opisy herbów podawane w sądowych wywodach szlachectwa. W wywodach tych wymieniano jednak często tylko nazwę herbu, bez jego opisu, jeśli zaś dawano i opis, to zwykle nie był on na tyle dokładny, by bez znajomości herbu, jedynie na podstawie tego opisu, można go było sobie wyobrazić. Oto kilka przykładów. Herb Bogorja opisywany jest jako „*sagitta ex utraque parte*“, „*ex ambabus partibus sagitta*“, „*due sagitte cum cruce*“, przyczem z opisów tych niewiadomo, jaka jest pozycja tych strzał¹. Dębno: „*crux et lawkawa*“, „*lankawicza in cruce*“, objaśnienia oba, a zwłaszcza pierwsze, zupełnie niewystarczające². Opis h. Doliwa błędny: „*tres rose*“³. Jelita: „*tres haste*“, „*clenodium trium hastarum et capricornium*“, niewiadomo, jakie jest ułożenie włóczni względem siebie⁴. Nałęcz: „*erpicurium dictum Pomloszcz*“, Klejnoty dają dokładny opis kształtu przewiązki⁵. Ostoja: „*due lune et crux*“, „*due lune et crux in medio in parte superiori*“, „*due medie lune cum cruce intermedia*“, „*duo babata et inter ipsa crux*“ i t. p., opisy nie są wystarczające, gdyż nie podano, w jakiej pozycji wzajemnej znajdują się księżycy⁶. Pilawa: „*zet*“, „*zeth cum cruce media tertia*“, „*due cum media cruce*“, „*due cruce cum media cum sagitta*“, opisy podają różny wygląd herbu⁷. Połukoza: „*clenodium aurium asinorum*“ i „*caput asini*“, przekazy ze sobą niezgodne⁸. Rola: „*rosa cum tribus bronya*“, „*tres croye de rosa*“, położenie kroi niepodane⁹. Sulima: „*media aquila cum tribus lapidibus*“, „*pol horla a trzi kamene*“, opis niedokładny¹⁰. Tarnawa: „*crux et luna*“, „*luna sub cruce*“, „*media luna cum stella*“, „*due cruce*“, opisy zupełnie ze sobą niezgodne, błędne lub niedokładne¹¹. — Przy wszystkich tych herbach Klejnoty dają jasny, plastyczny opis herbu. Odmiennie niż zapiski sądowe opisuje Długosz również herby Odrowąż, Mądrostki, Powale. Nie mówi, jak zapiski, o kombinacji strzały z zawiasą (Odrowąż), zawiasą i krzyżem (Mądrostki), czy strzały i łuku koła (Powale)¹², ale wszystkie te herby opisuje jako odmiany strzały, starając

¹ Helcel, Wyciągi z najdawn. ksiąg sądow. ziemi krakow. (Star. Prawa Pol. Pomniki. T. II), nr 3465; Polaczkówna, Materjały do heraldyki polskiej (Archiwum Komisji Historycznej Akad. Umiej. T. XI, s. 45).

² Helcel, op. cit., nr 2474; Polaczkówna, op. cit., s. 49.

³ Helcel, op. cit., nr 1080; Polaczkówna, op. cit., s. 49.

⁴ Ulanowski, Inscriptioes clenodiales (Star. Prawa Pol. Pomniki. T. VII), nr 188, 287, 300, 971, 1249; Semkowicz, Wywody szlachectwa (Rocznik Twa Herald. T. III, s. 39); Polaczkówna, op. cit., s. 55. Natomiast zapiska z r. 1518 (Semkowicz, op. cit., s. 53) mówi: „...tres hastas transversaliter in campo rubeo“. Opis ten jest prawdopodobnie pod wpływem opisu Klejnotów.

⁵ Ulanowski, op. cit., nr 1602, 1624; Polaczkówna, op. cit., s. 67.

⁶ Ulanowski, op. cit., nr 73, 425, 685, 821, 842, 881, 887, 899, 903, 978, 991, 1045, 1212, 1248; Semkowicz, op. cit., s. 53; Polaczkówna, op. cit., s. 73. Dokładny wygląd godła podaje zapiska „*due lune dorso ad dorsum coniuncte, inter quas crux debet esse*“ i „*due lune ad se dorsis converse et crux in superficie earum*“ (Polaczkówna, op. cit., s. 73).

⁷ Ulanowski, op. cit., nr. 1194, 1206, 1213; Polaczkówna, op. cit., s. 75. Por. Piekosiński, Heraldyka polska, s. 121.

⁸ Ulanowski, op. cit., nr 266, 1628.

⁹ Helcel, op. cit., nr 3681; Polaczkówna, op. cit., s. 84.

¹⁰ Ulanowski, op. cit., nr 408; Helcel, op. cit., nr 2344; Polaczkówna, op. cit., s. 88.

¹¹ Ulanowski, op. cit., nr 1628; Polaczkówna, op. cit., s. 90.

¹² Odrowąż: „*sagitta a zawassa*“, „*rogaczyna et zavassa cocelna*“ (Ulanowski, op. cit., nr 408;

się dać plastyczny opis strzały o rozmaicie wygiętych końcach. Odmienne też od zapisek sądowych nazywają Klejnoty rzeką godła Śreniawy i Drużyny, choć zapiski dają dobrą nazwę krzywaśni. Opis Klejnotów, w tem miejscu niedość szczęśliwy, spowodowany został znanem dążeniem Długosza do etymologizacji.

O ile dla kształtu godeł przekaz Klejnotów ma niewątpliwie duże znaczenie dzięki precyzyjnemu blazonowaniu herbów, to jeszcze większą wartość ma on dla barwy heraldycznej, stanowiąc w tej mierze najważniejsze źródło dla polskiej heraldyki w. XV. Ponieważ materiał sfragistyczny nie daje żadnych przekazów co do barwy, a zapiski sądowe mówią o niej rzadko, przeto źródłami pod tym względem są malowane podobizny herbów i opisy, podające barwę. Dla w. XIV najważniejszym źródłem jest herbarz flamandzki *Gelre'go*¹, dla w. XV obok Klejnotów poważną rolę odgrywa herbarz francuski z r. 1434. Herbarz ten, dawniejszy od Klejnotów o jakie 30—40 lat i górujący nad nimi niekiedy dokładnością barw (podobizny malowane z natury rzeczy dokładniej podają barwy, niż precyzyjny choćby opis), ustępuje jednak Klejnotom pod względem ilości herbów. (Herbarz francuski podaje w partji polskiej: 1 herb króla polskiego, 6 herbów ziemskich² i 56, a właściwie 52 rycerskich³; Klejnoty, przekaz *K.*: 19 państwowych i ziemskich, 71 rycerskich). Opis Klejnotów nie co do wszystkich herbów jest równie dokładny, najczęściej podaje barwy pola tarczy oraz godła, niekiedy jednak są pewne opuszczenia. Tak np. przy herbach Śreniawa, Kotwica, Łada, Jastrzębiec podano tylko kolor pola tarczy, a nie podano barwy samego godła, przy h. Kownia nie podano ani koloru mieczy ani pola tarczowego. Można przypuszczać, że przy niektórych herbach nie podano rozmyślnie barw, uważając, że rozumieją się one same przez się. Nie podano koloru głowy żubrzej przy herbie ziemi kaliskiej i Wieniawie, głowy osłej przy Połukozie, a dzika przy Śwince; prawdopodobnie autor Klejnotów sądził, że kolor czarny jest dla tych godeł oczywistym i nie trzeba go wymieniać. Może dla tej samej przyczyny nie podano barwy

Polackówna, op. cit., s. 71). — Mądrostki: „*sagitta in zavyassa et in medio crux*“ (Ulanowski, op. cit., nr 1083). — Powąta: „*sagitta et media rotha*“, „*sagitta cum porcione rote*“, „*sagitta alias rogaczina cum abside rotali*“ (Ulanowski, op. cit., nr 1064; Helcel, op. cit., nr 1205; Polackówna, op. cit., s. 80).

¹ Polackówna, *Najstarsze źródła heraldyki polskiej*, s. 36—38 i *Geneza herbów polskich w herbarzu flamandzkim*. Lwów 1925.

² Herbów ziemskich należy liczyć 6, gdyż herb ziemi ruskiej został podany dwukrotnie. Tak Piekosiński (*Heraldyka polska*, s. 370 i 371), natomiast Polackówna (*Najstarsze źródła heraldyki polskiej*, s. 15) uważa drugi herb za gryfa ziemi bełzkiej. Mając w ręku oryginał omawianego herbarza (rękopis Biblioteki Arsenалу w Paryżu, nr 4790), mogłem stwierdzić, że godło przedstawia niewątpliwie lwa, a nie gryfa (podobnie przedstawia reprodukcja Piekosińskiego i u Lorédan Larchey, tabl. 109). Herbarz ten, którego partję polską datowała słusznie Polackówna na r. 1434/5, nie może posiadać herbu ziemi bełzkiej, gdyż herb ten, jak stwierdzają Klejnoty, został nadany przez króla polskiego, a więc po r. 1462, kiedy włączono tę ziemię do królestwa polskiego. — Skoro mowa o tym herbarzu, to niech wolno będzie uczynić małe sprostowanie dwu omyłek, które znalazły się w dokładnym opisie herbarza przez Polackównę (*Najstarsze źródła heraldyki polskiej*, s. 15 i 16): przy h. Leliwa jest napis „*le sire lelywy*“, a nie „*le sire de Lywy*“ (Piekosiński, op. cit., s. 371: „*de Lywy*“), przy h. Topor jest napis „*le sire de Topow*“, nie „*le sire de Vapow*“.

³ Liczę 56 herbów rycerskich, zamiast 58, gdyż herby Wczele i Dryja zostały podane dwukrotnie, choć w nieco odmiennych postaciach. Nie należy też liczyć 4 herbów, znajdujących się na k. 120 v., gdyż one do heraldyki polskiej nie należą i tylko przez omyłkę autor herbarza umieścił je między herbami polskimi. Por. Piekosiński, op. cit., s. 375 i Polackówna, op. cit., s. 19.

gwiazd przy herbie ziemi sandomierskiej, słońca przy herbie Podola, a Baranka przy godle ziemi wieluńskiej.

Późniejsze rękopisy Klejnotów, *Ł.*, *KamL.*, *KamW.* i *A.*, dają niekiedy odmienne barwy herbów, niż przekazy starsze. Te odmienne pod względem barwy teksty rękopisów późniejszych można częściowo tłumaczyć tem, że niektórym herbom stale dawano rozmaite barwy. Wiadomo, że barwa w polskiej heraldyce była mało ustalona i dość zmienna. Przeważnie jednak zmiany te, przez rękopisy wprowadzone, są przejawem zmian zaszłych w w. XVI. Świadczą o tem liczne przykłady: Herb ziemi sandomierskiej. Starsze przekazy Klejnotów: tarcza podzielona wzdłuż, w prawym polu pasy czerwone i żółte, w lewym niebieskim 12 gwiazd; *KamL.*: pasy czerwone i białe, gwiazd 9. Paprocki podaje herb tak jak *KamL.*¹ — Herb ziemi lwowskiej. Starsze przekazy: lew żółty w czerwonym polu; *Ł. KamL. A.*: w niebieskim. Paprocki: w niebieskim². — Ziemia przemyska. Starsze przekazy: orzeł dwugłowy żółty w czerwonym polu; *KamL. A.*: w niebieskim. Paprocki: w niebieskim³. — Podole. Starsze przekazy Klejnotów i Paprocki dają słońce (złote) w polu białym, *KamL.* w niebieskim. Poprawka *KamL.* nie jest potwierdzona przez inne źródło w. XVI, ale jest zgodna z przepisami heraldycznymi, w Polsce zresztą przestrzeganiemi mało, wedle których metal (słońce złote) nie powinien znajdować się na metalu (w polu białym czyli srebrnym). — Kapituła lwowska. Starsze przekazy: „tres puppe (pape) galli“; *Ł. KamL. A.*: trzy głowy lwie.

Rękopisy późniejsze przeprowadziły zmiany w sześciu herbach ziemskich⁴, jednym kapitulnym (lwowskim) i trzynastu rycerskich⁵. Prócz tego uzupełniły barwy, niepodane przez starsze rękopisy, przy dwu herbach ziemskich⁶ i siedmiu rycerskich⁷. Kontynuacje niezawsze są ze sobą zgodne pod względem barw herbów, przez nie wprowadzonych, a właściwym Klejnotom nieznanym⁸. Rękopisy *KamL.*, *KamW.* i *A.*, posiadające obok tekstu także malowane podobizny herbów, mają niekiedy niezgodności pod względem barwy między tekstem a podobiznami⁹.

Przy omawianiu opisu heraldycznego herbów przekazanych przez Klejnoty należy także podkreślić jeden znaczny brak Długoszowego herbarza: prawie zupełne zamilczenie o klejnocie herbu. W tekście właściwych Klejnotów wymieniono tylko

¹ Herby rycerstwa polskiego, s. 902.   ² *Ib.*, s. 907.   ³ Gniazdo cnoty, Kraków 1578, s. 1222.

⁴ Ziemi: sandomierska, lwowska, sieradzka, przemyska, Podole, ziemia wieluńska. Por. tekst Klejnotów.

⁵ Jednorożec, Nieczuja, Działosza, Korczbok, Prawdlic, Zaręba, Bożezdarz, Pobóg, Ciołek, Pilawa, Wczele, Sternberg, Biberstein. Przy h. Bożezdarz *Ł.* i *Kam.* podają tylko 4 lilje, bez krzyża w środku. Jest to zapewne zwyczajna omyłka, gdyż sztych tego herbu podany w rękopisach *Kam.* zamieszcza i krzyż i lilje. Przy h. Sternberg jest różnica drobna: *Kam.* dają gwiazdę 8-ramienną, zamiast 7-ramiennej. Przy pozostałych herbach różnice dotyczą barw, przyczem przy większości herbów zmiany kontynuacyj są przejawem zmian wprowadzonych w w. XVI. Zestawienia różnic barw w herbach por. Mikucki, Barwa w heraldyce średniowiecznej, s. 40, 46, 49, 51, 55—57. Do sumiennych zestawień autora należałoby dodać herby Jednorożec, Pilawa, Ciołek. Przy herbie Wczele opuścił on (s. 57) przekaz rękopisu *Ch.* Klejnotów, który daje szachownicę złoto-czarną. Por. tekst Klejnotów.

⁶ Litwa, ziemia łączycka.

⁷ Trąby, Zadora, Korczak, Cielątkowa, Janina, Dołęga, Rogala. Przy h. Janina dają starsze przekazy Klejnotów pole czerwone, a tarczę (godło) bez barwy. *A.* podaje w tekście tarczę brunatną, rycina rękopisu *A.* niebieską, rękopisy *Kam.* białą. Mikucki (op. cit., s. 52) podaje zestawienie źródeł, wymieniających tarczę białą i brunatną. Myli się natomiast mówiąc, że Klejnoty dają tarczę białą; tak daje tylko *Kam.*

⁸ Por. *Ł.* i *Kam.*, herby Orla i Sas.

⁹ Por. wyżej opis rękopisów *Kam.* (s. 17) i Polaczkówna, Stemmata Polonica, s. 3.

przy czterech herbach klejnot, a mianowicie przy herbach Bożezdarz, Jastrzębiec, Lis, Korczak. Z herbów podanych przez kontynuacje wymieniono klejnot przy herbie Wczele (*Ch.*), oraz przy herbie Kromerowa (*Kam.*). W szybach rękopisów *Kam.* nie podano ani jednego klejnotu herbowego, w podobiznach rękopisu *A.* znajduje się klejnot jedynie przy herbie Jastrzębiec. Zwrócono już uwagę w literaturze na lekceważenie klejnotu przez opisy herbu w zapiskach sądowych, oraz w Klejnotach, w przeciwieństwie do materiału sfragistycznego¹. O ile chodzi o pracę Długosza, to szczupłość jej wzmianek o klejnocie herbowym da się tłumaczyć tem, że pochodzi ona z drugiej połowy w. XV, kiedy klejnot traci już swoje znaczenie.

Najmniej uwagi poświęcano w literaturze podawanym w tekście Klejnotów określeniom pochodzenia rodu. Zauważono już, że określenia te przydane są znacznej większości herbów, że jest ich więcej niż charakterystyk². Przy określaniu pochodzenia rodów autor Klejnotów oparł się w swych relacjach na tradycji rodowej, starej lub nowszej, zależnie od dawności rodu, a jeśli chodzi o ród obcego pochodzenia, zależnie od czasu jego przybycia do Polski. Tradycje o obcem, nieraz starożytnym pochodzeniu rodów czy rodzin polskich przechowały, począwszy od Paprockiego, herbarze w. XVI—XVIII. Ubrały je jednak zbyt często w wielką ilość legend, stąd należy je wręcz odrzucać, lub traktować z wielką ostrożnością. Głównym źródłem wymysłów była fantazja i bezkrytycyzm autorów, podsycane wybitnym panegiryzmem, chęcią wynaleźnięcia znakomitych przodków, oraz niekiedy wpływem humanizmu i rozmiłowaniem w mitologii i historii starożytnej, do których w porównaniach często się zwracano. Natomiast w Klejnotach — trzeba to podkreślić silnie — niema panegirycznego podłoża, lecz autor stara się o obiektywną prawdę. Podkreśla starożytność rodu (mówiąc o Starzach-Toporach), ale także względną młodość (Lewartowie nobilitowani przez Łokietka) lub zupełną świeżość (Bożezdarz). Na 71 rodów, wymienionych w właściwym dziele Klejnotów, przy 61 podał autor ich pochodzenie. Większości, bo 38 rodom, przyznał pochodzenie polskie. Resztę wywiódł z krajów sąsiednich: 6 rodów z Czech i Moraw, 8 z Niemiec (z tego 1 z Miśni), 1 z Rusi, 1 z Prus Wschodnich, a 2 z Danji³. Kraje dalsze reprezentuje 1 ród włoski, 1 francuski i 2 z Nadrenji⁴. Autor nie uważa pochodzenia obcego za coś zaszczytnego i bynajmniej nie wymyśla dla rodów dalekiej czy starożytnej ojczyzny. Relacja jego, nie ulegająca pobocznym względom, jest więc zasadniczo wiarygodna. W związku z relacją o pochodzeniu rodu, lub niekiedy niezależnie od niej, podaje autor nieraz jakiś szczegół historyczny, bądź sławny czyn protoplasty rodu.

Podania o pochodzeniu rodu i relacje o czynach jego członków przedstawiają niewątpliwie cenne źródło. Musi się jednak traktować je z wielką ostrożnością, jako że tradycja przekazana przez źródło wieku XV, a więc stosunkowo późne, może być skażona i przekreślona. Jedynie specjalne studia nad dziejami rodów rycerskich mogą dokładnie sprawdzić podania Klejnotów, a ponieważ studia te objęły dotąd tylko niewielką stosunkowo ilość rodów, niepodobnym jest wydać należytego sądu o trafności przekazów zawartych w Klejnotach. Przekazy te w kilku wypadkach zostały potwier-

¹ Mikucki, op. cit., s. 31.   ² Semkowicz, rec. cit., s. 823.

³ Czechy i Morawy: Poraj, Rawa, Odrowąż, Wieniawa, Oksza, Powała. — Niemcy: Korab, Sulima Korczbok, Grzymała, Zadora, Zaręba, Ciołek. — Miśnia: Wieruszowa. — Ruś: Korczak. — Prusy: Prus. — Danja: Łabędź, Gryf.

⁴ Włochy: Jednorożec. — Burgundja: Dryja. — Nadrenja: Leliwa, Prawdzic.

dzone przez dzisiejsze badania: rody Rawitów i Odrowążów są pochodzenia czeskiego¹, Łabędziów duńskiego². Natomiast Powalowie przyszli raczej z Niemiec, niż z Czech³, ród św. Wojciecha, przybyły z Czech, to raczej Pałuki, niż Poraje⁴. Rody zaliczane przez Klejnoty do rodzimych są przeważnie w rzeczywistości takimi, np. Topory, Nałęcz, Śreniawici, Łady, Łodzie, Jastrzębcy i t. d.; Skandynawami, a nie tubylcami, są jednak Awdańce⁵.

Cenne są wiadomości o wybitnych przodkach czy członkach rodu. Przy kilku rodach opowiedziano zdarzenia znane ze źródeł innych, jak wiadomość o ucieczce do Polski rodu św. Wojciecha, przybyciu rodu Łabędziów i Rawitów, zabójstwo św. Stanisława przez Strzemieńczyków, Drużynitów i Jastrzębców, opowieść o dzielnym Florjanie Szarym. Wiadomość o nadaniu herbu Jerzemu Szwarzowi jest niewątpliwie autentyczna, a jak wskazuje plastyczny opis herbu, autor Klejnotów oglądał prawdopodobnie dokument jego nadania. Natomiast wiadomość o rodzie Strzegomia, rzekomym zabójcy biskupa wrocławskiego Magnusa, nie zgadza się z innym przekazem Długosza⁶. Cenniejszymi są wiadomości nieznane z innych źródeł, mianowicie o dawnej łączności rodów Wieniawitów i Pomianów, szczegóły o Jastrzębcach, a zwłaszcza dane o rodach Leliwów i Prawdziców, które miały powstać przez połączenie się rodów rodzimych polskich z zachodnimi przybyszami. Godne uwagi są tradycje Okszów i rodu Dryja. Natomiast bez wartości są przekazy o Awdańcach, Dębnach i Korczakach⁷.

Przy kilku rodach wymieniono imiona najdawniejszych protoplastów⁸.

Późniejsze rękopisy, mianowicie *Ł.* i *Kam.*, dają w kilku miejscach szerokie opowiadanie o powstaniu herbu. Przy herbie Starykoń, znajdującym się w właściwym dziele Klejnotów, dodają *Ł.* i *Kam.* tradycję o oderwaniu się Starychoni od Toporczyków. Do tekstu herbów Wczele i Kuczaba, podanego w krótkiej stylizacji przez *Ch.*, dodają *Ł.* i *Kam.* bardzo szerokie, anegdotyczne opowiadanie o powstaniu herbu. Również anegdotyczne szczegóły podaje *Ł.* przy herbie Sas. Tego rodzaju opowiadań niema w właściwym, zwięzłym dziele Klejnotów. Zwłaszcza opowiadanie o herbie Wczele, nabytym w kraju Etjopów, zbliżone do niektórych fantastycznych opowieści Paprockiego i późniejszych herbarzy, odpowiada duchowi w. XVI, kiedy to w heraldyce poczynają swe panowanie bezkrytyczna fantazja i panegiryzm.

Na koniec tych uwag należy jeszcze podnieść, że przekazy Klejnotów o pochodzeniach rodów są niewątpliwymi poprzednikami dzisiejszych badań nad rodami rycerskimi. Na podstawie przekazów Klejnotów można wysnuć hipotezę o pochodzeniu rycerstwa polskiego, wedle której rycerstwo to składa się z elementu tak rodzimego

¹ Za pochodzeniem Rawiczów od czeskich Werszowców, jak przekazują Klejnoty, świadczy silnie główne imię rodowe Rawiczów: Warsz. Tradycję tego pochodzenia przyjęto w literaturze. Por. Piekosiński, O powstaniu społeczeństwa polskiego (Rozprawy Wydziału histor.-filozof. Akad. Umiej. T. XIV), Kraków 1881, s. 166—167; Małecki, Studja heraldyczne. T. II, Lwów 1890, s. 41—44. — O Odrowążach por. K. Górski, Ród Odrowążów (Rocznik Twa Herald. T. VIII, 1926/7, s. 2—11).

² M. Friedberg, Ród Łabędziów (Rocznik Twa Herald. T. VII, 1924/5, s. 3—16).

³ Wł. Semkowicz, Ród Powalów (Spraw. Akad. Umiej. 1914, nr 3, s. 19).

⁴ Wł. Semkowicz, Ród Pałuków. Kraków 1907, s. 16—21. Odmiennie ks. S. Kozierowski, Ród Porajów (Roczn. Tow. Herald. T. IX 1928/9 s. 97 i nast.).

⁵ Wł. Semkowicz, Ród Awdańców (Roczniki Twa Przyj. Nauk Pozn. T. 44, 1917, s. 182—195).

⁶ Biskup Magnus umarł na febrę wedle Długosza w Catalogus episcop. Vratisl. (Opera. T. I, s. 454).

⁷ O rodzie Dębnów por. Wł. Semkowicz, Ród Awdańców (Roczniki Twa Przyj. Nauk Pozn. T. 46, 1920, s. 126—135). O rodzie Korczak por. Piekosiński, Heraldyka polska, s. 76—77.

⁸ Poraj, Bończa, Łabędź, Leliwa, Awdańce.

polskiego, jak i obcego, wywodzącego się z sąsiednich krajów Polski. Teorja taka długo nie mogła się przyjąć. Pisarze w. XVI – XVIII wywodzili mnóstwo rodów z odległych krajów, lub od znakomitych postaci starożytnych czy legendarnych, czego następstwem było, że rozwijająca się od w. XIX nowożytna polska nauka historyczna uważała wszelkie przekazy o obcym pochodzeniu szlachty polskiej za fantazje czy objawy panegiryzmu. Na odmiennem, ale także krańcowem stanowisku stanęła teorja Piekosińskiego. Dopiero badania genealogiczno-ustrojowe, prowadzone nad polskim rycerstwem w ostatnich latach, dowodzą niewątpliwie, że rycerstwo polskie powstało z różnych elementów, tak rodzimych, jak i obcych. Wykazano, że tej obcej krwi było wiele w łonie rycerstwa polskiego, bo płynęła w żyłach wielu najznakomitszych i najstarszych rodów. Ta nowa, a bezspornie słuszna teorja, ma w ogólnych zarysach wiele wspólnego z tradycją przedstawioną w Klejnotach.

Autor Klejnotów okazuje niekiedy dążność do tłumaczenia zawołań drogą etymologii¹. Etymologizowanie jest, jak wiadomo, jedną z cech pism Długosza. Tłumaczenie nazw proklam, związane zwykle z podaniem podwójnych nazw rodu, herbu i zawołania², acz niezawsze szczęśliwe, stoi jednak zasadniczo na słusznem stanowisku. Dzisiejsza nauka heraldyczna (Piekosiński, Małecki, Wł. Semkowicz) uznaje dwa główne rodzaje proklam: imionowe i topograficzne. W tych dwu kierunkach idą też tłumaczenia Klejnotów (choć w szczegółach mogą być błędne): proklama Śreniawa pochodzi od rzeki tejże nazwy, Doliwa od grodu Liw, Poraj od imienia brata św. Wojciecha, Łada od bogini Łady, Bolesćice od króla Bolesława. Trzeba jednakże podkreślić, że naogół w Klejnotach podano mało proklam, a w razie wymienienia nazwy herbu i proklamy zawsze jako ważniejszą wysunięto nazwę herbu.

Znaczenie Klejnotów. Omówiono trzy rodzaje przekazów podanych w Klejnotach: heraldyczne opisy godeł, krótkie wiadomości o rodach rycerskich, charakterystyki rodów. Nie może ulegać wątpliwości, że autor Klejnotów uważał opisy godeł za najważniejszą część swej pracy, skoro prócz herbów rycerskich poświęcił uwagę także herbom ziemskim i kapitulnym, podając jedynie ich opis heraldyczny. Przy herbach rycerskich opis herbów wybija się również na plan pierwszy, gdyż podano go przy wszystkich godłach, w przeciwieństwie do opuszczonych niekiedy wiadomości o pochodzeniu rodu i charakterystyk. Nieobojętnym jest też porządek wiadomości podanych przy każdym herbie rycerskim: jako pierwszy zamieszczono opis herbu, następnie wiadomość o rodzie, na końcu jego charakterystykę. Z powodu tego wyraźnego wysunięcia momentu heraldycznego na plan pierwszy należy uważać Klejnoty przede wszystkim za dzieło heraldyczne, za herbarz³.

Dla lepszej oceny dzieła Długoszowego należy porównać Klejnoty z współczesnymi herbarzami innych krajów. Porównanie to okaże, że herbarz polski zajmuje wśród nich odrębne i niezwykle stanowisko, jest odmiennym tak pod względem zewnętrznym, jak i treści. Najważniejszymi wśród ówczesnych herbarzy zachodnich są role herbowe, których wygląd zewnętrzny naśladowują wszystkie herbarze. Jedyną

¹ Dano wytłumaczenie proklam: Starza, Poraj, Nałęcz (od łuku!), Śreniawa, Bończa (bona cza — dobry czas!), Łada, Doliwa, Jelita, Bolesćice.

² Topor-Starza, Róża-Poraj, Jednorozec-Bończa, Jastrzębiec-Kamiona-Bolesćice-Ludbrza-Łazęki, Koźlerogi-Jelita.

³ Por. Semkowicz, *rec. cit.*, s. 822—824; Długosz jako heraldyk, *Miesięcznik Heraldyczny*, T. I, 1908, s. 5 i nast.

treścią ról jest podanie barwnych podobizn herbów, wraz z zaznaczeniem nazwisk panów, używających tych herbów. Takim dziełem jest flamandzki herbarz z lat 1334—1372 przez herolda Gelre ułożony¹, takim herbarz francuski z lat 1429—1461, również praca herolda², podobnie słynna rola zurychska z w. XIV³. Ten sam charakter czysto heraldyczny, t. j. przedstawienia barwnych herbów z umieszczonemi obok nazwiskami panów, mają herbarze niemieckie z w. XV, a więc herbarz z Donau-Eschingen z r. 1433⁴, herbarz opata Ulryka Röscha z St. Gallen czyli t. zw. Codex Hagggenberg (1468—1491)⁵, t. zw. Kochisches Wappenbuch (ok. 1490)⁶, herbarz Konrada Grünenberga (1483)⁷. Herbarze w. XVI mają wygląd podobny, np. herbarz malowany przez Hieronima Vischera (w. XVI/XVII)⁸, t. zw. Wannewetschisches Wappenbuch (z poł. XVI w.)⁹, lub herbarz Konrada Schnitta z r. 1530¹⁰.

Herbarz Długosza różni się od tych herbarzy na pierwszy rzut oka stroną zewnętrzną: nie ma malowanych podobizn herbów. Trudno odgadnąć, dlaczego Długosz nie stworzył dzieła zdobnego malowanemi herbami, dlaczego przy Klejnotach postąpił inaczej, niż przygotowując Banderia Prutenorum, zaopatrzone podobiznami chorągwi. Zamiast podania podobizn, umieścił natomiast autor Klejnotów opis herbów, który dlatego jest tak dokładny i precyzyjny, że autor chciał zastąpić nim ryciny, a zdając sobie sprawę z trudności przedstawienia słownego, nie zaniedbał starania, by być w opisie dość jasnym¹¹.

¹ Wapenboeck ou Armorial de 1334 à 1372... par Gelre, héraut d'armes, publié par Victor Bouton. Por. wyżej.

² Biblioteka Arsenалу w Paryżu, rkpis nr 4790. Wydanie: Ancien armorial équestre de la Toison d'or et de l'Europe au 15 s., publié par Lorédan Larchey. Paryż 1890.

³ Rola zurychska przechowywana jest w Landesmuseum w Zurychu, wystawiona w gablotce w sali VII; tam ją oglądałem. Wydanie: Die Wappenrolle von Zürich. Ein heraldisches Denkmal d. vierzehnten Jahrh.... mit den Wappen aus dem Hause zum Loch... hrsg. von W. Merz, F. Hegi. Zurych 1927—1929.

⁴ Herbarz znajduje się w bibliotece dworskiej w Donau-Eschingen (Wirtembergja). Korzystałem z fotografii tego herbarza, znajdującej się w Archiwum państwowem w Bazylei.

⁵ Herbarz znajduje się w bibliotece klasztoru St. Gallen (Szwajcarja) pod nr 1084. Oglądałem kopję tego herbarza, ogromnie pracowicie odpisaną i odmalowaną staraniem Szwajcar. Twa Herald., a znajdującą się w Archiwum państwowem w Bazylei.

⁶ Znajduje się w Bibliotece Uniwersytetu w Bazylei pod nr ⁰_I 18.

⁷ Des Conrad Grünenberg, Ritters u. Burgers zu Costenz Wappenbuch... hrsg. von R. Stillfried Alcántara u. M. Hildebrandt. Frankfurt n. M. 1875.

⁸ Herbarz jest w posiadaniu rodziny Burckhardt w Szwajcarji, w kantonie Waadt. Archiwum państwowe w Bazylei ma ręcznie odpisaną i odmalowaną kopję.

⁹ Znajduje się w Bibliotece Uniwersytetu w Bazylei pod nr ⁰_I 11.

¹⁰ Znajduje się w Archiwum państwowem w Bazylei, jako nr F f 4. — Wymienione wyżej herbarze posiadają mniejsze lub większe partje herbów polskich. Zajmę się tem na innem miejscu, tu zaznaczę tylko, że herbarz z Donau-Eschingen, opata Röscha z St. Gallen, t. zw. Kochisches Wappenbuch, herbarz Vischera, herbarz Schnitta, oraz herbarz Jana Stumpfa (Wappenbuch schweizerischer und ausländischer Geschlechter, rękopis Biblioteki centralnej w Zurychu, sygn. A. 4) z w. XVI, zawierają po kilka polskich herbów ziemskich (przeważnie śląskich). Herbarz Vischera posiada także 24 polskich herbów rycerskich. Wannewetschisches Wappenbuch daje 35 polskich herbów rycerskich, przekaz tem cenniejszy, że herby są zdobne klejnotami.

¹¹ Nasunąć się tu może uwaga: wszystkie rękopisy Klejnotów są tylko kopjami dzieła, a więc można zrobić przypuszczenie, że oryginał dzieła posiadał barwne podobizny herbów, podobnie jak zachodnie herbarze, lub Długoszowe Banderia Prutenorum. Przypuszczenie takie nie może się jednak utrzymać; jak powiedziano, najważniejszą częścią Klejnotów są heraldyczne opisy, które byłyby niepotrzebne, gdyby dzieło zawierało barwne podobizny.

Można powiedzieć, że główna część herbarza Długoszewego, opisy herbów, odpowiadają treściowo barwnym podobiznom godeł zawartych we współczesnych herbarzach innych krajów. Autor Klejnotów nie zadowolił się jednak zebraniem herbów i opisaniem ich, ale zwrócił swą uwagę również na rody rycerskie. W pracy swej dał przeto nietylko jedno z najstarszych zestawień herbów polskich, ale zarazem najdawniejszy wykaz polskich rodów rycerskich. Należy przytem podkreślić wysunięcie przez Długosza instytucji rodowej. Autor Klejnotów łączy omawiane herby zawsze z rodami, a nie, zwyczajem herbarzy zachodnich, z rodzinami lub wybitniejszymi osobistościami, używającemi danego herbu.

Klejnoty nie są herbarzem w nowożytnym znaczeniu, dziełem, które obok heraldycznego, ma także cel genealogiczny, wyliczenie członków rodów czy rodzin. Przeciwnie, Klejnoty pracą genealogiczną nie są. Wiadomości o rodach, znajdujące się w Klejnotach, dotyczą przede wszystkim pochodzenia rodów (przyczem podano czasem wiadomość o połączeniu się rodów, lub rozpadnięciu się jakiegoś rodu na dwa odrębne), niekiedy zapisano znane wystąpienie historyczne rodu, a z członków rodu wymieniono w kilku wypadkach założycieli lub szczególnie wybitne jednostki. Natomiast niema żadnej wzmianki o współcześnie żyjących rodowcach, ani o wybitniejszych rodzinach, wchodzących w skład rodu¹. Wiadomości o rodach podano więc z punktu widzenia historyczno-ustrojowego, a nie genealogicznego.

Z wywodów powyższych wynika, że Klejnoty zajmują tak wśród współczesnej im, jak i w ogólnej literaturze heraldycznej wyjątkowe stanowisko, są dziełem zupełnie oryginalnym. Nie są herbarzem średniowiecznym, mającym — wzorem ról herbowych — za cel jedynie wykazanie herbów, nie są dziełem z zakresu teorii heraldyki², ani też nowoczesną pracą heraldyczno-genealogiczną. Nie są dziełem herolda, ani genealoga, lecz historyka, który wiąże heraldykę z historyczną nauką. Uznać przeto wypada Klejnoty za pracę heraldyczno-historyczną, której znaczenie polegało wprawdzie głównie na ustalaniu godeł herbowych, a więc było praktyczno-heraldyczne, w której jednak autor oprócz zagadnienia heraldycznego, także i historyczne miał na oku. Długosz nie pisał zresztą swego dzieła tylko dla szlachty, lecz przedmiotem jego zainteresowania było całe regnum Poloniae, terytorjalnie złożone z ziem, a oparte na królu, duchowieństwie i rycerstwie w rody zorganizowanem.

Klejnoty Długosza wywarły wpływ na rozwój heraldyki polskiej, gdyż dzięki temu, że były pierwszym i jedynym zrazu systematycznym zestawieniem godeł rycerskich, pouczały o wyglądzie herbów i ustalały ich właściwy wygląd. Zapiski sądowe świadczą, jak często godła herbowe nie były dokładnie ustalone pod względem kształtu, a zwłaszcza barwy. W w. XVI widać wpływ Klejnotów na ustalanie się wyglądu herbów, zapiski sądowe w tym wieku podają wygląd herbu znacznie dokładniej, niż w stuleciu poprzednim, coraz częściej wymieniają także barwę. W niektórych wypad-

¹ Jakkolwiek dopiero w drugiej połowie w. XV tworzą się polskie nazwiska szlacheckie, a w braku ich trudno mówić o oddzielnych rodzinach, to jednak już wówczas pewne rodziny, zwłaszcza możnowładcze, wybijają się ponad ogół rodu. Herbarz francuski z lat 1429—1461 wymienia przy herbach partji polskiej imiona pojedynczych osób.

² Klejnoty nie podają teorii blazonowania herbów, ani skali i symboliki barw heraldycznych. Niema też w nich śladu wpływów zachodniej teorii heraldycznej. Por. Bartolus de Saxoferrato, *Tractatus de insignis et armis* (Tractatus, questiones, Lipsk 1494); Klemens Prinsault (L. Douet d'Arcq, *Un traité de blason du XV s. Revue archéologique*, T. XV, Paryż 1868, s. 257—274 i 321—342).

kach można obserwować szczególnie silny i ciekawy wpływ dzieła Długoszewego: opisy herbów w zeznaniach sądowych powtarzają niemal dosłownie opis herbu podany w Klejnotach¹. Dowodem ogólnej znajomości i popularności Klejnotów jest wielka ilość rękopisów dzieła. Rękopisy późniejsze nie są, jak wiadomo, tylko kopjami, ale zawierają także herby nieznane właściwemu dziełu Klejnotów, dopisywane przez nieznaną autorów. Autorowie ci starali się naśladować Długosza, dawali więc nie tylko opisy godeł herbowych, ale także wiadomości o rodach i ich charakterystyki. Śnać wiadomości te budziły też powszechne zainteresowanie. Rękopisy późniejsze zmieniają niekiedy tekst dawniejszych przekazów, dają inną barwę herbu, a czynią to w razie zaszytych zmian pod tym względem. Jest więc jasnym, że herbarz Długoszewy pozostał przez wiek XVI dziełem żywym, przerabiany i uzupełniany był zawsze aktualny, i służył nie tylko pokoleniu współczesnemu autorowi, ale i późniejszym. Właściwe Klejnoty są dziełem w. XV, kopje zaś późniejsze są podobnie cennymi herbarzami w. XVI. Zwłaszcza ważne są rękopisy *KamL.*, *KamW.* i *A.*, które obok rozszerzonego tekstu Klejnotów posiadają także barwne podobizny. Stanowią więc one samoistnie poważne źródła heraldyczne.

Rękopisy *Kam.*, posiadające artystyczne sztychy ryte przez złotnika poznańskiego Erazma Kamyna, są typowymi dziełami wieku XVI, kiedy heraldyka wciągała do swej służby wielu mistrzów malarskich, rzeźbiarskich i złotniczych, wykonywających podobizny herbów czy to na epitafjach, czy też na najrozmaitszych ozdobach i sprzętach. Nawet wielcy artyści, jak Albrecht Dürer, Piotr Vischer, czy Hans Holbein, służyli w ten sposób heraldycznej sztuce. Herbarze otrzymywały podobizny godeł, malowane pędzlem znanych malarzy; tak powstał herbarz Hieronima Vischera, rękopis z St. Gallen z malowidłami Hansa Haggenberga, lub herbarz bazylejski, dzieło Konrada Schnitta².

Wydana z oficyny drukarskiej w Krakowie, w r. 1584, wielka praca Paprockiego³ jest w znacznej mierze oparta na Klejnotach⁴. Jeżeli porówna się ilość polskich herbów rycerskich, podanych w rękopisach Klejnotów i w Herbach rycerstwa polskiego, to można powiedzieć, że wielki herbarz Paprockiego jest tylko dalszą kontynuacją Klejnotów. Ilość herbów rycerskich przedstawia się bowiem następująco: rękopis *O.*: 61, *K.*: 71, *Ch.*: 79, *Ł.*: 101, *A.*: 118, *KamL.*: 136, *KamW.*: 135⁵, Herby rycerstwa polskiego: 166 i 4 odmiany⁶. Różnica co do liczby herbów między Paprockim a rękopisami *Kam.* jest więc mniejsza, niż między *Kam.* a *Ł.* Rękopisy *Kam.* i *A.* mają nawet pewną wyższość nad dziełem Paprockiego: posiadają podobizny kolorowane. Praca Paprockiego jest jednak o wiele obszerniejsza od rękopisów Klejnotów, gdyż daje dzieje członków rodu, oparte na bardzo obfitym materiale. Poza tem praca Paprockiego przynosi, w porównaniu z Klejnotami, ważną nowość, dającą jej tytuł właściwego herbarza: wylicza rodziny, przynależne do rodów i używające jednego herbu. Z ukazaniem się drukowanych Herbów rycerstwa polskiego Klejnoty jako znacznie szczuplejsze i zostające w rękopiśmiennych tylko przekazach, straciły rację bytu, a z nią zapewne i swą popularność. Herby rycerstwa zyskały większe uznanie ogółu i z innej przy-

¹ Mikucki, Barwa w heraldyce średniowiecznej, s. 31.   ² Por. wyżej.   ³ Herby rycerstwa polskiego. Kraków 1584, druk. Macieja Garwolczyka.   ⁴ Por. wyżej, s. 25 i nast.

⁵ *KamL.* posiada 137 sztychów herbów rycerskich, ale dwa razy podano herb Łada. *KamW.* nie ma h. Dołęga.

⁶ Nie liczymy herbów litewskich podanych przez Paprockiego i herbów partii litewskiej rękopisu *A.*

czyny: Paprocki nie szczędzi pochwał rodom i osobom, natomiast mało wspomina o wadach, Klejnoty, jak już podniesiono w tej pracy, są dziełem zupełnie obiektywnym przy wiadomościach o pochodzeniu rodów, a w swych charakterystykach często ujemne i złośliwe. Znaczna część charakterystyk, znajdujących się w właściwym dziele Klejnotów, nie przynosi zaszczytu rodom, przy 28 rodach¹ zanotował bowiem Długosz większe lub mniejsze błędy i wady ich członków (niektóre oceny obejmują obok cech ujemnych także i dodatnie). Niektóre rody scharakteryzowano nawet bardzo ostro (Połuchoza, Starykoń, Ciołek), inne prawdziwie złośliwie (Wieruszowa, Odrowąż). Kontynuatorzy nie byli względniejsi od Długosza, a choć charakterystyki dawali rzadziej, niemniej wypadały one bardzo surowo (Przerowa, Żerwikaptur). Przeciwnie postępuje Paprocki, który rad mówi o chwale rodów, a jeśli cytuje Długosza, to nie powtarza ujemnego określenia, lecz poprawia je i przemienia. Dlatego dzieło jego mogło ukazać się drukiem, a jakkolwiek musiał je autor pod naciskiem opinii poprawiać i przerabiać, to jednak zdobyło uznanie szlacheckiego ogółu. Klejnoty, niepotrzebne już, bo za szczupłe, a nie schlebiające próżności ludzkiej, pozostały w ukryciu i powoli popadły w zapomnienie. Nikt nie ważył się ich drukować, przeczując, że spotkałyby je los podobny, jak Dzieje Długosza, wydane przez Herburtą w r. 1615 w Dobromilu. Po Paprockim powołuje się na Klejnoty jeszcze Okolski w swym *Orbis Polonus*, późniejsi heraldycy zapomnieli o nich zupełnie.

B. Tekst.

Dzieło Długosza przechowało się w siedmiu, dość znacznie odbiegających od siebie przekazach rękopiśmiennych, zestawienie przeto tekstu Klejnotów należy do bardziej skomplikowanych wydawnictw tego rodzaju. Wydawca staje wobec tego przed zadaniem dokładnego omówienia przyjętych przez siebie zasad techniki wydawniczej.

Dążeniem wydawcy było możliwie trafne odtworzenie tekstu zaginionego dzieła oryginalnego, przy jak najściślejszym i najprzejrzystszym oddaniu tekstu poszczególnych rękopisów. Po skrupulatnej analizie wartości dochowanych rękopisów Klejnotów okazało się, że żaden z nich nie przechował tekstu Długoszewego w formie nieskażonej, że nawet najlepsze z nich, będąc kopjami drugorzędnych, odbiegły nieco od oryginału. Wydawca stanął przeto przed koniecznością ułożenia tekstu emendowanego. Przeprowadzona analiza przekazów okazała, że bezwarunkowo najlepszym i najwierniejszym jest przekaz rękopisu *K.*, na nim więc oparto przedewszystkiem nasze wydawnictwo. Ponieważ jednak i rękopis *K.* posiada pewne błędy, wynikła stąd konieczność posługiwania się przekazami innych rękopisów. Korygacje przekazu *K.* przy pomocy tekstów innych rękopisów przeprowadzono w miejscach, w których *K.* daje tekst widocznie skażony (gramatycznie czy sensowo błędny), a także w tych, w których *K.* przedstawia wprawdzie tekst poprawny, ale inne rękopisy mają tekst wspólny, odmienny od *K.*, a lepszy od niego. Podkreślić wszakże należy wielką różnicę między rękopisami starszemi, *O.* i *Ch.*, a późniejszymi, *L.*, *KamL.* *KamW.* i *A.* Dwa

¹ Róża, Śreniawa, Rawa, Połuchoza, Odrowąż, Wieniawa, Jastrzębiec, Dębno, Grzymała, Doliwa, Prawdzic, Bróg, Oksza, Zadora, Strzegomia, Awdaniec, Zaręba, Wieruszowa, Godziemba, Powała, Ciołek, Starykoń, Węzyk, Strzemię, Ostoja, Szeliga, Drużyna, Piława.

pierwsze są, równie jak i *K.*, drugorzędnymi kopjami oryginału, a wprawdzie więcej niż on od oryginału odbiegły, to jednak treściowo wszystkie trzy rękopisy są ze sobą zupełnie zgodne¹, a różnice polegają tylko na omyłkach i przekręceniach. Odmienne *Ł. KamL. KamW. i A.*, które mają pewne różnice treściowe w stosunku do dawnych rękopisów. Dlatego przy korygacjach tekstu *K.*, niezbędnych do odtworzenia poprawnego tekstu Długoszewego, posługiwano się z reguły tylko tekstami *O. i Ch.* Natomiast rękopisów późniejszych, *Ł. KamL. KamW. i A.* używano tylko wyjątkowo w kilku wypadkach, a mianowicie kiedy teksty 3 starszych rękopisów nie dawały lekcji poprawnej (np. h. Kotwica, Lis). Poza tem przyznano tekstom *Ł. KamL. KamW. i A.* rolę doradczą, w wypadkach bowiem, w których przekazy dawniejsze dawały teksty niezgodne ze sobą, jakkolwiek poprawne, zwracano uwagę na brzmienie tekstów rękopisów późniejszych i uznawano za właściwy tekst dany przez ogół przekazów (czyniono tak zwłaszcza w wypadkach, kiedy *K.* miał tekst odmienny, a nie lepszy, od *O. i Ch.*). Naogół tekst emendowany jest tekstem *K.* z korygacjami tekstów *O. i Ch.*; odstępstwa od tych trzech przekazów są wyjątkowe i bardzo nieliczne.

Oprócz zrekonstruowania poprawnego tekstu właściwych Klejnotów, t. j. dzieła Długosza, miał wydawca i drugie zadanie, a to oddanie tekstów herbów, podanych przez kontynuacje. Technika wydawnicza musiała być przy drugim zadaniu nieco odmienna, niż przy pierwszym, gdyż i stosunek zachowanych tekstów do oryginalnego brzmienia kontynuacji przedstawia się inaczej. Podczas gdy przekazy właściwych Klejnotów można ocenić jako kopje drugorzędne, ale dość dokładnie zachowujące tekst oryginału dzieła Długoszewego (*K. O. Ch.*), i dalszorzędne, odbiegające znacznie od niego (*Ł. Kam. A.*), to ocena tekstów kontynuacji jest trudniejsza, gdyż przy nieznajomości pochodzenia kontynuacji i ich autorów trudno ustalić, czy poszczególne przekazy są oryginałami, czy kopjami, oraz jakimi kopjami. Tekst 8 herbów dodanych do właściwych Klejnotów przez przekaz *Ch.* należy dać według brzmienia *Ch.* Rękopisy *Ł. Kam. i A.* powtarzają tekst herbów dodanych przez *Ch.* z pewnymi odmianami ale przy widocznej zależności, lub też dodają obszerne, nieznanne *Ch.* opisy. W pierwszym wypadku należy traktować teksty rękopisów późniejszych jako pochodne od *Ch.*, w drugim jako niezależne i równorzędne, choć chronologicznie późniejsze. W końcu t(ekst) herbów dodanych przez *Ł. Kam. i A.* zestawiamy na podstawie wszystkich 3 tekstów, wszystkie te teksty są powtórzone za zaginionymi rękopisami².

Przy wydaniu niniejszem stosowano się ściśle do przepisów Instrukcji wydawniczej Pol. Akademii Umiejętności³. Ponieważ Instrukcja czyni daleko idące różnice co do sposobu oddawania tekstów oryginałów i kopij średniowiecznych⁴, a kopij nowożytnych, a niektóre z rękopisów Klejnotów można uznać za kopje nowożytne, należy wyjaśnić, że koniecznym było traktowanie wszystkich przekazów jako oryginały, wzgl. kopje średniowieczne. Kopje *K. i O.* są średniowiecznymi (z końca w. XV), *Ch.* pochodzi wprawdzie z pierwszych lat w. XVI, ale jest tak zbliżony treściowo i chronologicznie do dwu pierwszych, że odmiennie od tamtych traktować go

¹ Między temi rękopisami istnieją różnice co do ilości herbów, jednakże teksty herbów poszczególnych są ze sobą zgodne, pominawszy przedstawienia rękopisu *O.* Por. rozdz. II, s. 18—19.

² Por. rozdz. II, s. 21—22.

³ Instrukcja wydawnicza dla średniowiecznych źródeł histor. opracowała Komisja Histor. Polskiej Akademii Umiejętności... Kraków 1925.

⁴ Por. rozdz. II, s. 20.

niepodobna, a poza tem jest na tyle cenny dla restytucji tekstu oryginału, że nieoddanie go jak najściślej pod każdym względem byłoby ciężkim błędem wydawniczym. Powyższa uwaga tyczy herbów *Ch.* wspólnych z tekstami *K.* i *O.*, natomiast co do dodanych przezeń 8 godeł, niema pewności, czy tekst ich jest powtórzony przez *Ch.* za innym, zaginionym rękopisem, czy też *Ch.* pierwszy go podaje, a więc jest co do tego przekazem oryginałem. Rękopisy *Ł. Kam. A.* odnośnie do herbów znanych właściwemu dziełu Klejnotów są dalszorzędnymi kopjami, podobnie, jak wykazano, *Ł.* i *Kam.* zaczerpnęły tekst herbów dodanych z wspólnego, innego źródła¹. Źródła ich zaginęły jednak zupełnie, tak że dopiero rękopisy zachowane, *Ł.* i *Kam.*, dają te herby. Podniesiono już, że omawiane rękopisy wprowadzają pewne odmiany w tekstach herbów, znajdujących się w właściwych Klejnotach, które to odmiany są przejawem heraldyki w. XVI. Rękopisy *Ł. Kam. i A.* są, jak podkreślono, pierwszorzędnymi źródłami heraldyki polskiej w. XVI i jako źródło w. XVI większą przedstawiają wartość, niż jako dalszorzędne kopje właściwego dzieła Klejnotów, mogące pomóc w restytucji jego tekstu. Wobec takiego oświetlenia i uznania rękopisów *Ł. Kam. i A.* za nader cenne dla heraldyki, oczywiście jest, że przy wydaniu ich tekstu należy jak największą skrupulatność zachować.

W konsekwencji powyższych wywodów oddajemy teksty poszczególnych rękopisów jak najdokładniej, przy zachowaniu pisowni, odpowiadającej czasowi ich powstania, wiekowi XV lub XVI.

Przy układaniu strony graficznej tekstu zwracano uwagę, by możliwie jasno i przejrzysto oddać odmienne teksty poszczególnych rękopisów Klejnotów. Tekst właściwych Klejnotów, pisanych przez Długosza, winien być wyróżniony od tekstów kontynuacyj. Teksty kontynuacyj powinny być oddane jednolicie, podobnie wszelkie odmiany tekstów rękopisów od tekstu głównego. Dlatego oddaje się tekst emendowany właściwego dzieła Klejnotów garmondem, tekst kontynuacyj tymże rodzajem druku, ale z wcięciem, wszelkie odmianki tekstu *petitem* w przypisach. Przez wcięcie kolumny wyróżniono więc wstęp dodany przez *Ł.*, herby ziemskie podane przez *KamL.*, oraz kontynuacje godeł rycerskich dawane przez *Ch. Ł. Kam. i A.* W przypisach pomieszczono wszelkie odmiany tekstu, tak tyczące drobnych zmian, jak i całe opisy rękopisów późniejszych, do tego stopnia odbiegające od tekstu głównego, że trzeba było je w całości przytoczyć, nie mogąc uwzględnić ich jedynie w odmiankach do tekstu głównego. Z punktu widzenia czysto formalnego możnaby powiedzieć, że tekst wystylizowany odmiennie należałoby podać obok tekstu głównego w drugiej kolumnie. Byłoby to jednak zupełnie niesłusznem, gdyż: 1. Teksty takie są od tekstu głównego zależne i pochodzące od niego, a treściowo identyczne, lub bardzo zbliżone. 2. W niektórych wypadkach teksty dwu rękopisów późniejszych (*Kam. i A.*) są treściowo identyczne, a różnią się w jakimś szczególe od tekstu głównego, natomiast stylistycznie jeden z tych tekstów niewiele odbiegł od przekazu właściwych Klejnotów, tak że można go uwzględnić w tekście emendowanym, a odmiany pomieścić w przypisach, drugi zaś stylistycznie więcej różni się od tekstu głównego, wskutek czego musi się podać go w całości osobno. Oba teksty są faktycznie równie oddalone od tekstu głównego, winny być przeto uznane za równie ważne. Uwzględnienie więc jednego z tych tekstów tylko w przypisach, a podanie drugiego w osobnej ko-

¹ Por. rozdz. II, s. 21.

lumnie obok tekstu głównego, byłoby zupełnie niesłusznym i nieodpowiadającym istocie rzeczy wyróżnianiem jednego z nich. Dlatego teksty późniejszych rękopisów treściowo pochodne od tekstu głównego, a stylistycznie odeń odbiegające, podajemy w całości, ale w przypisach.

Jako tekst równorzędny z tekstem głównym należy natomiast podać tekst późniejszych rękopisów, gdy jest treściowo niezależny od tekstu głównego. Również jako teksty równorzędne podaje się przy układaniu tekstu kontynuacyj teksty odmiennie od siebie.

Tekst podaje się w następującym porządku: Wstęp dany przez *Ł.*; herby ziemskie podane przez wszystkie przekazy (kolejność tych herbów jest jednakowa w *K.* *O. Ch. Ł.*); herby ziemskie dodane przez *KamL.*, z zaznaczeniem podobizn godła (bez tekstu) zamieszczonych w *A.*; herby rycerskie właściwych Klejnotów w porządku danym w *K.* i *Ch.*¹; herby rycerskie dodawane przez kontynuacje, a więc 8 herbów dodanych przez *Ch.*, poczet przekazany przez *Ł. Kam. A.*, herby znajdujące się w *Kam.* i *A.* Rękopisy *Ł. KamL. KamW.* i *A.* mają odmienny porządek herbów, niż rękopisy dawniejsze (a zarazem różny między sobą), tak, że herby nowe, dodawane przez te późniejsze rękopisy, nie są wymienione w nich po herbach przekazanych przez rękopisy dawniejsze, ale są z nimi pomieszane. Godła przekazane przez *Ł. KamL. KamW. A.* wymienia się według rękopisu *Ł.*, wyliczając je kolejno, stosownie do pozycji w tym rękopisie, następne godła podane przez *KamL. KamW.* i *A.* tak samo, według *KamL.* (*KamW.* ma inny porządek). *A.* posiada jeden herb² nieznanymi rękopisom *Ł.* i *Kam.*, przypadnie mu miejsce po kontynuacjach *Kam.* Ostatnią pozycję w tekście zajmie herb Brodzic, nieznanymi żadnemu z zachowanych rękopisów Klejnotów, a podany w Herbach Paprockiego wraz z odwołaniem się na Długosza, a więc zapewne znajdujący się w rękopisie Klejnotów posiadanym przez Paprockiego³.

Partii litewskiej rękopisu *A.*, jako niezależnej od dzieła Klejnotów i nie mającej z nimi nic wspólnego, nie uwzględniamy⁴.

Należy tu wkońcu zauważyć co do zewnętrznego wyglądu tekstów rękopisów, celem uniknięcia powtarzania w przypisach, że nazwy poszczególnych herbów (t. j. nazwy ziem i kapituł, nazwy herbów rycerskich) wypisane są zasadniczo we wszystkich rękopisach większymi literami od liter całego tekstu, a w rękopisach *O. Ch. Ł.* umieszczone w osobnych wierszach jako tytuły. Rękopis *K.* ma nazwy czterech pierwszych herbów wypisane literami zwyczajnej wielkości; rękopis *O.* ma nazwy herbów umieszczonych na dwu pierwszych stronach tekstu oraz pierwszego herbu na stronie trzeciej, wypisane w jednej linii i o literach tego formatu co tekst,

¹ Porządek herbów dzieła Długoszewego dochował najdokładniej *Ch.*, *K.* przestawił herby Dołęga i Ciołek.

² Nie licząc partii litewskiej herbarza *A.*

³ Nie uwzględnia się herbów podanych przez Paprockiego w jego dziele, przy których powołuje się on na Długosza, gdyż, jak wykazano, Paprocki korzystał dowolnie z Klejnotów i nie można być pewnym, czy słowa przypisane Długoszowi rzeczywiście odpisał dokładnie ze swego rękopisu Klejnotów, czy może dodał coś do nich. Tekst przy h. Brodzic cytowany za Długoszem również może ściśle nie jest oddany, należy jednak przypuszczać, że sam herb znajdował się w owym zaginionym rękopisie Klejnotów, który Paprocki posiadał.

⁴ Herby partii litewskiej nie posiadają tekstu, podobizny por. Polackówna, *Stemmata Polonica*, s. 75—87.

natomiast nazwy następnych herbów (na s. 3—6) wypisane w osobnych linjach i większymi literami.

W myśl Instrukcji Akademji Umiejętności podano tytuły, a więc także nazwy poszczególnych ziem przy herbach ziemskich, a nazwy herbów przy godłach rycerskich drukiem tłustym.

Ponieważ w tekście możliwym jest wskazanie kolejności herbów tylko tekstu emendowanego, przeto podaję na końcu tabelę porządku herbów, znajdujących się we wszystkich rękopisach, z zaznaczeniem kart rękopisów, na których tekst (wzgl. podobizny) umieszczono¹.

Teksty wszystkich rękopisów podajemy na podstawie oryginałów tych rękopisów², tekst herbarza arsenalskiego na podstawie cytowanego wydawnictwa H. Polaczkówny³.

Trzy rękopisy Klejnotów, a mianowicie *KamL.* *KamW.* i *A.* posiadają, jak wyżej zaznaczono, obok tekstu barwne podobizny herbów. Opis sztychów podanych przez rękopisy Kamyna (sztychy w obu rękopisach są identyczne) dają po tekście, natomiast opisu podobizn rękopisu *A.* nie powtarzam za wydawnictwem H. Polaczkówny. Podobizny wszystkich trzech rękopisów różnią się niekiedy od tekstu, a odmiany te bywają trojaki: 1. podobizna daje inne niż tekst barwy godła herbowego lub pola, względnie nawet nieco odmienną postać herbu, 2. podobizna jest dokładniejsza od tekstu, gdyż podaje barwę godła lub pola przez tekst niewymienioną, np. mieczów Kowni, podkowy Łady i Jastrzębca, 3. podobizny zawierają pewne akcesoria nieznane tekstowi, a odpowiadające heraldycznemu stylowi czasu ich powstania (w. XVI), np. umieszczają godła zwierzęce na wzgórzach lub murawach. Ponieważ podobizny rękopisów *KamL.* *KamW.* i *A.* składają się wraz z tekstem na wartość przekazu tych rękopisów, przeto uwzględniam w przypisach do tekstu ważniejsze odmiany, a mianowicie odmiany 1-go i 2-go rodzaju. Z odmian 2-go rodzaju nie uwzględniam wypadków, w których tekst nie wymienia barw godła, rozumiejących się same przez się, a więc np. czarnej barwy głowy osłej, zubrzej lub dzika, barwy złotej koron.

Przy podawaniu odmianek tekstowych w przypisach powołuje się poszczególne rękopisy oznaczając je skrótami literowemi, a mianowicie: rękopis kórnicki: *K.*, rękopis Ossolińskich: *O.*, rękopis Chigich: *Ch.*, rękopis Łętowskiego: *Ł.*, rękopis arsenalski: *A.*, rękopis lwowski Kamyna: *KamL.*, warszawski: *KamW.*, wspólny przekaz obu rękopisów Kamyna: *Kam.*

¹ Karty zasadniczo winny być znaczone na marginesie tekstu. Przy wydaniu na podstawie 7 rękopisów jest to jednak niewykonalnem.

² Por. rozdz. I.

³ Tekst herbarza arsenalskiego powtarzam wiernie za Dr Polaczkówną, z małemi modyfikacjami: 1. w miejscach, w których tekst *A.* wykazuje skażenia, nie powtarzam korygacyj Polaczkówny, co wynika z różnicy roli, jaką odgrywa przekaz *A.* w Stemmatach, a w niniejszem wydawnictwie, 2. litery *ij* oddaję w myśl Instrukcji Akademji (s. 7) przez *ii* lub *y*, 3. zmieniam niekiedy interpunkcję, dostosowując ją do interpunkcji stosowanej w całym wydawnictwie.

INSIGNORUM CLENODIORUM REGIS ET REGNI POLONIE DESCRIPTIO ETC.^a

Regnum^b Polonie ac regio iuxta ac cetera regna, tam prisca quam presentia, katolica ac barbara, quatuor status totidemque ordines habere consuevit: principum videlicet, militarium seu satraparum, civium et agricolarum. Et obmissis quidem principibus, de quibus narrationem faciemus per singulos, ex quibus processu temporum prodierunt reges et ciliarche, omissis civibus et agricolis, de quibus historiam texere immensi operis et pene infuncti opus foret nulla necessitate aut utilitate obnoxium, de solis militaribus, satrapis et patriciis, non singulatim quidem, quod et ipsum arduum et difficile foret, sed de eorum domibus, genealogiis et familiis in universali et genere, quantum poterimus pro nostri capacitae ingenii, disseremus, singularum domorum aularum describentes ortus et memoriam posteriorum et privi'egia, arma et insignia. Neque enim respublica Polonorum ex propriis tantummodo accepit augmenta militibus patricisque suis, sed ex aliorum hominum adventiciis coaluit, familiarum forensium nacionum, quod et Romanis in exordio urbis video contigisse, et in senatum Polonorum et in patricos lecte, presertim eorum, quorum Minerua et genus eminebat; patricii ob id dicti, quod sicut patres fidelissime et iustissime pro filiis consulunt, ita et patricii viri fideliter et iuste pro Republica ad instar patrum consulebant. Ponam tamen inter eos, quos natale produxit solum et quos alienum sequestrum, ut advenas non minus intelligas ad formandum Reipublice statum Polonorum quam^c intraneos, sive ullam vim et ingenium Deus et natura advenis concessit, sive apud omnes nationes et gentes extat ita comparatum, quam proprios conduxisse.

(1) Ordinar^d narrationem^e meam a capite. Est autem^f totius **Polonie** regni^g caput et insigne generale^b aquila¹ alba¹, capite gestans coronam auream, alis extensis et² in longum per lineam auream adornatis¹, in campo rubeo, quam solus rex, princeps et monarcha^m Polonieⁿ solet pro insigni^o et armis in clipeo^p portare^q.

^a *Tytuł dany tu według K.* — Omnium domorum sive clenodiorum Polonice gentis descriptio *O.*, Insigniorum seu clenodiorum regis et regni Polonie descriptio feliciter incipit *Ch.*, Insignia seu clenodia regni Polonie *Ł.*, Liber insigniorum regionum atque clenodiorum regni Poloniae summa cum diligentia elaboratus 1575 *KamL.*, *tytułu nie ma z powodu braku początku rękopisu KamW.*, Stemmata Polonica *tytuł dany na oprawie z w. XVIII A.*

^b *Wstęp dodany przez Ł.*   ^c *q.*

(1) *Odtąd zaczyna się tekst właściwego dzieła Klejnotów, podany przez wszystkie rękopisy, Początku tekstu nie dochował O., który zaczyna się od herbu ziemi lwowskiej (7), oraz KamW., nie posiadający herbów ziemskich.*

Tekst (1) podają K. Ch. Ł. KamL. Odmienny tekst daje A.: Aquila. Aquila alba, in capite gestans coronam auream, alas extensas in longum eadem linea aurea ornatas habentem, in campo rubeo, est insigne solius monarche et regis Polonie. Hoc etenim pro stemmate primus ille sator Polonie Lech, quum ad locum illum Polonie venerat, ubi Gnesnę primo fundamenta iecit, nidos aquilarum plurimos invenit et ex auspitiis aquilam pro insigni sibi usurpavit, quum ad hoc usque tempus reges Polonie deferunt, et nati natorum et qui nascentur ab illis deferent.

^d *Terra Cracoviensis. Ordinar autem Ł.*   ^e *Cracoviensis terra prima. Ordinar autem narrationem KamL.*   ^f *Cracovia dod. KamL.*   ^g *regni Polonie Ł., totius regni Poloniae KamL.*   ^h *capud (cap^d) insigne et generale K.*   ¹ *aquilla Ch.*   ² *in dod. Ł. KamL.*   ^k *et brak Ł. KamL.*   ^l *ordinatis Ł.*   ^m *rex et princeps monarcha K., monarchia Ł.*   ⁿ *Poloniae KamL.*   ^o *insignio K., insignis Ł.*   ^p *clypeo Ch.*   ^q *portare brak Ch. Ł.*

(2) Et terra Cracoviensis^a, mater et metropolis et^b caput omnium terrarum et regionum regni Polonie^c, similiter^d defert^e. Nec^f ulli licet^g tam claro fulgore^h insigniorum uti, vicinam conformitatem sortitum cum Romano imperio. Nam sicutⁱ nigram aquilam in aureo defert campo, ita Polonie^j regnum albam in rubeo. Sed nec aliquis rex in toto orbe^k cum rege et^l regno Polonie in ydentitate^m etⁿ excellentia^o huius signi gerit^p.

(3) Racione autem ducatus magni Lythwanie rex Polonie defert armatum virum^q, manum extensam cum gladio vibrato tenentem, geminatam crucem in brachio gestantem, albo equo insidentem.

(4) Poznaniensis^r terra secunda est in ordine^s, que etiam^t aquilam^u in^v campo rubeo, simplicem tamen et^w incoronatam et cum^x simplicibus alis non^y inauratis^z, portat.

(5) Sandomiriensis^{aa} terra^{bb} tertia^{cc} in ordine^{dd}, que tres pro prima parte borras^{ee} glaucas et rubeas portat^{ff}, in secunda^{gg} triplicem ordinem stellarum, et^{hh} quolibet ordine quatuorⁱⁱ stellas^{jj}, in campo celestino^{kk} defert^{ll}.

(6) Calisiensis^{mm} terraⁿⁿ quarta^{oo} in ordine^{pp}, que^{qq} caput^{rr} zambronis^{ss} coronatum, circulo e^{tt} naribus pendente^{uu}, in tabula scakali^{vv} portat^{ww}, in campo^{xx} partim albo partim rubeo^{yy}.

(7) Leopoliensis^{zz} terra quinta est^{aaa}, que^{bbb} leonem glaucum incoronatum^{ccc},

(2) Nie ma odstepu od tekstu herbu poprzedniego Ch. Herb Polski i ziemi krakowskiej omawia jako jeden Ł. KamL. Nie ma tego herbu A.

^a Crač dodaje na marginesie K., Cracoviensis KamL. ^b ac KamL. ^c Poloniae KamL. ^d similiter brak Ch. Ł. KamL. ^e deferre K. Ch., defere Ł. ^f hec Ch. ^g liceat Ch., alteri dod. Ł. KamL. ^h Na tem kończy się tekst herbu Ł. ⁱ illud dod. KamL. ^j Poloniae KamL. ^k orbe toto KamL. ^l vel K. ^m identitate Ch., rege Poloniae et regno suo in idemptitate KamL. ⁿ et powtarza na marginesie z lewej strony K. ^o excelentia KamL. ^p concurrir Ch. KamL.

(3) Tekst K. Ch., bez odstepu od tekstu herbu poprzedniego. Nie ma tego herbu Ł. Podobne herbu bez tekstu zamieszcza A. Odmienny tekst podaje KamL.: Magni ducatus Lithuaniae arma, Pogonia nuncupata, habens virum armatum, manu et gladio extensis, cum geminata cruce in brachio appensa, insidentem albo equo ad cursum incitato, in campo rubeo.

^q hominem Ch.

(4) Odmienny tekst podaje A.: Poznaniensis terra secunda, que etsi albam aquilam in campo rubeo, simplicem tamen incoronatam, nec alas inauratas habentem, portat, ut discrimen a regni aquila sint.

^r Poznān dod. na marginesie K. ^s Terra Poznaniensis. Secunda est in ordine Poznaniensis terra Ch., Terra Poznaniensis secunda Ł., Poznaniensis terra quarta KamL. ^t etiam etsi albam Ł., quae etsi etiam albam KamL. ^u aquillam Ch. ^v in in K. ^w et brak Ł. KamL. ^x etenim Ł., cum brak KamL. ^y in K., et non Ł. KamL. ^z inaurata (m wyrazurowane?) KamL.

^{aa} Sand dod. na marginesie K. ^{bb} Terra Sandomiriensis Ch., Sandomirensis terra KamL., Sandomiriensis terra A. ^{cc} est dod. Ch., secunda KamL., tertia A. ^{dd} in ordine brak Ł. KamL. A. ^{ee} que pro prima parte tres boreas Ł. ^{ff} quae pro prima parte tres campos albos et tres rubeos KamL., que pro prima parte tres borras glaucas et rubeas totidem A. ^{gg} vero dod. Ch. KamL. ^{hh} ac KamL., ordinem, in A. ⁱⁱ quatuor Ch. Ł., quolibet in ordine tres KamL., 4 A. ^{jj} stelle A. ^{kk} caelestino KamL. A. ^{ll} portat Ł. KamL.

^{mm} Calisch dod. na marginesie K. ⁿⁿ Terra Calisiensis Ch., Kalisiensis terra Ł. A., Kalissiensis terra KamL. ^{oo} tertia KamL. ^{pp} in ordine brak Ł. KamL. A. ^{qq} quae portat KamL., que A. ^{rr} cap^l K., pisarz tego rękopisu często pisze w ten sposób. ^{ss} zembronis Ł. ^{tt} et K. ^{uu} prominente KamL., pendenti A. ^{vv} stavili K., schacali Ł., schatata tabula KamL., scacali A. ^{ww} portat brak KamL. ^{xx} in campo brak Ł. ^{yy} rubro A.

(7) Odtąd zaczyna się tekst O.

^{zz} Lwow dod. na marginesie K. ^{aaa} quanta (quāta) est O., quinta. Quinta est Leopoliensis terra Ł., terra tredecima KamL., est brak A. ^{bbb} quae KamL., que A. ^{ccc} coronatum KamL., sine corona A.

in modum petram ascendentem^a, in campo rubeo^b portat, figuram sue regioni^c congruentem^d et civitatis significato^e. Leopoli^f enim civitas^g appellatur^h, quodⁱ a Leone duce^j primum^k condita est.

(8) Siradiensis terra^l, que^m pro medietate clipei in campo glauco sive aureo medietatem aquile nigre coronateⁿ, et pro^o altera medietate leonis albi mediati et coronati in campo rubeo, pro insigni portat, dorsis ad^p invicem coniunctis^q.

(9) Lublinensis terra^r, que^s cerwm^t cornutum^u ad saltandum erectum^v, cuius collum corona aurea^w insignitum^x est, in^y campo rubeo portat^z.

(10) Lanciencis terra^{aa}, que^{bb} pro^{cc} medietate clipei^{dd} leonis rubei^{ee} coronati^{ff} in campo albo, et pro altera medietate^{gg} medietatem aquile^{hh} in campo rubeoⁱⁱ, dorsis se invicem^{jj} contingentibus^{kk}, portat^{ll}.

(11) Premisliensis terra^{mm}, queⁿⁿ aquilam glaucam, duo capita a se invicem^{oo} aversa ambo^{pp} coronata^{qq}, in campo rubeo^{rr} portat.

(12) Belzencis terra^{ss}, que^{tt} griffonem^{uu} album coronatum, primis pedibus in altum porrectum^{vv}, in campo rubeo portat^{ww}, quod insigne^{xx} est illi me instante et deprecante^{yy} per Kazimirum tertium^{zz} Polonie regem largitum^{aaa} 2.

^a in modum... ascendentem *brak KamL.*   ^b blaneo *L.*, in caelestino *KamL.*, blaveo *A.*
^c regionis *L.*, suae regionis *KamL.*, suę regionis *A.*   ^d congruens *L.*, congruentem *brak A.*   ^e significationem *KamL.*, civitatis Leopoli exprimens *A.*   ^f Leopoliensis *KamL.*   ^g civi^s *K.*   ^h appellatur *L.*, Leopoli — appellatur *brak A.*   ⁱ que *A.*   ^j primo *O.*, primum *brak KamL.*

(8) *Odmienny tekst podaje KamL.*: Siradiensis terra quinta, quae pro medietate clipei medium leonis albi in campo rubeo, et pro altera medietate medium aquilae nigrae in campo albo, invicem dorsis iunctis, utriusque caput diademate aureo uno ornante, pro insigni ferens.

^k sexta *dod. L. A.*   ^l que^s *A.*   ^m aquile nigre coronate^s *A.*   ⁿ in *A.*   ^o etiam *O.*, medietati eciam *Ch.*, medietas etiam *L.*   ^p ad *brak L.*   ^q medium in campo rubeo, dorsis invicem coniuncti, portat, *zamiast*: mediati et coronati... coniunctis *A.*

^r septima. Septima est Lublinensis terra *dod. L.*, Lvblinensis terra undecima *KamL.*, septima *dod. A.*   ^s quae *KamL.*, que^s *A.*   ^t cervum *Ch. L. A.*, cervum album *KamL.*, *jelenia barwy naturalnej daje podobizna w A.*   ^u cornitum *L.*   ^v erectum *K.*   ^w aurea corona *KamL.*, aureo *A.*   ^x insignium *Ch.*   ^y in *brak KamL.*   ^z portat *inną ręką współczesną L.*, gestat *KamL.*, defert *A.*

^{aa} Terra Lanciencis *Ch.*, octava *dod. L. A.*, Lenciensis terra septima *KamL.*   ^{bb} quae *KamL.*, que^s *A.*   ^{cc} in *A.*   ^{dd} medietatem *dod. L. KamL. A.*   ^{ee} rubri *A.*   ^{ff} coronati *brak KamL.*   ^{gg} albo, altera vero medietate *L. A.*, albo, pro altera vero medietate *KamL.*   ^{hh} aquille *Ch.*, aquile albe *L. A.*, aquilae albae *KamL.*   ⁱⁱ rubro *A.*   ^{jj} invicem se *L.*   ^{kk} invicem contingentibus se *O.*, iungentibus, coronate etiam *A.*   ^{ll} contingentibus, una corona aurea coronatas *KamL.*

^{mm} nona *dod. L. A.*, Premisliensis terra quarta decima *KamL.*   ⁿⁿ quae *KamL. A.*   ^{oo} capita erecta in se et *KamL.*   ^{pp} duo *dod. L. A.*   ^{qq} aversa, sub una corona existentia, habentem *KamL.*   ^{rr} flaveo *KamL.*, blaveo *A.*

^{ss} decima *dod. L. KamL. A.*   ^{tt} quae *KamL. A.*   ^{uu} grifforum *Ch.*, griffonem *L.*, griffonem *A.*   ^{vv} porrectis *KamL. A.*   ^{ww} portat *brak K. O. Ch. A.* *Na tem kończy tekst herbu KamL.*   ^{xx} insine *A.*   ^{yy} me instante et deprecante *brak A.*   ^{zz} Casimirum 3 *A.*   ^{aaa} largitum *brak K.*, largissimum *O.*

¹ *Lew książę halicki, panował 1264–1300.*

² *Ziemia belzka została wcielona do Korony w r. 1462 przez Kazimierza Jagiellończyka (Długosz, Historia, T. V, s. 340). O nadaniu herbu przez Kazimierza niema wzmianki w Historji Długosza.*

(13) Cuyaviensis^a terra^b, in qua^c pro^d una^e medietatem aquile^f rubee coronate^g in campo glauco^h, et pro altera medietate medietatemⁱ leonis nigri coronati eciam^j in campo glauco, pro insigni portat^k.

(14) Chelmensis terra^l in campo viridi ursum album^m inter tres arbores viridesⁿ, quarum due ad caput et tertia^o ad caudam consistit, portat^p.

(15) Pomeranie^q, Culmensis et Michalouiensis terrarum^r, que nigram aquilam, cuius collum corona cinctum^s est, ex cuius ala una^t in superiori parte^u ex nube manus armata et vibrata, in campo albo portat^v.

(16) Haliciensis terra^w, que^x nigram monedulam^y coronatam, volantis similem^z, alis extensis^{aa}, in campo albo portat^{bb}, sue^{cc} civitatis et regionis vocabulo congruens^{dd}, halka^{ee} enim in slauonico^{ff} vocatur monedula^{gg}.

(17) Dobrzinensis terra^{hh}, queⁱⁱ in campo rubeo^{ll} caput hominis canum cum^{kk} barba etiam^{ll} cana, usque^{mmm} ad umbilicum corpusⁿⁿ humanum^{oo} habens protensum, et caput coronatum, et^{pp} ex corona et^{qq} capite duo cornua contra se prominent^{rr} extremitas vero umbilici corona decorata est cerulea^{ss}.

(18) Podolie terra^{tt} in campo albo solem radiantem^{uu} portat.

(13) *Odmienny tekst podaje KamL.*: Cviaviensis terra sexta, quae medietatem aquilae rubeae et medietatem leonis nigri, dorsis invicem coniunctis, ambo et uno diademate aureo simul coronatas, fert pro insigni in campo glauco. — *Sztých w KamL. daje odmiennie: w polu prawem zółtem biały potulew w koronie zółtej, w polu lewem również zółtem czerwony potuorzel w koronie zółtej.*

^a Cuyaviensis O., Cuyawiensis Ch., Kuiaviensis Ł., Kuyaviensis A   ^b undecima dod. Ł. A.
^c in brak, quae A.   ^d pars K.   ^e medietate dod. Ł. A.   ^f aquille Ch.   ^g rubrę coronatę A.
^h in campo glauco brak Ł. A.   ⁱ medietatem brak O.   ^j etiam O., uterque Ł. A.   ^k gestat Ł. A.

^l XII, que dod. Ł., XVI, quae dod. KamL., tredecima, quae dod. A.   ^m ursus albus K. O., ursus albus Ch.   ⁿ virides arbores Ł. KamL. A.   ^o duae ad caput, vel quasi in medio et tertia KamL., tertia A.   ^p consistunt, gestat KamL.

(15) *Nie ma tego herbu A. Odmienny tekst podaje KamL.*: Ducatus Prussiae, nigra aquila in campo albo, et de dextra ala prominet manus armata cum gladio vibrato extensa, in collo vero unam coronam auream portat.

^q Pomoravie K.   ^r Pomeranie et Culmensis terra XIII et Michaloviensis Ł.   ^s amictum O.
^t una ala Ł.   ^u parte superiori O. Ch. Ł.   ^v portant Ł.
^w quartadecima dod. Ł., XV dod. KamL., duodecima dod. A.   ^x quae KamL. A.   ^y monedulam K., kawkę nadpisano inną ręką Ł.   ^z volantem K., volantem similem Ch., volanti similem Ł. A., volandi similem KamL.   ^{aa} extensis alis KamL.   ^{bb} defert KamL.   ^{cc} suae KamL., suę A.   ^{dd} congruentem KamL.   ^{ee} halka O., halka Ł. KamL.   ^{ff} sclavonico O., sclauonico Ch., slauovico Ł., slavonico A.   ^{gg} monedula K., monedula vocatur A.

^{hh} Dobriensis terra K., Dobrzynensis terra Ch., XV dod. Ł., Dobrinensis XVII KamL., Dobrinensis terra 14ma A.   ⁱⁱ quae KamL. A.   ^{ll} in campo rubeo brak Ł. KamL. A.   ^{kk} cum brak A.   ^{ll} eciam Ch., canum etiam cum barba KamL.   ^{mm} ussis K.   ⁿⁿ corus K.   ^{oo} humanum brak KamL.   ^{pp} ac KamL.   ^{qq} a Ł. A.   ^{rr} corona contra se duo cornua prominent in capite KamL.   ^{ss} umbiliculi corona decorata incerulea Ch., in campo rubeo gestat et portat dod. Ł., corona cincta est caerulea, in campo rubeo portat KamL., decoratum est ceruleo, in campo rubeo portat A.

(18) *Odmienny tekst podaje KamL.*: Podoliae terra duodecima, quae solem radiantem in campo caelestino portat.

^{tt} sextadecima, que dod. Ł., 15, que dod. A.   ^{uu} radiantem Ł.

(19) **Wyelunensis** terra^a agnum Dei, vexillum^b supra^c se priori pede tenentem, in campo rubeo^d defert^e.

(20) **Ravensis** terra octava, quae pro insigni portat aquilam nigram, in pectore gerentem literam R auream, in campo rubeo.

(21) **Plocensis** terra nona pro insigni gerit similiter aquilam nigram, tantum P litera aurea in pectore notatam, in campo rubeo.

(22) **Sandecensis** terra XVIII, quae clipeum divisum, in dextra tres campi rubei et tres aurei, in parte sinistra novem stellas in rubeo^f, pro armis gerit.

(23) **Livska** vel **Liuenensis** terra XX, quae pro armis fert medium ursi nigri et medium aquilae rubeae, erectos ac dorso contiguos, supraque capita illorum corona posita, in campo albo.

(24) Ducatus **Lithwaniae** alterum insigne, quatuor columnae in rubeo campo^g.

(25) **Samogitiae** Lithwaniae ducatus insigne tertium, ursus niger in campo viridi.

(26) Ordo **Prussiae**¹ pro armis gerebat crucem auream, lineis nigris per medium distinctam, cuius medium occupat clipeus, in quo continetur nigra aquila alis extensis, in campo albo.

(27) **Stolpensis** alias **Pomeraniae** ducatus portat pro armis griffonem rubeum in campo albo.

(28) **Valachiae** ducatus sive palatinatus gerit caput zambronis nigrum, de naribus circulo prominente, inter cuius cornua stella prominet, atque ex parte dextra media luna maxillae contiguae existens, in campo albo.

(29) **Sczepvsii** alias **Spissii** ziemie crux geminata alba super montes virides, in campo caelestino, quod insigne cognominatur Boycza.

(30) Ducatus **Zathoriensis**, qui gerit pro insigni aquilam albam, in pectore Z litera insignitam, in campo flaveo.

(31) **Oswiencimensis** ducatus gerit in campo albo aquilam nigram, O litera insignitam.

(32) **Mazowiae** ducatus gerit albam aquilam, simplicem nec coronatam, in campo rubeo.

^a Vyeluniensis terra Ch., Vielunensis terra XVII, quae L., Vielvnensis terra XVIII, quae KamL., Vyelunensis terra 16, quae A. ^b vexillum L. ^c super Ch. A. ^d rubro K. A., albo KamL. ^e portat L. KamL. A.

(20—32) Herby ziemskie dodane przez KamL. Kilka z nich, a to (24), (26), (27), (28), (32) zamieszcza także A., dając tylko podobizny bez tekstu.

^f Szych w KamL. daje przeciwnie: w polu prawem czerwonym 9 gwiazd, w lewym sześć pasów poprzecznych, czerwonych i żółtych.

(24) Podobiznę herbu bez tekstu, z napisem: Magnus ducatus Lithuanie, daje A.

^g Zamieszczony obok tekstu sztych przedstawia białe Kolumny litewskie o znanym wyglądzie.

(26) Podobiznę herbu bez tekstu, z napisem: Ducatus Prussie, daje A.

(27) Podobiznę herbu bez tekstu, z napisem: Ducatus Stolpensis alias Slupsko, daje A.

(28) Podobiznę herbu bez tekstu, z napisem: Palatinatus sive Wojewodatus Valachie, daje A.

(32) Podobiznę herbu bez tekstu, z napisem: Ducatus Masovie, daje A.

¹ W r. 1575, kiedy powstał rękopis Kamyňa, nie istniał już Zakon, lecz Księstwo Pruskie (sekularyzacja w r. 1525).

(33) Bojucza etiam Regni¹.Arma baronum regni Polonie^a.

(34) Topor^b seu^c bipennis alba in campo rubeo. Ex Polonica gente^d et^e a vetusto tempore, unde et proclamacionem Starscha habet^f, ducens genus^g, cuius^h viriⁱ facundia^j et industria redolent.

(35) Rosa^k alba in campo rubeo. Ex Bohemia ducens originem^l. Dum enim sanctus Adalbertus episcopus Pragensis^m, ex ea familia ortus, per Bohemosⁿ a sede^o sua eiectus^p esset^q, Bohemi^r, quorum prevaricaciones^s pessimas^t arguebat, furore repleti, dum in illum, iam in Gneznensem metropolim^u apud Polonie^v regnum^w promotum, seuire non possent^x, in germanos suos seviendum duxerunt^y et in opidum^z dictum Lubyecz^{aa}, quod erat dicionis^{bb} beati Adalberti hereditarium^{cc}, irruentes^{dd} quinque fratres suos^{ee} videlicet Sahebor^{ff}, Spyczimerum^{gg}, Bobrosław^{hh}, Zawyschamⁱⁱ et Czasław^{jj} ferali^{kk} truculentia^{ll} cum omni cognacione^{mmm}, adeo ut nec lactantibus

(33) Herb dodany przez A.

^a Tytuł wspólny wszystkim rękopisom. Odtąd zaczyna się tekst KamW. — primo dod. K., Poloniam Kam.

^b Thopor O. Ch., alias Starza. Topor dod. Ł. Kam. A. ^c sive O. ^d ducens ortum dod. O. ^e et brak A. ^f Starscham habet Ch., proclama Starza Ł. A., unde proclamatur Starza Kam. ^g suum genus ducens, lites amans KamL., suum ducens genus, lites amans KamW., videlicet ducens genus A. ^h cui O. ⁱ tamen dod. Kam. ^j fecundia O.

(35) Odmienny tekst podaje A.: Rosza. Rosa alba in campo rubro. In Bohemia originem sumpset, familia haec Poran a fratre sancti Alberti propagatore Polonie denominata. Huius enim stemmatis sanctus Albertus fuerat in Bohemia ortus, qui a Bohemis expulsus Poloniam devenit et a Polonis in episcopum assumptus est. Quo expulso in fratres eius etiam sevierunt, quorum unus saltem Poran dictus, effugiens manus eorum Poloniam pervenit, qui a Boleslao Chrabri benigne susceptus et hereditate in Polonia donatus est. Et ab isto hęc familia usque ad haec tempora Poran vocatur, cuius viri in potationem sunt proclives.

^k B(?) primum. Rosa dod. Ł., Roza KamL. ^l genus O. Ch. Ł., Ex Bohaemia ducens genus KamL., Ex Bohemiae ducens genus KamW. ^m Pragiensis KamL. ⁿ Bohaemos Kam. ^o gente K., fide Ł. ^p auctus Ł. ^q fuisset O. ^r Bohaemi Kam. ^s prevaricacionibus Ch., prevaricaciones Ł., praevaricaciones plurimas et Kam. ^t pessimas brak Ch. ^u iam Gneznensis metropolis K., iam in Gneznensi (Gnezn) metropoli O., iam in Gnezna metropolim Ł., iam in Buczna Gnesnensi (Gnaesnensis KamW.) metropoli Kam. ^v Poloniae KamL., Poloniam KamW. ^w regnum brak Ł. ^x sevien(dum) non possit Ł. ^y seuire ceperunt O., saevindum duxerunt KamL. ^z oppidum Ch. Ł. Kam. ^{aa} Lubyecz O., Lublycz Ł., oppidum Lubicz KamL., oppidum Liubicz KamW. ^{bb} dicionis Ch. ^{cc} quod s. Adalberti erat haereditarium Kam. ^{dd} venientes Ł. ^{ee} occiderunt dod. Kam. ^{ff} Zehebor O., Sahabor Ch., Sahabor Ł., Zambor KamL., Sambor KamW. ^{gg} Spiczmetum K., Spicinerum Ch., Spiczimerum Ł., Spicnerum Kam. ^{hh} Dobrosław Ł., Dobrosław Kam. ⁱⁱ Zauischam O., Zawissham Ch., za|vissami Ł. ^{jj} Crzesław K., Cesław Zawissham KamL., Cesław Zauissham KamW. ^{kk} ferali powtórzone na marginesie z lewej strony K. ^{ll} truculencia Ch., frustratim truculenter Kam. ^{mmm} cognacione Kam.

¹ Godło, przedstawiające w polu błękitnem krzyż podwójny biały na wzgórzu zielonem, nie różni się wyglądem od herbu Spisza, podanego przez KamL., a nazwanego podobnie: Boycza. Jednakże słowa etiam Regni, oraz umieszczenie godła między herbami państwowemi (po Orle polskim, Pogoni i Kolumnach litewskich, a przed herbami Prus Książęcych, Mazowsza, Słupska i Wołoszy), dowodzi, że godło to ma przedstawiać podwójny krzyż litewski znany z pieczęci pierwszych Jagiellonów i z partji polskiej herbarza francuskiego z r. 1434 (krzyż złoty), a znajdujący się na tarczy rycerza konnego w Pogoni.

² Św. Wojciech, z rodu Sławników, biskup praski w l. 982—994.

³ Libice, przy ujściu Cydliny do Łaby, gród i stolica księstwa Sławników, zdobyte przez Werszowców w r. 995.

pepercerunt infantibus et parwlis^a, necnon et^b omnem populum opidi^c Lubyecz^d ad septem milia animarum^e estimatum^f, occiderunt^g. Tumultum^h, sola divina providencia, cui nomen Poray erat, unus ex fratribus predictisⁱ sub ipsa^j strage evasit et in Poloniam veniens^k, a Boleslao Chabri rege primo benigne susceptus^l, habitus^m et tractatusⁿ pluribusque hereditatibus^o dotatus^p, in magnam crevit familiam^q. A primo autem huius domus propagatore^r domus ipsa accepit Poray proclamationem^s. In potacionem proclivi^a.

(36) **Nalancz**^t fasciam albam, in circulum in superiori^u parte et in medio in^v iuncturam^w constrictam et contortam et^x in fine^y retortam, in campo rubeo portat. Ex Polonica gente ducens genus^z, quod et ipsum nomen Nalancz^{aa}, quod^{bb} in Polonico^{cc} arcum sonat^{dd}, demonstrat^{ee}. Insigne enim illud^{ff} ad instar arcus videtur formatum.

(37) **Griffes**^{gg} albus in campo rubeo. Ex^{hh} Daciaⁱⁱ ortum ducens^{jj}, cuius familie^{kk} proceres ex^{ll} fundacione^{mm} et dotacioneⁿⁿ monasteriorum noscuntur claruisse^{oo}.

(38) **Srzenyawa**^{pp} fluvius Polonicus, cruce signatus in parte superiori^{qq}, in

^a lactentibus infantibus et parwlis pepercerunt *O.*, lactentibus infantibus et parvulis parcerent *Ch.*, luctantibus infantibus et parvulis parcerent *L.*, lactantibus parvulis infantibus perpertitum (pepercitum *KamW.*) esset *Kam.* ^b ad *L.*, et *brak Kam.* ^c oppidi *Ch. L.*, opidi *brak Kam.* ^d Lubez *O.*, Lubyecz *Ch.*, Lubicz *L. KamL.*, Liubicz *KamW.* ^e hominum *Ch.* ^f estimatim *K.* ^g Lubicz (Liubicz *KamW.*) inhabitantem exterminantes occiderunt oppidumque flammis iniectis exusserunt *Kam.* ^h tumlm *K.*, tumultuatim *Ch.* ⁱ prefatis *O. Ch.* ^j ipso *O.* ^k Sub ipsa autem strage unus ex fratribus prefatis inter tumultum, sola divina providencia, cui nomen Poran, evasit et in Poloniam adveniens, *zamiast*: Tumultum... veniens *L.* ^l benigne susceptus *brak L.* ^m habitus *brak K.*, est *dod. Ch.* ⁿ Solus Porai (Poraj *KamW.*) sextus germanus s. Adalberti in Polonia Boleslai Chabri servitiis deditus, per absentiam salvatus et benigne habitus ac tractatus a praefato rege, *zamiast*: Tumultum... tractatus *Kam.* ^o haereditatibus *KamL.* ^p donatus *Ch. L.* ^q propugnatore *K.* ^r proclama Poray *O.*, proclama *Ch.*, Poran proclama *L.*, Porai (Poraj *KamW.*) proclamationem accepit *Kam.* ^s In avariciam et superbiam potacionemque proclivi *O.*, Viri in ea ad potacionem proclivi et proni *Kam.*

(36) *Herb Nałęcz (niezwiązany) wyrysowany piórem na marginesie z lewej strony K.*

^t Nalancz. Nalencz *L. A.*, Nalencz *Kam.* ^u superiore *Kam.* ^v in *brak Kam.* ^w iunctura *O.*, iuncturarum *Kam.* ^x ac *Kam.* ^y finem *L.* ^z genus ducens *L.*, genus ducit *A.* ^{aa} Nalacz *O.*, Nalancz *Ch. L.*, Nalencz *Kam. A.* ^{bb} quod *brak K. Kam.* ^{cc} Polonia *Kam.* ^{dd} signans *K.* ^{ee} *na tem kończy tekst herbu A.* ^{ff} sonat, insigne demonstrat illud et *Kam.*

^{gg} Griffes *Ch.*, Griffus alias Swieboda. Griffus *L.*, Griffus alias Swieboda *KamL.*, Griffus alias Schwieboda *KamW.*, Griffus alias Szwiewoda. Griphus *A.* ^{hh} et *poprawione znacznie później na ex L.* ⁱⁱ Dacia *A.* ^{jj} ductus *Ch.* ^{kk} familiae *Kam.*, familię *A.* ^{ll} et *Ch.*, ex *brak L. Kam. A.* ^{mm} fundacionibus *Ch.*, fundacione *Kam. A.* ⁿⁿ dotacionibus *Ch.*, dotacione *Kam.*, datione *A.* ^{oo} clarissimi *A.*

(38) *Herb nieudolnie wyrysowany piórem na marginesie z lewej strony K.*

^{pp} Srzenyawa *O.*, Szrenyawa *Ch.*, Szreniawa *L.*, Szreniawa *KamL.*, Szreniawae *KamW.*, Szreniawa. Szrenyewa *A.* ^{qq} superiore *KamW.*, *Śreniawę białą dają podobizny w Kam. A.*

¹ *Wiadomość ta jest mylną. Bracia św. Wojciecha nosili imiona Sobiebor, Spicymir, Pobrastaw, Porej i Czastaw. W rzezi libickiej zginęło czterech z nich, między nimi Porej; nie mógł on przeto założyć rodu Porajów. Najstarszy z braci Sobiebor udał się przedtem do Polski, od Chrobrego otrzymał ziemię pałucką i dał początek rodowi Pałuków. Por. Wł. Semkowicz, Ród Pałuków. Kraków 1907, s. 18.*

² *Najdawniejsi znani członkowie rodu Gryfitów to arcybiskup gnieźnieński Jan, założyciel klasztoru cystersów w Brzeźnicy (późniejszy klasztor jędrzejowski) w r. 1153, i brat jego Klemens.*

campo rubeo¹, a quo domus ipsa^a denominationem^b accepit. Ex Polonica gente ducens ortum^c, cuius viri in bilem^d proni, in tybiis^e ulcerosi, canum et venacionum^f studiosi.

(39) Rawa^g in campo glauco virginem coronatam in amictu rubeo, manibus extensis, nigro urso^h insidentemⁱ. Ex Bohemica gente^l, qui illic Vrsouicz^k nominantur^l, ducens genus^m, a Bohemieⁿ ducibus^o ob perfidie^p scelus^q cum omni eorum cognatione^r exterminati^s preter^t paucos^u, qui in Poloniam fugientes, in notabilem crevere^v familiam^w. Severi, audaces et crudeles viri^x, nonnulli eciam^y sanguinarij, periculorum^z contemptores^{aa}.

(40) Capitulum insignia^{bb}. Gneznensis capituli^{cc} tria^{dd} lilia alba^{ee} in campo celestino^{ff}.

(41) Cracouiensis^{gg} tres corone^{hh} in campoⁱⁱ celestino^{ll}.

(42) Wratislaviensis novem lilia equaliter in clipeo posita^{kk} in campo celestino^{ll}.

(43) Leopoliensis tres puppe^{mmm} galli^s.

(43) Capitulum Leopoliensis, quod pro insigniⁿⁿ tria capita leonum^{oo} glauca in campo rubeo defert^{pp}.

* ipsi *L.*   ^b denominationem *Kam. A.*   ^c originem *A.*   ^d imblem *O.*   ^e tibiis *O. Ch.*, et tibiis *L. A.*, proni, imperiosi, tibiis *Kam.*   ^f in canum venacionem (venacon) *K.*, ac venationum *KamL.*, ac venationem *KamW.*, venationis *A.*

^g Rava *O.*, Raua, que *L.*, Rawa, quae *KamL.*, Rawae, quae *KamW.*, Rava. Rava, quae *A.*   ^h urso *O. A.*   ⁱ insidentem *A.*   ^j Boemica gente *Ch.*, Bohemia genus *L. KamL. A.*, Bohaemia genus *KamW.*   ^k Vrsouicz *O.*, Vrsowyczy *Ch.*, Vrsoviczi *L.*, Vrsonici *KamL.*, Vrsouici *KamW.*, Vrszowicz *A.*   ^l nuncupantur *Kam. A.*   ^m genus *brak Kam. A.*   ⁿ Bohemiae *KamL. A.*, Bohaemiae *KamW.*   ^o Vrsoviczi ducibus nuncupatur ducens a Bohemie *L.*, partibus *KamL.*   ^p perfid, (perfidie, perfidum) *K.*   ^q ob perfidiam scelerum *L. Kam. A.*   ^r cognatione *Kam.*, sua cognatione *A.*   ^s exterminati *O.*   ^t praeter *KamL. A.*   ^u paucos *A.*   ^v creverunt *L. Kam. A.*   ^w cuius viri *dod. A.*   ^x viri *brak L. Kam. A.*   ^y etiam *O. L. Kam. A.*   ^z periculorum *brak L. Kam.*   ^{aa} contemptores *O.*, contemptoresque religionis *Kam.*, sanguinarij et interfectores *A.*

^{bb} et primo *dod. K.*, Capitulum insignia *brak L. Kam. A.*   ^{cc} Capitulum Gneznensis, cuius insignia *L.*, Capitulum Gneznensis insigne *Kam.*, Capitulum Gneznensis *A.*   ^{dd} tres *L.*   ^{ee} alba *brak Ch.*   ^{ff} portat *dod. O.*, caelestino *Kam.*, coelestino *A.*

^{gg} Capitulum Cracoviensis, cuius insignia *L.*, Capitulum Cracoviensis insigne *Kam.*, Capitulum Cracoviensis *A.*   ^{hh} corone *Kam.*   ⁱⁱ campo campo *K.*   ^{jj} portat *dod. O.*, caelestino aureae *Kam.*, coelestino *A.*

(42) Nie ma tego herbu *L. Kam. A.*

^{kk} posita *brak Ch.*   ^{ll} portat *dod. O.*

(43) Tekst pierwszy podają *K. O. Ch.*, tekst drugi podają *L. Kam. A.*

^{mmm} pape *O. Ch.*   ⁿⁿ quod pro insigni *brak Kam. A.*   ^{oo} leonis *Kam.*, leonina *A.*   ^{pp} in campo rubeo glauca *Kam.*, defert *brak A.*

¹ Średniowieczne zapiski sądowe określają lepiej godło Śreniawy, jako „krzywaśń”. Rzeka Śreniawa, lewy dopływ Wisły, przepływa przez Miechowskie; nad rzeką tą były gęsto skupione osady rodu Śreniawitów.

² Werszowców wytępił książę Świętopęk w r. 1108.

³ Godłem kapituły łwowskiej był według pieczęci z w. XV lew wspinający się w lewo (Akta grodz. i ziem., T. II, s. 67, nr 40, s. 106, nr 59; T. V, s. 14, nr 89, s. 180, nr 138, z lat 1421, 1440, 1442, 1455). Starem godłem, używanem do dziś, jest postać Matki Boskiej z Dzieciątkiem Jezus, stojącej na półksiężycu, pod którym biegnie lew. Godłem tem pieczętowali się arcybiskupi łwowscy już od końca w. XIV (Akta grodz. i ziem., T. III, s. 140, nr 70; T. IV, s. 92, nr 36, s. 106, nr 52;

(44) Waldorf^a, cuius insignia in campo albo tres barre^b nigre^c, a^d capite^e clipei in longum producte^f.

(45) Kothwycza^g alias^h Anchoraⁱ marina, cuius insignia^j ferrea^k anchora marina^l funem^m inⁿ circulo habens^o ligatum^p, in campo rubeo^q portat^r.

(46) Dąbrowa^s sagitta^t cuspidate sursum^u elevata, geminatam in inferiori parte habens crucem albam, in campo rubeo^v.

(47) Trąmbi^w tres tubas^x nigras transversaliter sibi iunctas^y defert^z. Genus Polonicum, simulationis^{aa} ignarum.

(48) Swynky^{bb}, que^{cc} caput apri manu humana retortum in campo rubeo defert^{dd}. Genus Polonicum, loquax et facundum^{ee}.

(49) Tarnawa^{ff}, que^{gg} crucem albam, sub cuius^{hh} quarto anguloⁱⁱ luna defectuosa alba, in campo rubeo defert^{jj}. Loquax et facundum^{kk}.

(50) Jednorozecz Rinocerus^{ll}, que^{mm} rinocerumⁿⁿ album^{oo} in campo celestino^{pp} defert^{qq}. Genus ex Italia ortum habens^{rr}, vafrum et versutum^{ss}, in Poloniam veniens

(44) *Odmieny tekst podaje A.*: Waldorff sive Nabram tres campi nigri, a sumitate clipei ad imum producti ac extensi.

^a Woldorff O., Valdorf Ch., Valdorff alias Vabra L., Waldorff alias Nabram Kam. ^b borre K. L., boreae KamL., borrae KamW. ^c nigrae Kam. ^d in L. ^e a capite brak Kam. ^f in longum clypei (clipei KamW.) productae Kam.

^g Kothphicza O., Kotwycza Ch., Stumberg Kothwicza L., Stumberg Kothwica Kam., Stumberg seu Kothwicza. Kothwicza A. ^h alias brak Kam., seu A. ⁱ ancora Kam. ^j cuius insignia brak Kam. A. ^k ferre K. Ch., fere O., ferea L., elevata dod. Kam. ^l anchora marina brak Kam. A. ^m finem Ch. ⁿ inferiori dod. A. ^o habens brak Ch. ^p ligaturam K., ligatam L. Kam., kotwicę białą dają podobizny w Kam. A. ^q rubro A. ^r portat brak Ch. L. Kam. A.

^s Dambrowa O. Ch., Dambrowa, cuius insignia L., Dambrow, cuius insignia Kam., Dąbrowa. Dąbrowa insigne A. ^t sagita L. A. ^u sursum cuspidate Kam. ^v portat dod. O. — *Podobizny w Kam. dają odmiennie: w polu czerwonym podwójny biały krzyż, nad nim, jako godło osobne, żółta (KamW. biała) strzała.*

(47) *Odmieny tekst podaje A.*: Trąby. Trąbi, qui tres tubas nigras sibi coherentes in campo albo defert pro stemmate. Genus Polonicum, cuius viri simulationis expertes.

^w Tranby O., Trąmbi Ch., Trąmbi, que L., Trąmbi, quae KamL., Trąmbi, quae KamW. ^x tubas Ch. ^y in campo albo dod. L., in campo rubeo dod. Kam. ^z pro insigni dod. L. Kam. ^{aa} simulationis Ch. Kam.

^{bb} Swinky O., Szwynky Ch., Porcoria alias Suinki L., Porkaria alias Swinki KamL., Porcaria alias Swinki KamW., Porcaria sive Swinki. Swinki A. ^{cc} quae Kam. ^{dd} gerit Kam., gestath A. ^{ee} Familia Polonica, cuius viri loquaces et facundi A.

^{ff} Tharnawa Ch. KamW., Tharnava L., Tarnawa. Tarnawa A. ^{gg} quae Kam. ^{hh} cuique Ch. angulo quarto Kam. ⁱⁱ quarto in inferiori angulo videtur luna alba defectuosa A. ^{kk} Genus Polonicum, loquax et facundum L. Kam., Familia Polonica, cuius viri loquaces et disertii A.

^{ll} Jednorozecz Rinocerus K., Jednorozecz Rinocerus O., Jednorozecz Rinoceros Ch., Rinocervus alias Boyncza L., Rinocerus Kam., Unicornis Boncza seu Boyucza. Unicornis A. ^{mm} qui Ch. Kam. A. ⁿⁿ rinocerwm O., rinocervum L., hoc animal A. ^{oo} album rinocerum Kam. ^{pp} caelestino pro insigni L., rubeo pro insigni Kam., caelestino A. ^{qq} deferunt pro insigni A. ^{rr} sumens L. Kam., Genus ortum ex Italia A. ^{ss} vrsutum Ch., vafrum et versutum brak A.

T. II, s. 67, nr 40, z lat 1399, 1417, 1421). Takie godło podaje Niesiecki, oprócz tego wymienia także jako herb kapitulny trzy głowy łwie (Herbarz Polski, T. I, s. 30—31). — O trzech kukłach, przedstawiających koguty (tres puppe galli), niema w źródłach wiadomości.

Bonacza id est^a bonum tempus se nominavit^b, quod hodie corrupto^c vocabulo^d Boncza^e nominatur^f 1. Cuius primus pater Myrz^g 2.

(51) Nyeczvya^h, queⁱ truncum arboreum frondosum^j album^k in campo celestino^l defert^m. Genus Polonicum providumⁿ.

(52) Leuardus^o, que levardum^p in campo rubeo defert^q. Nobilitas Polonica^r, a Wladislao^s Loktek^t secundo^u Polonie^v rege creata, que^w se Valny^x appellat^y 3.

(53) Dzyaloscha^z, que^{aa} in una parte cornu nigrum^{bb}, in altera^{cc} alam nigram aquilinam^{dd} transversaliter^{ee} contra cornu extensam^{ff}, in campo albo^{gg} defert. Genus Polonicum, industriosum^{hh} sed tenacitatemⁱⁱ redolens^{ll}.

(54) Junoscha^{kk} album agnum sive arietem^{ll} in campo rubeo defert^{mmm}.

(55) Ladaⁿⁿ, que^{oo} ex domo Accipitrum derivacionem^{pp} sumpsit^{qq}, deferens^{rr} ba-

^a Bonacza a Kam., Boncza id A.   ^b noia^t K., nominant L. A., senominatum Kam.   ^c corrupto O.   ^d latino Ch.   ^e Boniczka K. Na tem miejscu O. urywa tekst, a końcowe słowa tekstu h. Jednorożec Cuius primus pater Myrz daje pod h. Korab, tekst h. Jednorożec kończy zaś ostatniemi słowami opisu h. Korczak: Polonie et Vngarie rex abhominatus immutavit et Demetrio de Bozydar vice-thezaurario arma regni Vngarie tradidit deferenda. In galea tamen defertur ciffus et canis.   ^f hodie Bovncza corrupto nomine dicunt L., hodie a Bonacza corrupto nomine dicitur Kam., hodie Boyącza corrupto nomine dicitur A.   ^g patrius pater Myrcz Ch., Myrzs L., Mirsu Kam., Alii in campo caelestino depingunt rhinocerotem album, in galea medium rhinocerotis in corona aurea debet esse *dopisek ręką Szredzinskiego KamW.*, cuius viri vaffri et versuti, *zamiast*: Cuius primus... Myrz A.

(51) *Odmienny tekst podaje A.*: Nieczuia. Nieczuia, quod pro insigni truncum arboreum defert nodosum, in summitate cruce signatum, in campo coelestino. Est genus Polonicum, cuius viri providi.

^h Nyeczuya O. Ch., Nieczuia L. Kam.   ⁱ quae Kam.   ^j arborem frondosam KamL., arborem frondosum KamW.   ^k *ostrzew żółty daje podobizna w KamL.*   ^l caelestino L., rubeo Kam.   ^m cruce in summitate ornatum pro insigni *dod. L. Kam.*   ⁿ providum brak L.

^o Levardus O., Lenardus Ch., Lewardus. Lewardus A.   ^p lenardum Ch., *lewarta barwy naturalnej dają podobizny w Kam., a czerwonej w A.*   ^q que defert quasi leonem pro insigni (quasi leonem *nadpisano inną ręką nad* pro insigni) L., qui hoc animal gestant pro stemmate. Est A.   ^r quem defert pro insigni nobilitas Poloniae (Polonica KamW.) Kam.   ^s Vladislao Ch. L.   ^t Loktek O. A., Lokietek Kam.   ^u secundo brak L., 2 A.   ^v Poloniae Kam.   ^w est K., qui Kam. A.   ^x Valni O. Ch. L., Walwi Kam., ualni A.   ^y appellant O. Kam., apellant L., appellantur, cuius viri elate mentis, astuti et tenaces A.

^z Dzyaloscha (o *popraw. innym atramentem na a*) K., Dzialoscha Ch., Dzialoscha L. Kam., Dzialoscha. Dzialoscha A.   ^{aa} quae Kam.   ^{bb} cervinum *dod. Kam., róg jeleni żółty daje podobizna w KamW.*   ^{cc} parte *dod. A.*   ^{dd} aquialam K., aliam nigram aquilam O., alam aquilinam nigram Ch., aquile A.   ^{ee} transversam Ch., transverse A., contra se sive *dod. KamL., contra sive dod. KamW.*   ^{ff} extensa Kam.   ^{gg} rubeo Kam., *pole czerwone daje podobizna w A.*   ^{hh} industrium Kam.   ⁱⁱ tenaciter Ch., tenacitate L. Kam.   ^{jj} Familia Polonica, cuius viri industriosi ast tenaces A.

^{kk} Junoscha O., Iunoscha Ch., Baran, que pro insigni *dod. L., quae pro insigni dod. Kam., Junoscha. Junoscha est genus Polonicum, quod pro armis A.*   ^{ll} sed. *dod. K.*   ^{mmm} Genus Polonicum *dod. L., Genus Polonicum, ex cuius familia viri industriosi dod. Kam., cuius viri simplices et vaffri ac gulosi dod. A.*

ⁿⁿ Lada O., Lada. Lada A.   ^{oo} quae Kam.   ^{pp} derivacionem Kam. A.   ^{qq} sumpsit K., et pro insigni *dod. Kam.*   ^{rr} habens A.

¹ *Proklamacja Bończa jest imionową, pochodzi od imienia osobowego Bońko.*

² *Postać ta jest skądinąd nieznaną. W w. XV występuje kilku członków rodu Bończa imieniem Mirzon.*

³ *W Historji Długosza niema wiadomości o powstaniu tego rodu.*

batum cruce signatum et in^a uno cornu sagittam in altero^b retortam^c, in campo rubeo^d. Lada^e a nomine dee^f Polonice, que^g in Mazouia^h in loco et inⁱ villa Lada² colebatur¹, vocabulum sumpsit^k.

(56) **Koprzyňa**¹ tres gladii nudi invicem acuminibus^m iuncti.

(57) **Polukoza**ⁿ in campo rubeo^o caput azininum^p deferens, quasi media capra^q. Ex Polonica gente^r ducens ortum^s, cuius^t viri vafri, in venerem^u et simulacionem et venacionem^v proclivi^w.

(58) **Odrowasch**^x in campo rubeo sagittam^y albam a parte media arcuatam^z, retortam^{aa}, in finibus concurvatam defert^{bb}. Ex Moravia^{cc} ducens genus^{dd}³. Viri providi et^{ee} facundi, in varium^{ff} sermonem proclivi^{gg}.

(59) **Lodza**^{hh} habens navem glaucam in campo rubeoⁱⁱ. Ex Polonie^{ll} proceribus ducens genus^{kk}⁴. Viri providi^{ll}, in ambitionem prony^{mm}.

^a in brak Ch. ^b alto Ch. ^c signatum, ut uno quoque cornu singulatim unam sagittam *Ł.*, signatum, in utroque unco sagittam unam sigillatim *KamL.*, signatum, in utroque unco sagittam *KamW.*, signatum et in utroque cornu acutum *A.* ^d defert *dod. O.*, pro insigni defert *dod. Ł.*, album, cruce etiam alba in medio sita *dod. KamL.*, unam sigillatim, album cruce etiam alba in medio sita *dod. KamW.*, deferens *dod. A.*, *podkowę i strzały białe daje podobizna w A.* ^e Lada brak *Kam.* ^f Polonice *Ł.*, dei Polonici *Kam.*, de Polonicze *A.* ^g qui *Kam.* ^h Mazovia *Ł.*, Mazowia *Kam. A.* ⁱ in brak *Kam.* ^j alebatur *Kam.* ^k exinde *dod. K.*, sumpsit *KamW. A.*

(56) *Herb wyrysowany piórem na marginesie z prawej strony K. Odmienny tekst podaje Kam.: Kovinia (Kormia KamW.) vel Rownia tres gladii nudi cornibus in fundo clypei iuncti in campo rubeo, oraz A.: Rownya tres gladii evaginati a cuspidibus iuncti in campo rubeo. — Miecze białe dają podobizny w Kam. A.*

¹ *Komprynya (nad Ko znak skrócenia na m) O., Koprinya Ch., Kovmya Ł.* ^m *acuminibus O., acuminibus brak Ł.*

ⁿ *Polvkosza K., Polukozya Ch., Polukoziia Ł., Polkoza KamL., Pulkosa KamW., Polukozya quasi capra media A.* ^o *rubeo brak Ł.* ^p *asininum Ł., asininum lingua extensa A.* ^q *quasi media capra brak Ł. A., caput asininum quasi media capra in campo rubeo deferens Kam.* ^r *Ex gente Polonica A.* ^s *ortum ducit A.* ^t *eius A.* ^u *vomeris K.* ^v *venaciones Ł., simulationem venationemque Kam., in venerem et venationes A.* ^w *In galea e corona aurea medium caprae. Unde... Pulkoziec dopisek ręką Szredzińskiego KamW.*

(58) *Herb wyrysowany piórem na marginesie z prawej strony K.*

^x *Odrowasch O., Odrowansch Ch., Odrowasz Ł., Odrowas Kam., Odrowasch. Odrowasch A.* ^y *sagittam Ł. A.* ^z *armatam Kam.* ^{aa} *et dod. O. Ch. Ł.* ^{bb} *defert brak Ł. Kam., arcuatam et inflexam et in inferioribus et termitatibus retortam hoc genus defert A.* ^{cc} *Moravia Ł. A.* ^{dd} *cuius dod. KamL., cui dod. KamW., ducens ortum, cuius A.* ^{ee} *et brak O.* ^{ff} *variumque Kam.* ^{gg} *viri facundi et disertii A.*

(59) *Herb nieudolnie wyrysowany piórem na marginesie z prawej strony K.*

^{hh} *Lodzya O. Ch., Puppis Lodzia Ł., Lodzia Kam., Lodzia. Lodzia A.* ⁱⁱ *in campo rubeo habens navem glaucam Ł. Kam. A.* ^{jj} *Poloniae Kam., Polonię antiquis A.* ^{kk} *genus ducens K. A.* ^{ll} *facundi et dod. O.* ^{mm} *prony K., cuius viri prony in ambitionem et rerum privatarum studiosi KamL., Naufraga turbato trepidat Respublica ponto, Gorcanis portum navibus usa tenet, zamiast: viri providi... prony KamW., cuius viri ambiciosi, zamiast: viri providi... prony A.*

¹ *Potkański, Wiadomości Długosza o polskiej mitologii (Pisma pośmiertne, T. II, s. 64 n.) uważa Ładę raczej za bóstwo rodzaju męskiego.*

² *Łada, dziś Goraj, nad rzeką Ładą pow. zamojskim, w w. XIV gród.*

³ *Ród Odrowązów pochodzi rzeczywiście z Moraw, wywodząc się prawdopodobnie z morawskiego rodu Baworowiców lub Beneszowców. Por. K. Górski, Ród Odrowązów (Rocznik Twa Herald. T. VIII, Kraków 1928, s. 2–11).*

⁴ *Łodziei są rodem pochodzenia polskiego. Por. O. Halecki, Ród Łodziei (Miesięcznik Herald. T. VI, Lwów 1913, s. 11).*

(60—61) Wyenyawa^a in campo aureo^b deferens caput zabrzinum^c, ex cuius^d naribus pendet circulus. In qua^e, dum^f frater germanus dictus Chebda fratrem germanum^g Iarandum^h decanum Gneznensemⁱ invidie^j zelo occidisset, instaurato iudicio^k, fratricida in signum sceleris circulum de^l naribus zambronis^m deponereⁿ et gladium vibratum per caput zambrino^o transversaliter^p gestare coactus^q, novam^r familiam, que^s Pomyan^t dicitur, effecit. Duxit^u autem genus^v ortum^w ex Moravia^x et^y castro Perstyn^z, cuius primario auctori^{aa} pro eo, quod naribus^{bb} zambronem^{cc} viwm^{dd} ceperat^{ee} et funem non habens recte contorta^{ff} et^{gg} in nares ingesta viwm^{hh} in conspectumⁱⁱ principis Morauię^{jj} adduxerat^{kk}, et^{ll} illo insigni^{mm}, aliquot castris etⁿⁿ pluribus hereditatibus a principe Morauię^{oo}, que et hodie obtinent^{pp}, donatus fuerat^{qq}. Reintegratio^{rr} autem familie huius et domus^{ss} sepius tentata^{tt} provenire hactenus^{uu} non provenit^{vv}. Viri enim in ea^{ww} sunt cordaces et truces^{xx}, in rem propriam et domesticam magis quam in concordiam et modestiam publicam^{yy} studiosi.

(62) Yastrzambi^{zz}, que^{aaa} babatum intus cruce ornatum^{bbb} in campo celestino^{ccc}, et in galea accipitrem defert^{ddd}. Ex Polonica gente ortum^{eee} ducens, quod^{fff} in plures

(60—61) *Odmieny tekst podaje A.*: Wieniawa. Wienyewa in campo aureo deferens caput uri, ex cuius naribus prominet circulus. Ex Moravia ortum ducit a castro Perstlin, eo quod eius autor urum seu zembronem vive recte per nares traducta in conspectu principis Moravię adduxerat, ob hoc et eo stemmate et possessionibus ac castris per principem donatus et ornatus erat. Cuius viri magis privati quam publici commodi studiosi.

^a Wyenyawą O., Vyenyawa Ch., Viemiaua Ł., Wieniawa KamL., Vieniawa KamW. ^b aureo campo Kam. ^c zabrinum O., zambrinum Ch. Ł., zambronis Kam. ^d eius Ch. ^e familia dod. Kam. ^f cum O. Ch. Ł. Kam. ^g dictus... germanum brak Kam. ^h quendam K., Iarandam O. Ch., Iarendum Ł., Jarandam Kam. ⁱ Gnesnensem Kam. ^j invidie Kam. ^k iudicio instaurato O. Ch. Ł., iudicio instaurato Kam. ^l e O. Ch. Ł. ^m zembronis Ł. ⁿ dependere K. O., dependentem Ch. ^o zambronis Ł. ^p transversum Ch., sceleris circulo zambronis e naribus ablato, gladium transverberatum eius loco Kam. ^q est et dod. Kam. ^r novam O. Ch. Ł. KamL. ^s quae Kam. ^t Ponyaw, *odmiennie od innych rękopisów, większymi literami, tak jak nazwy wszystkich herbów K.*, Pomian Kam. ^u Ducit Ch. Kam., Dicit Ł. ^v genus hoc O. Ch. Kam., hoc genus Ł. ^w ortum brak K. O. ^x Moravia Ł. ^y a Ł. ^z Perstlin K., Perstin Ch., Perstino Kam. ^{aa} auctori Kam. ^{bb} manibus Ł. KamL. ^{cc} zembronem Ł. ^{dd} vivum Ch. Ł. Kam. ^{ee} caperet O., caperat KamL., caeperat KamW. ^{ff} resti coartata K. ^{gg} et brak Ł. ^{hh} vivum Ch. Ł. Kam. ⁱⁱ aspectum Ch. ^{jj} Moravię Ł., Morauię KamL., Morauię principis KamW. ^{kk} adduxerat Morauię K., *na tem kończy tekst herbu Kam.* ^{ll} in dod. K. ^{mm} et dod. O. Ch., insigne et Ł. ⁿⁿ et brak Ł. ^{oo} Moravię Ł. ^{pp} optinent K., et in hodiernum diem obtinet Ł. ^{qq} est Ł. ^{rr} Reintegratio Ch. Ł. ^{ss} huius domus et familię Ł. ^{tt} tempta Ł. ^{uu} actenus K. ^{vv} pervenit Ł. ^{ww} In ea enim viri O. ^{xx} et truces brak Ł. ^{yy} paucam Ch.

(62) *Herb (podkowa barkiem do góry) wyrysowany piórem na marginesie z lewej strony K. Odmieny tekst podaje A.*: Accipitrum. Accipitrum hęc gens babatum resupinatum intus cruce signatum in campo coelestino, in galea accipitrem. Ex Polonia originem ducit, que in plures familias pululavit, nam se nonnulli Safflisamczones, alii Camyona, quidam Bolescizci, alii Ludbreza appellant, de quibus alibi, cuius viri in tirrannide et occupatione Reipublicę alieni. Per quosdam beatus Stanislaus occisus, ob hocque quidam in Mazoviam profugerunt, ad hoc usque tempus Bolescizci appellantur.

^{zz} Jastramby O., Yastrzambo Ch., Accipitrum Ł. KamW., Accipitrum KamL. ^{aaa} quae Kam. ^{bbb} *podkowę i krzyż białe dają podobizny w Kam., a podkowę białą i krzyż złoty w A.* ^{ccc} caelestino Kam. ^{ddd} accipitrum difert Ł. ^{eee} ortum brak Ch. ^{fff} q, K., quod brak O.

¹ W latach 1373—1386 występuje Jarand, kanonik, potem dziekan kapituły gnieźnieńskiej, subkolektor kamery apostolskiej. Por. Kod. Wpol., T. III, nr 1682, 1683, 1705, 1716, 1717, 1726, 1768, 1814, 1820, 1835, 1844. Według cytowanych przez Korytkowskiego (*Prałaci i kanonicy katedry gnieź-*

familias germinans nonnulli se Yastrzabczones^a, alii Camyona^b, alii Bolescyczy, alii Liudbrza, alii Lazaky^c appellant^d. Ex hac autem^e domo plures familie^f se^g scindentes^h orte^h sunt, de quibus singularem descriptionemⁱ in sequentibus^j faciemus, que^k etsi differentia^l habeant^m babataⁿ, ex una tamen domo fuerunt^o derivata^p. Viri in ea^q in tyrannidem^r et^s rem privatam proni, per quos et beatus^t Stanislaus Cracouiensis^u et Vernerus^v Plocensis^w episcopi fuerunt^x occisi¹. Ob quam notam dum^y huius domus nonnulli milites occisione^z beati^{aa} Stanislai secuta^{bb} ex Cracouiensi^{cc} regione in Mazoviam^{dd} aufugissent, Bolescyczy^{ee} quasi milites Boleslai regis² sunt nominati^{ff} et id nomen usque in hodiernum diem^{gg} sorciuntur et retinent^{hh}.

(63) Labanczⁱⁱ, que^{jj} olorem^{kk} seu^{ll} cignum^{mmm} album in campo rubeo defert. Exⁿⁿ regno Dacie^{oo} ortum habens^{pp} a Petro^{qq}, qui in Poloniam venerat^{rr} cum multis diviciis^{ss} et thesauris^{tt} plures in ea ex muro^{uu} fabricavit^{vv} ecclesias^{ww}. Hic^{xx} pro armis in prisco tempore non cignum^{yy} sed capitale F^{zz} deferebat^{aaa}. Viri in ea^{bbb} pacifici, ab^{ccc} ambitione^{ddd} magistratum^{eee} alieni^{fff}.

^a Jastrzabczones O., Iastrzopczone Ch., Jastramczones L., Jastrzebcones KamL., Jastrzabczones KamW. ^b Kamyona O. Ch., Camiona L., Kamiona Kam. ^c alii Bolescyczy... Lazaky brak K., Bolyeszyczy, alii Lyudbrza, alii Lazanky Ch., Bolesciczcy, alii Lvdrbrza L., Kamiona et Kuthbrza Kam. ^d appellant L. ^e autem brak KamL. ^f ex hac dod. L. ^g se se familie Kam. ^h ortae KamL., orta KamW. ⁱ descriptionem Ch. ^j subsequentibus L. ^k singulares in subsequentibus faciemus descriptiones, quae Kam. ^l differentiam K. O. (w O. skrót: dram), diferencia L., differentiam Kam. ^m habebant Ch. ⁿ babata brak Kam. ^o fuerunt brak O., fuere Ch. L. Kam. ^p derivate L., derivatae KamL. ^q sunt dod. O. ^r tyrannidem O., tyrannidem Ch., tyrannidem L. ^s in dod. O. ^t sanctus Ch. KamW., b. L. ^u Cracouiensis brak L. Kam. ^v Ventinus K., Venerus KamW. ^w Plocensis brak L. ^x fuere O. Ch., sunt L. ^y dum brak Kam. ^z occisionem O. ^{aa} b. L. ^{bb} secuta brak Ch., sequuta dum Kam. ^{cc} Cracoviensi L. ^{dd} Mazoviam O. Ch. KamW., Mazovie L., Masouiam KamL. ^{ee} Bolyeszyczy Ch., Bolesciczcy L., Bolescizci Kam. ^{ff} denominati O. Ch. L. Kam., na tem kończy tekst herbu Kam. ^{gg} diem brak K., nomen in hereditatem Ch. ^{hh} et illud nomen in hanc diem secuti L.

ⁱⁱ Lambacz O., Cignorum L. KamL., Cynorum KamW., Cingnorum A. ^{jj} quae Kam., que A. ^{kk} colorem Ch. ^{ll} sive L. ^{mmm} cygnum Kam. ⁿⁿ Hoc ex L. Kam., Haec familia ex A. ^{oo} Daciae KamL., Daciae KamW., Dacie A. ^{pp} habuit L. Kam., habet A. ^{qq} comite dod. L. Kam. A. ^{rr} venerat brak O. Ch. L. Kam. A. ^{ss} divitiis L. A. ^{tt} divertens dod. O., thesauris divertens Ch. Kam. A., thesauris revertens L. ^{uu} ex muro brak L., in in ea muratas A. ^{vv} fabricavit KamL. ^{ww} ecclesyas O., ecclesias A. ^{xx} Hec L., Haec Kam. ^{yy} agnum L., cygnum Kam. ^{zz} tale F O., tale A Ch., tale hec L., taliter Kam. ^{aaa} Hic pro armis... deferebat brak A. ^{bbb} cuius viri A. ^{ccc} et ab L. Kam., et a A. ^{ddd} ambitionem O., ambitionem Kam. A. ^{eee} magistratus A. ^{fff} alienum K.

nieńskiej. Gniezno 1883, T. II, s. 185) aktów z Archiwum Kapitulnego w Gnieźnie, Jarand został w r. 1388 zamordowany. Podanej przez Klejnoty tradycji nie potwierdza żadne inne źródło, wcześniejsze lub współczesne Klejnotom. — ¹ Pernsztyń, gród na Morawach, gniazdo rodziny panów na Pernsztyńcu.

¹ O zamordowaniu biskupa Wenera por. Mors et miracula b. Verneris, episcopi Plocensis (Mon. Pol. Hist., T. IV, s. 751), o śmierci św. Stanisława: Długosz, Catalogus episcoporum Cracoviensium (Opera, T. I, s. 388). ² Bolesław Śmiały.

³ Danja. ⁴ Piotr Włostowicz, palatyn Bolesława Krzywoustego i Władysława II. Por. M. Friedberg, Ród Łabędziów (Rocznik Twa Herald., T. VII, s. 3—10, 73—77).

⁵ Rękopisy Klejnotów podają znak Piotra w formie skazonej; w Historji Długoszowej (autograf: rękopis Biblioteki Czartoryskich, nr 1306, s. 326) znajduje się znak Piotra, przedstawiający monogram słowa „Petrus”. Prawdopodobnie takż znak był w oryginalne dzieła Klejnotów. Por. Friedberg, Ród Łabędziów, s. 84.

(64) **Lysowye**^a, que^b cuspidem sagitte^c albam^d cum duabus crucibus^e albis^f in campo rubeo^g et wlpem^h in galea defert. Ex Polonicis militibus ortum ducensⁱ, in ea viri parum^k facundi^l.

(65) **Leliwa**^m, queⁿ lunam defectuosam^o cum stella glauca^p in campo celestino^q defert. Ex Reni^r partibus sub tempore Wladislai^s primi Polonie^t regis^u advenit, Spiczmerum^v militem^s primarium habuit auctorem^w, qui^x in^y primario ignile deferebat, dum^z ex Reno advenit; sed processu dierum^{aa} cum^{bb} ea domo Polonorum^{cc}, que defectuosam lunam rubeam^{dd} cum stella rubea^{ee} deferebat, se coniunxit et univit et^{ff} unam familiam effecit. In qua^{gg} viri providi^{hh} etⁱⁱ industrii^{jj}, rei publice^{kk} et^{ll} proprie^{mm} studiosi.

(66) **Koschlya rogy** alias Gyelytaⁿⁿ tres lanceas^{oo} transversales^{pp} in campo rubeo^{qq} defert^{rr}. Ex Polonia genus ortum^{ss}. Huius^{tt} quidam^{uu} miles^{vv} strenuus^{ww} Florianus^{xx} Szary^{yy}, dum^{zz} in prelio^{aaa} per^{bbb} Wladislaum^{ccc} Loktek^{ddd} ad Płowcze^{eee} cum^{fff} Cruciferis^{ggg} habito animose pugnans^{hhh} in ventreⁱⁱⁱ transfossus^{jjj}, viscera altera die in palestra iacens rege inspectante tractaret^{kkk}, iussu regis sublatus et

^a Lysowye O., Lysshowy Ch., Vulpium alias Murza Ł., Vulpium alias Mursa KamL., Vulpium alias... wyraz w rękopisie zatarty KamW., Vulpium sive Murza. Murza A. ^b quae Kam. ^c sagitte Ł. A., sagittae Kam. ^d albam brak Kam. ^e sagittis K. O. Ch., utrasque dod. Kam. ^f alias ewent. nieużywany skrót na albis: als K O., albas existentes Kam. ^g albo K. O. Ch. ^h vulpem Ł. Kam. A. ⁱ ducit A. ^j qua Ł. Kam. A. ^k parum brak KamL., partis A. ^l fecundi Ł.

(65) Herb wyrysowany piórem na marginesie z lewej strony K.

^m Lelywa O. Ł., Lelywa Ch., Lyeliwa A. ⁿ quae Kam., que A. ^o defetuosam K., defectuosam KamL. ^p glaucas Kam. ^q caelestino KamL., coelestino KamW. A. ^r Hoc ex Remi Ł., Haec ex Rhaeni KamL., Haec ex Rhani KamW., Hoc ex Reni A. ^s Wladislai Ch. Ł. ^t Poloniae Kam. ^u regis primi Polonie Ł., I regis Polonie A. ^v Spiczmierum O., Spyczmerum Ch., Spiczmirum Ł., Spicznerum KamL., Spicnerum KamW., Spicinerum A. ^w autorem Kam. A., odtąd brak aż do in qua viri Kam. ^x que Ł. ^y in brak A. ^z cum Ch. ^{aa} ignile deferebat. Hic tamen se A. ^{bb} in K. O. Ch. Ł. ^{cc} Polonie A. ^{dd} sub ea O. ^{ee} lunam stellamque rubram A. ^{ff} se iunxit et sic A. ^{gg} cuius A. ^{hh} probi Kam. ⁱⁱ et brak O. Ch. Ł. Kam. A. ^{jj} industrii Ch. Kam. ^{kk} Reipublice Ch. Ł. Kam., Reipublicę A. ^{ll} et brak A. ^{mm} proprii Kam.

(66) Herb wyrysowany piórem na marginesie z lewej strony K. Dopisek przed tekstem herbu: Familia inclitorum, de qua lege Chronicam, li. 4. caput XII, Polonorum podaje Ł.

ⁿⁿ Jalyta alias Cozle rogi O., Roschlya rogy alias Yelyta Ch., Kosliarogi, que sub alio nomine Ielita intitulatur, que Ł., Coslarogi, quae sub alio nomine Gelita intitulatur Kam., Kosliarogii seu Gielycha. Kosliarogi, qui A. ^{oo} lance zólte dają podobizny w Kam., a lance zólte o białych grotach w A. ^{pp} transversas KamL. ^{qq} rubro A. ^{rr} portat Ł. ^{ss} Ex Polonica gente ortum ducens Ł. Kam. A. ^{tt} stirpis dod. Ł. ^{uu} quidem Ch. ^{vv} milles Ch., milites KamL. ^{ww} strenuus brak O. Ch. Ł. Kam. A. ^{xx} Florianus O. ^{yy} Sary K., Griseus Szari Ł., Schari Kam. ^{zz} dum brak Kam. ^{aaa} Prussie prelio Ł., praelio Kam. ^{bbb} preter K. Ł., propter O. A., contra Ch. ^{ccc} Wladislaum Ł. ^{ddd} Lokyethek O. Ch., Lokthek Ł. A., Lokietek Kam. ^{eee} Płowcze Kam. ^{fff} ad Ł. ^{ggg} Crucigeris Ch., Crucifero A. ^{hhh} pugnaret Ch. A., pugnans Ł. ⁱⁱⁱ ventrem Kam. ^{jjj} transfosus Ł. ^{kkk} tractavit A.

¹ Przekaz starszych rękopisów, K. O. Ch., jest niewątpliwie błędny. Odmiana herbu, przedstawiająca krzyżujące się strzały, jest nieznaną. Pole czerwone godła podaje już herbarz Gelrego i herbarz francuski z l. 1429—1461.

² Władysław Łokietek. ³ Historia Długosza (T. III, s. 159—160) wspomina Spicimira kasztelana krakowskiego, czuwającego u toża umierającego Łokietka.

reintegratus, familie sue^a alterum nomen^b Gelyta^c indidit¹. In qua^d viri modesti, canum et^e venacionum^f studiosi.

(67) Sulima^g, que aquilam^h nigram, cuius pedes etⁱ extremas¹ partes corporis tres lapides quadri^k proporcionaliter^l distincti tegunt^m, in campo rubeoⁿ defert. Ex Almaniam^o genus ducens^p, cuius viri animosi et honorum^q cupidi^r, inter quos sub nostra etate^s Zauissius^t de Garbow Niger dictus^u² magna^v excellencia^w claruit.

(68) Corczbog^x, que^y tres pisces^z, qui^{aa} carpones vocantur^{bb}, unum super^{cc} alterum locatum, defert^{dd} in campo rubeo^{ee}. De genere Theutonico^{ff} ortum habens^{gg}.

(69) Dambno^{hh} crucem albam, subⁱⁱ cuius extremo angulo tres circumligature^{jj} albe in modum stelle, que^{kk} appellantur^{ll} lankocz^{mm}³, in campo rubeo defertⁿⁿ. Genus Polonicum^{oo}, ex quo^{pp} dum quidam^{qq} per captivacionem^{rr} in Tartaros^{ss} pervenisset, more quoque^{tt} gentis^{uu} ex pluribus feminis^{vv} Tataricis^{ww} filios procreasset et filias^{xx}, ipsasque in^{yy} reversu^{zz} secum traduxisset^{aaa}, naturam Tataricam^{bbb} et

^a familiae suae Kam., suę A.   ^b suę hoc stemma A.   ^c Jalytha O., Gelytha Ch., Gelyta brak Ł. Kam. A.   ^d indidit, cuius A.   ^e ipsi ac dod. Ch., ac Ł. Kam.   ^f in venacione K., venationum KamL., venationem KamW., venationis A.

(67) *Odmieny tekst podają Kam.*: Sulima, quae aquilam nigram ad pectus usque in parte clipei superiori (clypei superiore KamW.) glauca, partem vero reliquam medietas clipei (clypei KamW.) rubei tegit, tres lapides quadri proportionaliter (proporcionaliter KamW.) distincti super illam positi existentes, portat. Ex Almaniae partibus ducens genus, cuius viri animosi et honoris cupidi, inter quos sub nostra aetate Zauissius (Zawissius KamW.) Niger de Harbow magna claruit excellentia militari.

^g Svlima O., Sulyma Ch., Sulyma. Sulima A.   ^h aquillam Ch.   ⁱ et brak Ł.   ¹ inferiores A.   ^k quadrati A.   ^l proportionaliter Ch., ad proportionalem A.   ^m tegunt brak A.   ⁿ *Podobizny w Kam. A. dają odmiennie: pole podzielone wpoprzek, w górnem zóttiem potuorzel czarny, w dolnem czerwonym trzy kamienie zótte (A. białe).*   ^o Ex Almanie partibus Ł.   ^p ducens genus O. Ł., Ex Almaniam... ducens brak A.   ^q honoris Ł., honorum A.   ^r *na tem kończy tekst herbu A.*   ^s etate Ł.   ^t Zawissius Ch., Zauissius Ł.   ^u dictus Niger O., Niger de Barbow Ł.   ^v magnam K.   ^w excelencia Ł.

^x Korczbog Ch., Korczbok Ł. KamL., Korczbogk KamW., Korczbok. Korczbok A.   ^y qui Kam. A.   ^z ryby zótte dają podobizny w Kam.   ^{aa} qui brak A.   ^{bb} qui carpones vocantur brak Kam., vocatos A.   ^{cc} supra A.   ^{dd} desuper Ch.   ^{ee} in campo rubeo defert Ł., in campo albo defert Kam., in campo rubro defert A. — *Podobizna w A. daje odmiennie: w polu białem trzy ryby czarne.*   ^{ff} Teutonico Ch.   ^{gg} ducens Ł. Kam. A.

^{hh} que dod. Ł., Dabno, que KamL., Dambno, quae KamW., Dambno. Dambno, qui A.   ⁱⁱ sub brak Ł. A., in Kam.   ^{jj} circumlaturę etiam Ł., circumlature etiam A.   ^{kk} que brak O. A.   ^{ll} appellantur brak O., appellatur Ch., apellatur Ł., appelatur A.   ^{mm} lankocz brak O. A., *zamiast tego wyrazu puste miejsce Ch., virgo violata Ł., angulo W Habdaniec (Habbdanyecz KamW.) etiam albo posito insignitam Kam.*   ⁿⁿ gerit Kam., defert brak A.   ^{oo} Genus ex Polonico ducens originem Ł., Ex Polonia ducens originem Kam. A.   ^{pp} qua Kam.   ^{qq} quidem Ch. A.   ^{rr} captivitate Ł. Kam. A.   ^{ss} Thartharos O., Thartaros Ch., Thartharos Ł.   ^{tt} devenisset moraque K.   ^{uu} illius dod. Kam.   ^{vv} faeminis KamL., foeminis KamW. A.   ^{ww} Thartharicis O., Thartaricis Ch., Tartaricis Ł. Kam. A.   ^{xx} filios et filias procreasset O., procreasset filios et filias KamL., et filias brak A.   ^{yy} ipsos in Ł., ipsas Kam., ipsasque in brak A.   ^{zz} reversus Ł. Kam. A.   ^{aaa} traxisset K., tradudisset O., coniunxisset Kam., secum Polonia adduxit A.   ^{bbb} Thartharicam O., Thartaricam Ch., Tartaricam Ł. Kam.

¹ R. 1331. *Por. Historia Długosza, T. III, s. 152.*

² *Zawisza Czarny z Garbowa, starosta spiski, słynny z zagranicznych wypraw wojennych i turniejów, zginął w bitwie Zygmunta Luksemburczyka z Turkami pod Gotubcem w r. 1428.*

³ *Łękawica.*

formam^a visi sunt^b habuisse¹. Viri^c in hac domo^d audaces, vehementes et gulosi.

(70) Grzymala^e, que^f in campo aureo castrum ex cocto^g latere cum tribus turribus exornatum defert. Genus ex Almaniam^h ducens, in quaⁱ viri probi, sed^j ad simulationes^k proclivi.

(71) Dolywa^l, que^m in linea transversali albaⁿ tres rosas rubeas in campo celestino^o defert^p, a castro Lyw^q in Mazouia^r denominata^s 2. Genus Polonicum^t, viri^u ad^v potacionem^w et largicionem^x proclivi^y.

(72) Prawdzyczy^z, que^{aa} leonem glaucum in campo rubeo^{bb} ex muro latericio^{cc} prodeuntem^{dd} defert^{ee}. Hec^{ff} ex Reni^{gg} partibus^{hh} veniensⁱⁱ cum domo Polonica^{jj}, que^{kk} circulum, in quo scutella locari^{ll} solet in mensa^{mm}, habetⁿⁿ pro insigni^{oo} et Prawdam^{pp} id est veritatem se appellabat^{qq}, se coniunxit^{rr} et^{ss} unam familiam effecit^{tt}, in qua^{uu} viri in arroganciam^{vv} proni^{ww}.

(73) Aceruorum^{xx} seu^{yy} Cerulorum^{zz}, que^{aaa} acerwm^{bbb} frumentalem^{ccc} ceruleum^{ddd} in campo rubeo defert^{eee}. Genus ex Polonia^{fff}, in qua^{ggg} viri partim simplices^{hhh}, partim avari.

^a et formam *brak* *Ł.*   ^b et videntur *dod.* *Ł.*   ^c sunt *dod.* *Ł.*   ^d hinc familia, cuius viri, *zamiast*: naturam Tataricam... hac domo *A.*

(70) *Odmienny tekst podaje A.*: Grimala, que^g gens defert castrum cum tribus turribus in campo aureo. Gens ex Almaniam ortum ducit, cuius viri robusti, sed in simulationem proni.

^e Brzimala, *na marginesie powtórzone ręką inną, współczesną Brzimala Ł., Grzimala Kam.*
^f quae *Kam.*   ^g toto *Ch. Ł.*   ^h ortum *dod. O.*   ⁱ quo *Kam.*   ^j sunt *Ch.*   ^k silaciones (*silacos*) *K.*, simulationem *Ch. Ł.*, simulationes *Kam.*

^l Dolywa *O.*, Doliva *Ł.*, Doliwa *Kam.*, Doliwa. Doliwa *A.*   ^m quae *Kam. A.*   ⁿ alba transversim *A.*   ^o caelestino *Ł. Kam.*   ^p pro insigni *dod. Ł. Kam.*, gestat in campo coelestino *A.*

^q Lowyw *O.*, Liw *Ł. Kam. A.*   ^r Mazovia *Ł.*, Mazowia *KamW. A.*   ^s denominato *O.*, seminata *Kam.*, denominata *brak A.*   ^t Domus Polonica, cuius *A.*   ^u viri in ea *O.*, in ea viri *Ł. Kam.*

^v in *A.*   ^w potationem *Kam. A.*   ^x largicionem *Kam. A.*   ^y proni *Ł.*
^z Prawditarum *Ł.*, Prauditarum *Kam.*, Prawditarum. Prawditarum familia *A.*   ^{aa} quae *Kam. A.*

^{bb} caeruleo (*caeruleus oznacza tu wyjątkowo kolor błękitny*) *Kam.*   ^{cc} latericio *K.*, latericio muro *Ł.*, lateritio rubeo *Kam.*, lateritio *A.*   ^{dd} prodentem *Ch. A.*   ^{ee} pro insigni *dod. Ł. Kam. A.*

^{ff} enim *dod. K.*, Haec *Kam.*   ^{gg} Renibus *Ch.*, Remi *Ł.*, Rhaeni *Kam.*   ^{hh} partibus *brak Ch.*

ⁱⁱ adveniens *Ł. Kam. A.*   ^{jj} Poloi *A.*   ^{kk} qui *Ch.*, quae *Kam. A.*   ^{ll} locatur scutella *O.*, locari scutella *Ch. Kam.*, locari scutella *Ł.*   ^{mm} in mensa solet *O. Ch. Ł. Kam.*   ⁿⁿ habes *Ł.*

^{oo} pro insigni habet *O.*   ^{pp} Prawdam *Ł.*   ^{qq} appellat *O.*, appellabat *Ch.*, appellabant *Ł.*, appellabant *Kam.*, quae pro stemmate praua, hoc circulum, in qua scutella in mensa ponitur, habebat et se Prawditas appellabat, *zamiast*: que circulum... apellabat *A.*   ^{rr} coniunxit *O.*   ^{ss} unde *K.*   ^{tt} fecit *A.*

^{uu} cuius *A.*   ^{vv} arrogantiam *Kam.*, ad arrogantiam *A.*   ^{ww} proclivi *Ł. Kam. A.*
^{xx} Aceruorum *O.*, Aceruorum Brozina. Aceruorum *Ł.*   ^{yy} sive *Ch. Ł. Kam.*   ^{zz} Celuorum *Ł.*, Ceruleorum alias Lescici *KamL.*, Caeruleorum alias Lescici *KamW.*   ^{aaa} quae *Kam.*, Aceruorum. Aceruorum familia habet *A.*

^{bbb} acervorum *Ł.*, acervum *Kam. A.*   ^{ccc} frumentale *Ch.*, frumentorum *Ł. Kam. A.*   ^{ddd} corculeum *Ł.*, caeruleum *KamW.*, *bróg biały ze strzechą żółtą dają podobizny w Kam.*   ^{eee} pro insigni *dod. Ł. Kam.*, defert *brak A.*   ^{fff} Ex Polonia genus habens *O.*, Ortum ex Polonica gente ducens *Ł.*, Ortum de Polonica gente ducens *Kam.*, Ex Polonica gente ortum ducens *A.*   ^{ggg} cuius *A.*   ^{hhh} et *dod. O.*

¹ *W Vita Sbignei cardinalis et episcopi Cracoviensis, pióra nieznanego autora (Długosz, Opera, T. I, s. 551–552) jest opowiadanie o Piotrze z Krępy z rodu Dębno, który poddał Sandomierz Tatarom w r. 1259. Por. Wł. Semkowicz, Przywilej dla rodu Dębno z r. 1410 w świetle genealogji rodu (Miesięcznik Herald. T. III, Lwów 1910, s. 26–29, 45–48, 60–64, 76–82).*

² *Liw, gród na Mazowszu, stolica ziemi liwskiej.*

(74) **Oxa**^a sive **Ascia**^b, que^c securrim^d carnificinam^e in campo rubeo defert^f, quam Poloni **oxam**, Bohemi^g **brodaczyczam**^h vocantⁱ. Genus Boemicum^j et una familia cum **Rauitis**^k, que^l ab exilio Bohemico^m venia principum Bohemieⁿ obtenta^o revocata, in memoriam sceleris^p prima arma **Rauitarum**^q deferre^r vetita, hec^s deferre^t iussa^u, iterum^v in Poloniam refluxit. Viri in ea arrogantes et^w **vafri**^x.

(75) **Bogoria**^y, que^z duas sagittas^{aa} albas lignis contra se contortas, cuspidem^{bb} una sursum altera deorsum^{cc} positas^{dd}, in campo rubeo defert^{ee}. Viri in ea^{ff} humani^{gg} et^{hh} tractabiles.

(76) **Zadora**ⁱⁱ caput^{jj} leonis flammam ex^{kk} ore^{ll} vomentis^{mmm} in campo celestinoⁿⁿ defert, in qua viri in furorem proclivi^{oo}. Genus Almanicum^{pp}, ex^{qq} **Reno**^{rr} ortum ducens^{ss}.

(77) **Strzegomya**^{tt} in^{uu} campo rubeo^{vv} sagittam^{ww} albam, ad finem in duas^{xx} partes retortam^{yy}, cruce circa retorsionem^{zz} ornatam^{aaa}, defert. Genus Polonicum^{bbb}, quod^{ccc} episcopum Wratislaviensem^{ddd} nomine Magnum apud^{eee} **Nissam**^{fff} occidit^{ggg}, propter illud scelus^{hhh} multiplicationemⁱⁱⁱ in suo germine^{jjj} non susceptum^{kkk}.

(74) *Odmienny tekst podaje A.*: Oxa. Oxa, quae in campo rubeo oxam Polonice, Bohemice brodaczyczam dictam, defert pro insigni. Gens est ex Bohemia, que olim Rawa pro stemmate habebant, sed ob quoddam scelus per principem Bohemie in exilium arcti rursusque venia obtenta Rawa stemmate est spoliata et tali securi donata, quae rursus cum hiis armis Poloniam venit. Cuius viri arrogantes et vafri.

^a Oxa. Oxa *Ł.*, Oksza *Kam.*   ^b Assia *Ch.*   ^c quae *Kam.*   ^d securim *O. Ch. Ł. Kam.*
^e carnificam *O.*, carnificum *Kam.*, biały topór z żółtem toporzyskiem dają podobizny w *KamL. A.*, *KamW. ma sztych z w. XIX.*   ^f defert brak *Ł. Kam.*   ^g Boemi *Ch.*   ^h brodaczyca *Ł.*,
quam Bohemi brodawczicam, Poloni okszam *KamL.*, quam Bohemi brodawczicam, Poloni okskam
KamW.   ⁱ defert dod. *Ł. Kam.*   ^j Bohemicum *O. Ch. Ł. Kam.*   ^k Ravitis *O. Ch.*, Kanilis
KamL.   ^l quae *Kam.*   ^m Boemico *Ch.*, Polonico *Ł. Kam.*   ⁿ Bohemie brak *K.*, Bohemia
Ł., Bohemiae *Kam.*   ^o principum obtenta *Boemie Ch.*   ^p scelerum *O. Kam.*   ^q Ravitarum
O. Ch., Kanikar *KamL.*, Rauitar *KamW.*   ^r deferre *Rauitarum Ł.*, deferre brak *Kam.*   ^s haec
Kam.   ^t deferre *O.*, defere *Ł.*   ^u totam dod. *K.*, iusa tota *Ł.*, tota dod. *Kam.*   ^v ite-
rumque *K.*   ^w ac *KamW.*   ^x in ea humani et tractabiles *KamL.*, jest to zwyczajna omyłka
pisarza, który charakterystykę tę odpisał zapewne z następnego herbu, *Bogorji*.

^y Bogaria *Ł.*, *Bogorzia.* *Bogorzia A.*   ^z quae *Kam.*, quę *A.*   ^{aa} sagittas *Ł. A.*   ^{bb} al-
bas... cuspidem brak *A.*   ^{cc} dorsis *K.*   ^{dd} ponitis (poitis) *O.*, deorsum cuspidibus eminentibus *A.*
— *Podobizny w Kam. dają odmiennie: jedną strzałę opatrzoną z obu stron grotami.*   ^{ee} Genus
Polonorum dod. *Ł.*, Genus est Polonicum dod. *Kam.*, Est familia Polonica, cuius dod. *A.*   ^{ff} in ea
brak *A.*   ^{gg} multum (?) dod. *K.*   ^{hh} et brak *O. Ch.*

ⁱⁱ *Zadara K.*, que dod. *Ł.*, quae dod. *Kam.*, *Zadora. Zadora A.*   ^{jj} album dod. *Ł. Kam.*, biały
łeb łwi daje podobizna w *A.*   ^{kk} ex brak *KamW. A.*   ^{ll} ore brak *KamW.*   ^{mmm} cientes *Ł.*,
cientes *Kam.*, emitentis *A.*   ⁿⁿ caelestino *Kam.*, coelestino *A.*   ^{oo} est familię, zamiast: defert...
proclivi *A.*   ^{pp} Gallicum *Kam.*, ex Germania *A.*   ^{qq} a *A.*   ^{rr} ex Britannia Galliae *Kam.*
^{ss} ducens ortum *O. Ch. Ł. Kam.*, *Reno*, cuius viri furiosi *A.*

^{tt} *Strzegomia*, que *Ł.*, *Strzegonia*, quae *KamL.*, *Strzegomia*, qua *KamW.*, *Strzegonia. Strzegonia*,
quę *A.*   ^{uu} de *O.*   ^{vv} rubro *A.*   ^{ww} sagittam *Ł. A.*   ^{xx} albam circa imas *A.*   ^{yy} re-
tortas *Ch.*, discissam *A.*   ^{zz} divisionem *A.*   ^{aaa} ornata *Ł. A.*   ^{bbb} Polonicum *K.*, *Domus et*
Polonica A.   ^{ccc} autem dod. *K.*   ^{ddd} *Wratislaviensem Ch.*, *Wratislaviensem Ł.*, *Wladislaviensem*
episcopum A.   ^{eee} ad *Kam.*   ^{fff} *Nyssam Ch.*, *misam Ł.*, civitatem eius dod. *KamL.*, civitatem
dod. *KamW.*, nomine... *Nissam brak A.*   ^{ggg} et dod. *O. Ch.*, occidit et quo *Ł.*, et quod dod. *Kam.*,
na tem kończy tekst herbu A.   ^{hhh} scelus illud *Kam.*   ⁱⁱⁱ multiplicationem *Ch. Kam.*   ^{jjj} genere
Kam.   ^{kkk} habuit *Ł.*

¹ *Nissa, gród i miasto na Śląsku.*

² *Magnus, fikcyjny biskup wrocławski, rzekomo w la-*

(78) **Prussowye**^a in campo rubeo crucem unam et semissem^b defert. Prutenorum^c antiquorum genus ex tribus principibus, qui in Poloniam ex Prussia facinore admissio^d profugiens^e, familiam suam^f propagavit^g 1.

(79) **Habdank**^h tracturamⁱ albam tria cornua habentem in modum stelle^{j2} in campo rubeo defert. Genus Polonicum, cuius primus parens^k Skvbek^{l3} ob^m fortitudinem et robur corporis, dum sutor esset etⁿ Almanum^o forensem^p arietasset^q in terram, tali insigni donatus est^r. Viri in ea ad^s aliena ambienda^t proni^u.

(79) **Habdank**. Habdank duplex **W** in campo rubeo. Est domus Polonica, cuius autor primus Skubow sutor erat et ob insigne robur, quum Germanum quemdam militem virum fortem ad terram deiecisset, eo iste stemmate donatus. Habdank ex eo vocatur: Henricus rex Romanorum obsessa Glogowia, misit dux Boleslaus legatum comitem Skarbek, tres tracturas **W** pro armis deferentem, pro pace tractanda, qui imperatori monstranti ei thesauros suos, ad expugnandum Boleslaum cum sua gente (ut aiebat) sufficientem^v, si homagia et servitium imperatori non imponderent, facetia usus detracto anulo ex suo digito proiecit in thesaurum coesaris, inquiring: aurum iungatur auro. Ad quem coesar Henricus ait **h a b d a n g k**, quod ex Almanico sonat: gratias habeo. Unde usque in hodiernum diem **Habdangk** vocatur⁴.

(78) *Odmieny tekst podaje A.*: Prussowie. Prussowie, quae in campo rubeo semi albam crucem pro insigni habet. Est familia ex Prussis tribus barronibus oriunda, quae scelere perpetrato Poloniam desererunt et in multam familiam creverunt.

^a Pruszowie, quae *Ł.*, Prussowie, quae *Kam.*   ^b semissam *K.*, semisem *Ł.*, półtora krzyża białego dają podobizny w *Kam. A.*   ^c Prutenorum *Ch.*, Prutenorum *KamL.*   ^d commisso *O.*, commisso *Ł. Kam.*   ^e profugiens *O. Ch.*, fugientes *Kam.*   ^f suam *brak Ł.*, familiam suam *brak Kam.*   ^g propagaverunt. Viri in iram proni *Ł. Kam.*, In galea manus cum gladio *dopisek ręką Szredzińskiego KamW.*

(79) *Tekst pierwszy podają K. O. Ch. Ł. Kam., tekst drugi A.*

^h Hebedank *O.*, Abdank, quae *Ł.*, qui *dod. Kam.*   ⁱ tracturam *O. Ł.*   ^j cornua vel acies sursum, infra vero duo habentem *Kam.*   ^k parans *K.*   ^l Szkubek *O.*, Skubek *Ch.*, Skube *Ł.*, Skvbek *brak Kam.*   ^m ob *brak Ł.*   ⁿ ad *Ł.*, esset Scabow nomine, quod *Kam.*   ^o Almaniam *Ł.*   ^p seytersem *K.*   ^q amentasset *K.*, iactasset *Ch.*, forensem in hastiludio de equo proiecisisset *Kam.*   ^r Et *dod. K.*   ^s ad *brak Ch.*   ^t arena ambienda *K.*, in ea ambigentes *Ł.*, ambiendum *Kam.*   ^u in iram *dod. Ł.*   ^v tak w tekście.

tach 1141–6, miał umrzeć wedle Długosza w *Catalogus episcoporum Vratislaviensium na febrę (Opera, T. I, s. 454).*   ¹ Starsza proklama tego rodu brzmi Turzyna. Turzynią był według tradycji z pocz. XV w. św. Stanisław.

² Tractura po polsku *łękawica*, jak godło to nazywają zwykle zapiski sądowe. Długosz opisuje w *Historji herb Skarbimira z rodu Awdańców*: tres tracturas aequales in stellae, quae ab astronomis Gasapia (*Kasiopea*) appellatur, modum, pro insigni deferens... (*Historia, T. I, s. 485–486*).

³ Skvbek, zapewne przekręcone Skarbek, imię rodowe Awdańców. Por. Wł. Semkowicz, *Ród Awdańców* (*Roczniki Twa Przyj. Nauk Poznań., T. 44, Poznań 1917, s. 193–195*).

⁴ *Opowiadanie o poselstwie Skarbka do cesarza Henryka podane za Historją Długosza (Historia, T. I, s. 485–486).*

(80) **Zaramba**^a medietatem^b leonis nigri cum quatuor^c lapidibus, distincte et seorsum positis^d, in campo albo defert^e. Genus Almanicum, callidum^f et ad^g avariciam proclivum^h.

(81) **Corczakowye**ⁱ tres barras^j in campo rubeo defert^k. Genus Ruthenicum^l, hic^m prisco tempore cifumⁿ et^o in eo canem sedentem deferebat^p. Id Loduigus^q Polonie et Vngarie rex^r abhominatus^s immutavit^t et Demetrio de Bozydar^u regni Polonie^v vicethezaurario^w arma regni Vngarie^x tradidit deferenda^y. In galea tamen defertur^z cifus^{aa} et canis^{bb}.

(82) **Czelanthkowye**^{cc} dimidium^{dd} alteram lunam auream sive ceruleam^{ee} et in quolibet cornu lune^{ff} integre^{gg} et dimidie^{hh} unam stellam auream seuⁱⁱ ceruleam^{ll}.

(83) **Bosezdarz**^{kk} quatuor^{ll} lilia alba, unum videlicet^{mm} in summitate, aliud in baseⁿⁿ sive fundamento^{oo}, tertium^{pp} in^{qq} sinistra^{rr}, quartum a dextra^{ss} partibus clipei^{tt} depicta^{uu}, et in eorum centro sive medio crux alba, a radice superioris lilii ad

(80) *Odmieny tekst podaje A.:* Zaramba. Zaramba familia tale insigne, nempe dimidium leonis nigri in inferiore parte cum tribus lapidibus gestans. Est ex Almania, cuius viri in avaritiam proni. — *Podobizna w A. daje odmiennie: w polu błękitnem czarny potulew wyskakuje z poza ceglanoego muru, na którym trzy żółte kamienie.*

^a que dod. *L.*, Zarembowie, qui *Kam.*   ^b medietate *Ch.*   ^c quatuor *L.*, tribus *Kam.*
^d ponitis (pōitis) *O.*   ^e pro insigni dod. *L.*, positis in pariete dealbato, medium scuti ab infra obtegente superna parte campi caelestina, defert pro insigni *Kam.*   ^f calidum *Ch.*   ^g in *O. Ch. L. Kam.*   ^h proclivum *L. KamW.*, proclivi *KamL.*

(81) *Nie ma tego herbu A.*

ⁱ Korczakowye *Ch.*, Korczakowie, que *L.*, Korczakowie, qui *Kam.*   ^j borras *K.*   ^k pro insigni defert tres borias albas in campo rubeo *L.*, pro insigni deferunt tres campos albos in campo rubeo *Kam.*   ^l Ruthenicum *O.*, Rhutenicum *L.*   ^m hec *Ch. L.*, haec *Kam.*   ⁿ cifum *O.*, deferebat ciphum *L.*, cyphum *Kam.*   ^o et brak *L. Kam.*   ^p *W tem miejscu O. odbiega od tekstu innych rękopisów: dalszy ciąg właściwego tekstu h. Korczak znajduje się w O. pod h. Jednorozec, natomiast tekst h. Korczak w O. kończy się słowami:* Viri robusti, sed ad impietatem et violenciam proni więtemi prawdopodobnie z właściwego tekstu *h. Ciołek, który w O. również uległ zniekształceniu.*
^q Lodowicus *Ch.*, Lvdovicus *L.*, Ludouicus *Kam.*   ^r Poloniae rex *Kam.*   ^s abominatus *Ch. L. Kam.*   ^t mutavit *L.*   ^u Bozedar *L.*, Bozedar alias de Brodni *Kam.*   ^v regni Polonie brak *L.*, Poloniae *Kam.*   ^w vicethesaurio *L.*, thesaurario *Kam.*   ^x Hungarie *L.*, Hungariae *KamL.*, Hungariae *KamW.*   ^y deferenda tradidit *L.*   ^z defertur brak *Ch.*, defert *Kam.*   ^{aa} ciphus *L.*, cyphum *Kam.*   ^{bb} canem *Kam.*

(82) *Odmieny tekst podaje A.:* Czielanthkowa. Czielanthkowa media altera luna aurea, in cuius quolibet cornu stella aurea in campo coelestino.

^{cc} Czyelanthkową *O.*, Czelyątkowa *Ch.*, Czielanthkova, que portat pro insigni *L.*, Czelantkowa, quae pro insigni portat *KamL.*, Czelantkowa, quae portat pro insigni *KamW.*   ^{dd} dimidium *L.*   ^{ee} sive ceruleam brak *Kam.*   ^{ff} lunae *Kam.*   ^{gg} integre brak *O.*, integrae *Kam.*   ^{hh} etiam dod. *O. L.*, etiam dod. *Ch.*, dimidiae etiam per *Kam.*   ⁱⁱ sive *O. Ch. L.*   ^{jj} auream in caelestino campo *Kam.*

(83) *Odmieny tekst podaje A.:* Bosezdarz crux alba in campo celestino, in cuius extremitate unaquaque lilium depictum.

^{kk} Bosezdarz *O.*, Bosezdarz *Ch.*, Bosezdarz, que *L.*, Bozedarz, quae *KamL.*, Bozedarsz, quae *KamW.*   ^{ll} quatuor *L.*   ^{mm} videlicet *KamW.*   ⁿⁿ baze *O.*, vase *L.*   ^{oo} aliud in fundo *Kam.*   ^{pp} tertium *Kam.*   ^{qq} a *L. Kam.*   ^{rr} et dod. *L. Kam.*   ^{ss} ab extra *K.*, ad dextram *Ch. KamL.*, ad dextera *KamW.*   ^{tt} flaveis (flaveus oznacza kolor błękitny) dod. *Kam.*   ^{uu} depictam *Ch.*, na tem kończą tekst herbu *L. Kam.*

¹ *Dymitr z Goraja lub z Klecia, podskarbi koronny w l. 1368–1370 i 1377–1390, marszałek koronny w l. 1390–1398.*

verticem inferioris et transversaliter a medio dextri lili in medium sinistri ducta et protensa^a. In galea quatuor alba lilia^b sine cruce similiter quadrangulariter formata et depicta. Lusce autem galeam ad utrumque latus tegant^c colore flaveo, rubeo et glauco permixto^d. Insigne^e enim^f per Wladislaum tercium Polonie et Vngarie regem in Buda^g anno Domini M^oCCCC^{mo}XLII^h viro spectabili Georgio Schwarczⁱ civi et consuli civitatis Cracouiensis et sue posteritati donatur^j.

(84) **Janyna**^k in campo rubeo clipeum^l defert. Genus Polonicum^m, concordēsⁿ in^o se et uniformes^p.

(85) **Wyeruschowa**^q, que^r hircum^s cornutum^t, in^u medietate una^v nigrum^w in altera^x scaccatum^y, in campo albo defert^z. Genus Almanicum, ortum^{aa} ex Myschna^{bb}, in qua viri pacifici, alieni^{cc} tamen appetitores.

(86) **Godzamba**^{dd} arborem pinosam^{ee} trifrondosam^{ff} in campo rubeo defert. Genus Polonicum^{gg}, in quo viri^{hh} sensati, sedⁱⁱ ad avariciam proclivi^{ll}.

(87) **Korabicz**^{kk} navem^{ll} marinam cum velo et^{mm} malo aureamⁿⁿ in campo rubeo^{oo} defert^{pp}. Ex Almania ducens genus^{qq}, viri recti et^{rr} mediocritate^{ss} contenti.

^a Podobizny w Kam. A. dają odmiennie: w polu błękitnem biały krzyż heraldyczny, w którego czterech końcach cztery lilje białe z korzonkami (A. lilje żółte heraldyczne). ^b lilya O. ^c ligant O. ^d permixte O. Ch. ^e hoc dod. O. ^f est O. Ch. ^g Bvda etc K. ^h 1484 O., 1442 Ch. ⁱ Szchwarz O., Szworc Ch. ^j donatum O. Ch.

^k Yanyna Ch., Janina Tarcz, que Ł., Janina, quae Kam., Janina. Janyna, quae A. ^l clypeum KamL., album sine aliquibus armis dod. Kam., brunaticum dod. A., tarczę błękitną daje podobizna w A. ^m sed defectuosum dod. Kam., Domus Polonica A. ⁿ conformes K., concors A. ^o inter Kam. A. ^p et uniformes brak A.

(85) *Odmienny tekst podaje A.*: Wierusszowa. Wierusszowa, quae in albo campo hircum, per anteriorem partem nigrum et in posteriori admodum tabule latruncularie depictum, gestat. Ducit ortum ex Misszna, cuius viri pacifici, alienum tamen appetentes.

^q Vyeruschouą Ch., Vierzussova Ł., Wierussowa Kam. ^r que brak O., qui Ch. Kam. ^s hircum K. ^t cornitum Ł. ^u in brak Kam. ^v anteriori Kam. ^w nigrum una O. Ch. Ł., nigra Kam. ^x parte dod. O. Kam. ^y scacatum O. Kam., skakatum Ch., schacatum Ł., połukozła w szachownicę białą i czerwoną dają podobizny w Kam. A. ^z defert brak O. ^{aa} ortum brak Kam. ^{bb} ex Myszna ortum O., Mussna Ł., Missna Kam. ^{cc} alterius Ch.

(86) *Odmienny tekst podaje A.*: Godzamba. Godzamba, quę pinum arborem tres ramos virentes extendentem in campo rubeo habet. Est familia Polonica, cuius viri industriosi, sed avari.

^{dd} Godzyamba O., Godzabą Ch., Godzamba Trzisosnie, que Ł., quae dod. Kam. ^{ee} sosnę zieloną dają podobizny w Kam., a żółtą o gałęziach zielonych w A. ^{ff} trifrondosam Kam. ^{gg} de Panyow dod. Ł. ^{hh} viri brak Ł. ⁱⁱ et KamW. ^{jj} de quibus lib. 4 Chronico Polo. 67 dopisano inną ręką, tą samą, co nadpis kawkę przy h. ziemi halickiej Ł., proni KamL.

^{kk} Korabyczczy K., Corabyczy O., Corabite, que Ł., Corabite, quae Kam., Corabite. Corabite, quae A. ^{ll} navim Ch., in navem seu galeam Ł. ^{mm} velo et brak Kam. ⁿⁿ aureo Ch. Kam. ^{oo} rubeo brak Ł. ^{pp} pro insigni dod. Ł. Kam. ^{qq} W tem miejscu O. odbiega od tekstu innych rękopisów: ostatnie słowa właściwego tekstu h. Korab są zgodne z podaną w O., odmiennie od innych rękopisów, charakterystyką rodu Strzemię, natomiast tekst h. Korab w O. kończy się ostatnimi słowami właściwego tekstu h. Jednorożec: Cuius primus pater Myrzs. — Genus ex Almania, in quo Ł. Kam., Genus est ex Almania oriundum, cuius A. ^{rr} et brak Ch. Ł. Kam. A. ^{ss} medietate A.

¹ Rodzina Szwarzów mieszkała w Krakowie już z końcem w. XIV. Synem nobilitowanego przez Władysława Warneńczyka Jerzego Szwarca był Jerzy Szwarz, archiprezbiter kościoła N. P. Marji w Krakowie w l. 1450–1490.

(88) **Pobodze**^a ex familia^b Accipitrum derivata^c, babatum transversale^d album, cuius summitatem^e crux^f alba ornat^g, in campo rubeo^h defertⁱ.

(89) **Drya**^j tres lapides^k transversaliter in campo rubeo defert. Genus Burgundianum^l, de quo et^m beatus Bernardus abbasⁿ Clarevalensis^o Cisterciensis ordinis¹ fertur extitisse^p.

(90) **Powala**^q ex familia Odrowasch^r derivata^s, sagittam^t albam parum^u retortam^v in campo rubeo defert^w. Genus Moravicum^x², in quo^y viri officiosi et^z ad potacionem^{aa} proclivi^{bb}.

(91) **Dolanga**^{cc} ex familia Accipitrum derivata^{dd}, babatum transversale^{ee} album, in summitate^{ff} cruce^{gg}, in^{hh} anterioriⁱⁱ parte^{jj} sagitta^{kk} ornatum^{ll}, defert.

(92) **Taurorum**^{mmm} taurumⁿⁿ rubeum in albo campo defert. Genus Almanicum^{oo}, viri robusti sed ad violenciam et impietatem^{pp} proni.

^a que *cod. Ł.*, quae *cod. Kam.*, Pobodze. Pobodze, quae *A.* ^b familia ex stemmate *A.*
^c quae *cod. A.* ^d transversum *A.* ^e cuius summitatem *brak A.* ^f cum cruce *A.* ^g ornat *brak A.*
^h celestino *Ł.*, caelestino *Kam.*, coelestino *A.* ⁱ deferens *Kam.*, gestat *A.*

(89) *Odmieny tekst podaje A.*: Drya. Drya hec familia tres lapides transverse in campo rubeo positos gestat pro insigni. Est genus Burgundiorum.

^j Dria *O. Ch.*, que *cod. Ł.*, Dria, quae *Kam.* ^k kamienie żółte dają podobizny w *Kam. A.*
^l Burgundiorum *O. Ch. Kam.*, Burgundionum *Ł.* ^m et *brak Ch. Kam.* ⁿ albas *K. O.* ^o Clareuallensis *Ch.*
^p Bernardus fuisse creditur, zamiast: Bernardus .. extitisse *Ł.*, Bernardus abbas fertur fuisse *Kam.*

(90) *Odmieny tekst podaje A.*: Powalya. Powalia hoc stemma ex familia et insigni Odrowasz derivata, in campo rubeo sagitam albam nec admodum arcuatam habet. Cuius viri offitiosi et potatores.

^q Povala alio nomine Ogonowye *O.*, Povalia, que *Ł.*, alias Ogoniczek, quae *cod. KamL.*, alias Ogoniczek, quae *cod. KamW.* ^r Odrowansch *O. Ch.*, Odrowanz *Ł.*, Odrowasz *KamL.*, Odrowas *KamW.* ^s derivata *Ch.*, derivatur *Kam.* ^t sagitam *Ł.* ^u parum *brak Kam.* ^v in duas partes inauratas *cod. KamL.*, in duas partes incurvatas *cod. KamW.* ^w gestat *Ł. Kam.* ^x Moravicum *O. Ch. Kam.* ^y qua *K. Kam.* ^z et *brak O. Ch. Ł. Kam.* ^{aa} potationem *Kam.*
^{bb} proni *Ł.*

(91) *Nie ma tego herbu KamW.*

^{cc} Dolaga *O.*, que *cod. Ł.*, quae *cod. KamL.*, Dolanga. Dolanga *A.* ^{dd} Accipitrum hec quoque ortum, que *A.* ^{ee} transversaliter *KamL.*, transversale *brak A.* ^{ff} sumitate *K.*, superiori parte *A.* ^{gg} et *cod. O.*, signatum *cod. KamL.*, cruce et *A.* ^{hh} in *brak Ł.* ⁱⁱ in inferiori *A.* ^{jj} in anteriori in medio *KamL.* ^{kk} sagitta *O. KamL.* ^{ll} ornatam *Ł.*, in campo caelestino *cod. KamL.*, pole błękitne daje podobizna w *A.*

(92) *Tytuł Taurorum wypisany poniżej tekstu herbu, przed tekstem napisano, a następnie przekreślono Dolanga K. Odmieny tekst podaje Kam.*: Taurorum, quae taurum rubeum (rubrum *KamW.*) in caelestino defert. Ex Almaniam (Genus ex Almaniam *KamW.*) productum, in quo viri robusti, sed pars eorum ad impietatem et violationem proclivi et alia ad pietatem venationemque,

oraz A.: Taurorum. Taurorum, taurus rubeus in albo campo, familię. Ex Almaniam orti, in qua viri robusti et ad impietatem et violentiam proni.

^{mmm} Thaurorum *O. Ch.*, Thaurorum, que *Ł.* ⁿⁿ thaurum *O. Ch. Ł.* ^{oo} *W tem miejscu O. odbiega od tekstu innych rękopisów: ostatnie słowa właściwego tekstu h. Ciołek zgodne są z podaną w O., odmiennie od innych rękopisów, charakterystyką rodu Korczak, natomiast tekst h. Ciołek w O. kończy się słowami właściwego tekstu h. Strzemię: Stanisłai episcopi Cracouiensis magis asseritur fremitum exercuisse et ob id in eam diem nullo honore, nullo officio vel magistratu functum esse. — Almanicum *Ch.*, Genus ex Almaniam producti, in quo *Ł.* ^{pp} impietatem et violentiam *Ch.*, impietatem et violentiam *Ł.**

¹ Św. Bernard założył opactwo cystersów w Clairvaux (w Burgundji) w r. 1115 i był opatem tego klasztoru, umarł w r. 1153. ² Ród Powatów jest odrębny od rodu Odrowąszów. Według Wł. Semkowicza Powatowie pochodzą z Niemiec (Ród Powatów, *Spraw. Akad. Um.*, 1914, nr 3, s. 19).

(93) **Antiquus equus**^a album equum^b in medio stola nigra precinctum^c in campo rubeo defert. Genus Polonicum et^d ad violenciam^e rapinasque proclivm^f.

Hoc^g clenodium fertur esse ex Bipennibus ex villa Seczechouice^{h 1}, ubi tres fratres videlicetⁱ Sandiuogius^j, Nauonus^k et Zegotha^l ex uno patre nati, contentione^m facta, dum duo natuⁿ minores^o Navogus^p et Zegotha^q iniquitatem natu^r maioris^s Sandiuogii^t et ambitionem^u, usque ad sanguinem inter illos productam, ferre non possunt^v, sequestro^w inter se^x facto, quoniam^y non nisi^z pro sua sorte^{aa} et porcione^{bb} a fratre maiore natu^{cc} unum^{dd} album equum receperunt, in destinacionem sceleris germani sui equum album^{ee} pro insigni habere ceperunt^{ff} et proclama^{gg} Antiquus equus^{hh 2}.

(94) **Wąszykowie**ⁱⁱ serpentem lividum^{jj} in campo rubeo defert. Genus Polonicum^{kk}, in quo^{ll} viri iracundi.

(95) **Gozdowa**^{mm}, queⁿⁿ lilium candens in campo rubeo defert. Genus Polonicum^{oo} et dominis suis^{pp} fidum^{qq}.

(96) **Rolya**^{rr} rosam albam, ab^{ss} instrumentis^{tt} aratri circumdatam^{uu} ferreis^{vv} videlicet^{ww} a vomere^{xx}, in campo rubeo defert^{yy}. Genus Polonicum^{zz}, viri simplices^{aaa}, mediocritate contenti.

(93) *Odmienny tekst podaje A.:* Antiquus equus, albus equus nastulka nigra přecinctus in campo rubeo, est familia Polonica. Quod insigne fertur esse ex Bipennibus ex villa Sieczehowicze, ubi tres fratres patre mortuo usque ad effusionem sanguinis pro possessionibus pugnarunt. Senior occupatus primatum, 2 fratribus suis pro parte possessionis tantum equum dederat album, quem pro insigni ob invdiam deferre ceperunt. Cuius viri ad violentiam et rapinas proni.

^a Antiq' equus *K.*, Antiquus equus *O.*, que *dod. Ł.*, qui *dod. Kam.* ^b equum *K.*, equum album *Kam.* ^c praecinctum *Kam.* ^d et *brak O. Kam.* ^e violentiam *Kam.* ^f proclivum *Ł. Kam.* ^g *Odtąd tekst dodany przez Ł. Kam.* ^h *Sieczehowicze Ł., Szeczechowicze KamW.* ⁱ videlicet *KamW.* ^j *Sandigouius Ł.* ^k *Nanogius KamL., Nauogius KamW.* ^l *Zegota KamL.* ^m contentione *Kam.* ⁿ nati *Ł. KamW.* ^o iuniores *Ł.* ^p *Nauogius KamW.* ^q *Zegota KamW.* ^r nato *Ł.* ^s *Navogus... maioris brak KamL.* ^t *Navogii Ł.* ^u *ambicioni Ł.* ^v possent *Kam.* ^w sequestre *Ł.* ^x illos *Kam.* ^y *qm Ł. KamL.* ^z *ausi Ł.* ^{aa} sorte sua *Kam.* ^{bb} portione *Kam.* ^{cc} nato *Ł.* ^{dd} unum *brak Ł.* ^{ee} receperunt... album *brak Kam.* ^{ff} caeperunt *Kam.* ^{gg} proclamatur *Kam.* ^{hh} Cuius clenodii sunt Wielopolsczy Pisarzowscy *dopisek ręką późniejszą, co najmniej z w. XVII Ł.*

ⁱⁱ *Wazykowie O., Wanzykowie Ch., Vanzikovie, que Ł., Wansikowie, quae KamL., Wanzikowie, quae KamW., Wązikowie. Wązikowie, quae A.* ^{jj} *węza białego dają podobizny w Kam. A.* ^{kk} *Polonorum O., Familia Polonica A.* ^{ll} *qua K., cuius A.*

(95) *Odmienny tekst podaje A.:* Gosdowite. Gosdowite, que lelium candidum in campo rubro deferunt. Genus Polonicum, eius familie viri dominis suis sunt fidi.

^{mm} *Goszdowa O., Gozdoua Ch., Gosdovite Ł., Gosdowithae KamL., Gosdovite KamW.* ⁿⁿ *quae Kam.* ^{oo} *ducens dod. Kam.* ^{pp} *suis dominis O.* ^{qq} *sedet Ch.* ^{rr} *Rola O., Rolia, que Ł., Rola, quae KamL., Rolia, quae KamW., Rolia, que A.* ^{ss} *ad Ł.* ^{tt} *instrmentis O.* ^{uu} *circumdatum Ł., circumdatam brak Kam.* ^{vv} *ferens Ł.* ^{ww} *videlicet KamW.* ^{xx} *a vomeribus tribus circumdatam Kam., tribus vomeribus circumdatam, zamiast: ab instrumentis... a vomere A., kroje białe dają podobizny w Kam. A.* ^{yy} *defert in campo rubeo A.* ^{zz} *in quo dod. Ł., in qua dod. Kam., Domus Polonica, cuius A.* ^{aaa} *et dod. Ł. Kam. A.*

¹ *Sieczehowice, wieś parafjalna w Olkuskim, woj. krakowskie.*

² *Za pochodzeniem Starychkoni od Toporów świadczy dokument Kazimierza Wielkiego z r. 1366 (Kod. Mpol., T. I, nr 288). — Sędziwój, Nawój, Zegota to imiona rodowe Toporów.*

(97) **Strzemyenyowye**^a strepe^b ceruleum^c in campo rubeo defert^d. Genus Polonicum et^e in iram et effusionem sanguinis proclivm^f, quod^g trucidacione^h beatiⁱ Stanislai Cracouiensis episcopi^j magnum^k asseritur fremitum^l fecisse et^m exercuisseⁿ, et ob id^o in eam^p diem nullo honore, nullo officio vel^q magistratu^r functum esse^s.¹

(98) **Scharza**^t, que^u rotam^v ceruleam^w absque pecie^x, quam^y supplet^z superimposita^{aa} crux^{bb}, defert^{cc}. Genus Polonicum, in quo viri civiles et humani.

(99) **Zabawa**^{dd} pro medietate campi scakalem^{ee} tabulam^{ff} et^{gg} pro alia^{hh} medietate campum celestinumⁱⁱ. Genus Polonicum, in quo^{jj} viri sensati.

(100) **Vadwiczowye**^{kk} duos pisces qui trutte^{ll} vocantur, econtra^{mm} se transversaliter versosⁿⁿ, unum in campo albo alterum in^{oo} rubeo, defert. Genus Polonicum^{pp}, recti et moderati^{qq}.

(97) *Nota pismem innem i herb wyrysowany piórem na marginesie z lewej strony K. Odmienny tekst podaje A.: Strzemie strzemye ceruleum in campo rubeo deferens. Est genus Polonicum, cuius viri in iram et sanguinis effusionem propensi, quod in divum Stanislauum magis severum fertur, ob quod hactenus nullo honore vel magistratu fruitur.*

^a Sztzemyenyowye Ch., Strepe, que Ł., Strzepe alias Strzemię KamL., Strzepe alias Strzemye KamW. ^b strzemye nadpisano nad strepe inną ręką, tą samą co nadpis kawkę przy h. ziemi halickiej Ł. ^c strzemię białe dają podobizny w Kam. ^d quod in campo rubeo caeruleum deferatur Kam. ^e et brak O. Ch. Ł. Kam. ^f proclivum Ł. Kam. ^g quo Ł. ^h in trucidacionem K. O., trucidacioni (trucidacionem?) Ch., in trucidacione Ł., in trucidacione Kam. ⁱ W tem miejscu O. odbiega od tekstu innych rękopisów: dalszy ciąg właściwego tekstu h. Strzemię znajduje się w O. pod h. Ciołek, natomiast tekst h. Strzemię w O. kończy się słowami: viri etc. In ea viri recti, mediocritate contenti. Charakterystykę tę wzięto z poprzedzającego h. Strzemię herbu Rola, lub z właściwego tekstu h. Korab, który w O. uległ również zniekształceniu. ^j Cracouiensis episcopi brak Ł. Kam. ^k magis K. Ł. Kam. ^l freuisse Kam. ^m fecisse et brak Ch. Ł. Kam. ⁿ exercuisse brak Ł. Kam. ^o ne dod. Ł. ^p hanc Ł. ^q vel brak Kam. ^r nullo dod. KamL., nullo magistratu KamW. ^s est K.

(98) *Na herbie tym kończy się tekst rękopisu O. Następnym herbów O. nie posiada. — Odmienny tekst podaje A.: Starza alias Ossora. Starza, que rotam ceruleam non secum convenientem, sed quam crux supleat supraque illam emineat, habeat pro insigni. Est domus Polonica, cuius viri humani et civiles. — Pole czerwone daje podobizna w A.*

^t Starza alias Ossoria Ł. Kam. ^u quae Kam. ^v rotham O. ^w caeruleam Kam. ^x specie Kam. ^y quam brak O. ^z supplet O. ^{aa} sub imposita O., super imposita Ch. Ł. Kam. ^{bb} cruce O., in campo rubeo dod. Ł. Kam. ^{cc} pro insigni dod. Ł. Kam.

(99) *Odmienny tekst podaje A.: Zabawa. Zabawa, que habet dimidium schachownicze et dimidium campi celestini pro stemmate. Est familia Polonica, cuius viri sua sorte contenti existunt.*

^{dd} Zabawa, que Ł., quae dod. Kam. ^{ee} scatalem K., schacalem Ł., scacalem Kam. ^{ff} szachownicę białą i czerwoną dają podobizny w Kam. A. ^{gg} defert Ł. Kam. ^{hh} altera Ł. Kam. ⁱⁱ caelestinum Kam. ^{jj} in quo brak Ch.

(100) *Odmienny tekst podaje A.: Wadwiczowie. Wadwiczowie domus tale insigne gestat: duos videlicet pisces diversim a se spectantes, unum in campo albo alterum in rubeo. Ex Polonia, cuius viri recti et modesti.*

^{kk} Wandwycowye K., Vadwiczowie, que Ł., Wadwiczowie, quae Kam. ^{ll} trutes KamL., trute KamW. ^{mm} que Ch., contra Ł. Kam. ⁿⁿ versus Ł. Kam., dwa pstrągi czerwonego i białego dają podobizny w Kam. A. ^{oo} campo dod. Kam. ^{pp} in quo viri dod. Ł., Polonicum genus, in quo viri Kam. ^{qq} et mediocritate contenti Ł.

¹ *Tradycję o udziale rycerzy z rodu Strzemię i Jastrzębiec w zamordowaniu św. Stanisława podaje już Rocznik Świętokrzyski, zaznaczając, że oba rody utraciły za karę szlachectwo (Mon. Pol. Hist., T. III, s. 67—68). Por. też Długosz, Catalogus episcoporum Cracoviensium (Opera, T. I, s. 388) i Historia (T. I, s. 372).*

(101) **Ostoya**^a duas lunas defectuosas ceruleas^b dorsis contra se tendentes^c, cruce etiam^d cerulea^e illas^f intersecante, in campo rubeo defert^g. Genus Polonicum, loquax et arrogans.

(102) **Scheliga**^h lunam defectuosam ceruleamⁱ, in cuius medio crux eminet, in rubeo campo^j defert. Genus Polonicum, in venerem pronum^k.

(103) **Pyrzchala**^l rochum sive scakalem^m marschalkumⁿ nigrum^o in campo albo defert. Genus Polonicum, in quo viri^p in^q loquacitatem proni^r.

(104) **Drvszyna**^s a domo Srzenyawa^t derivata, fluvium Srzenywa^u absque cruce^v in campo rubeo defert^w¹. Genus Polonicum, in assensionem^x pronum, sanguinis beati^y Stanislai^z reum^{aa}².

(105) **Pylawa**^{bb} crucem geminatam cum semisse^{cc} ceruleam^{dd} in campo celestino^{ee} defert. Genus Polonicum, ad impietatem^{ff} pronum.

(106) **Syrokomlya**^{gg} circulatorum^{hh} triangularem cruce superimpositaⁱⁱ alba^{jj} in campo rubeo defert. Genus Polonicum, modestique in eo^{kk} viri^{ll}.

(101) *Herb wyrysowany piórem na marginesie z prawej strony K. Odmienny tekst podaje A.: Ostoya. Ostoya, que habet 2 lunas defectuosas, quas crux dividit, diversim a se prospectantes. Domus Polonica, cuius viri loquaces et arrogantes.*

^a Ostoia, que *Ł.*, qui *cod. Kam.*   ^b aureas *Kam.*   ^c trudentes *Kam.*   ^d etiam *Ł.*
Kam.   ^e aurea *Kam.*   ^f *ias K.*   ^g defert rubeo *Kam.*

(102) *Odmienny tekst podaje A.: Szeliga. Szeliga lunam defectuosam, ex qua crux surgit ceruleus, in campo rubeo deferens. Est familia Polonica, cuius viri in venerem proni.*

^h Szeliga, que *Ł.*, Schelicza, quae *Kam.*   ⁱ auream *Kam.*   ^j in campo rubeo, cuius medio crux et eminet *Ł.*, in campo rubeo et in medio crux eminens *Kam.*   ^k sed non possunt quamvis sunt cupidi *cod. Ł.*

(103) *Odmienny tekst podaje A.: Pirzchala. Pirzchala, quae calculum latruncolorum dictum roch nigrum in albo campo defert. Gens Polonica, cuius viri loquaces.*

^l Pirzchala, que *Ł.*, Spirzchala, quae *KamL.*, Spirschala, quae *KamW.*   ^m scakalem *Ł. Kam.*
ⁿ marschalkum *Ch. Kam.*, marsalcum *Ł.*   ^o nigrum *brak KamW.*   ^p in quo viri *brak Ch. Ł. Kam.*
^q ad *Ch.*   ^r pronum *Ch. Kam.*, pronum et notatum repetundarum *Ł.*

(104) *Odmienny tekst podaje A.: Druzina. Druzina, hec familia a domo Strzenyewa derivatur, fluvius sine cruce in campo rubeo. Genus Polonicum, cuius viri cęde divi Stanislai notantur.*

^s Druzina *Ch.*, Druzina, que *Ł.*, Drusina, quae *Kam.*   ^t Srzenywa *Ch.*, Srzeniawa *Ł.*, Srzenia-wa *KamL.*   ^u derivata, fluvium Srzenywa *brak K.*, Srzeniawa *Ł.*, Srzeniawa *KamL.*, Srzenywa *KamW.*   ^v *krzywań białą dają podobizny w Kam. A.*   ^w defert rubeo *Kam.*   ^x efusio-nem *Ł.*   ^y *b. Ł.*   ^z esse *cod. Ł.*   ^{aa} mortis insimulatum *dopisano inną ręką, tą samą co nadpis* quasi leonem *przy h. Lewart Ł.*

(105) *Odmienny tekst podaje A.: Piliawa. Poliwa sesqui alteram crucem albam in celestino campo deferens. Genus Polonicum, cuius viri ad impietatem proni.*

^{bb} Pilawa, que *Ł.*, Pylawa, quae *KamL.*, Pilawa, quae *KamW.*   ^{cc} semise *Ł.*   ^{dd} albam *Kam.*   ^{ee} celestino campo *Ł.*, caelestino *Kam.*   ^{ff} impietatem *K.*

(106) *Odmienny tekst podaje A.: Szyrokomlia. Szyrokomlia, familia Polonica, que duplex W, ex quo crux surgit in altum, in campo rubeo defert. Cuius viri modesti.*

^{gg} Schirokomla *Ch.*, Sirokomlya, que *Ł.*, Schirokomla, quae *Kam.*   ^{hh} circulatorum *Ł.*
ⁱⁱ super posita *Ch. Ł. Kam.*   ^{jj} albo *K.*, albam *Ł. Kam.*   ^{kk} ea *K.*   ^{ll} modestum, *zamiast:* modestique... viri *Ch. Ł. Kam.*

¹ *Ród Druzyna jest odrębnym od Śreniawy. Por. Wł. Semkowicz, Druzyna i Śreniawa (Kwartalnik Historyczny, T. XIV, Lwów 1900, s. 200).*

² *O udziale Druzynitów w zamordowaniu św. Stanistawa por. Długosz, Historia, T. I, s. 372.*

(107) **Mądrostky**^a sagittam^b albam extensam et^c in parte inferiori coarctatam^d cruce mediante^e in campo rubeo^f defert^g. Genus Polonicum, pacificum et modestum.

(108) **Olywa**^h in medio clipeiⁱ lylum^j album^k cum^l radicibus, quod due rose^m ambiunt rubeaeⁿ ex utraque parte, in campo viridi^o.

(109) **Wczelye** scakalis tabula in campo alternato partim nigro partim aureo, supra galeam portans virginem coronatam Ethiopissam, pecto tenus elevata, habentem fascia frontem et caput ligatum post tergum porrecta^p.

(109) **Wczelye**^q, cuius insignia schacalis^r tabula, ortum inde sumens: Erat quedam^s filia^t regis Ethio pie^u seu Granatae^{v1}, perita ludi scacorum^w nomine...^x. Quam cum miles Polonus genere^y alias...^z venisset^{aa} obeundo^{bb} miliciam mundanam et^{cc} cognovisset eius magisterium^{dd} et periciam in ludo^{ee} scacorum, et quod cum nemine ad palestram ludi scacorum ingrederetur^{ff}, nisi ea conditione^{gg}, ut victrix filia regis existens^{hh} tabulam scacorum sibi per caput frange-

(109) **Wczelie**. Hoc insigne szachownicza inde traxisse fertur originem: Quaedam virgo filia regis Aethiopię seu Granate erat peritissima ludi latrunculorum ac ea conditione que(m)cumqueⁱⁱ ad ludum provocabat, utivictus tabula in caput feriatur usque ad fractionem illius tabule. Quod quum in multis, qui congregari lusu illo cum illa audebant, fecisset, quibusdam etiam crebris usibus occisis, miles quidam Polonus, qui illic forte miliciam obibat, id comperisset, non dubitaret

(107) *Odmieny tekst podaje A.: Mandrostky. Mandrostky sagita alba cuspidata in superiori parte eminente cruce signata, in inferiori parte in modum babati circumflexum, deferens. Familia Polonica, cuius viri pacifici et modesti.*

^a Mandroschky Ch., Mandrostki, que Ł., Mandroski, quae Kam. ^b sagittam Ł. ^c et brak Ł. Kam. ^d coarctatam KamL. ^e medicante KamW., in medio babati locatam utraque alba dod. Kam. ^f rubo rubeo K. ^g deferens KamW.

(108) *Na herbie tymi kończy się tekst rękopisu K., a zarazem tekst właściwych Klejnotów, dzieła Długosza. — Nie ma tego herbu Ł. Podobiznę herbu bez tekstu, z napisem: Oliwa, daje A.*

^h Olywa Ch., Oliwa, cuius insignia Kam. ⁱ clipei Kam. ^j lylum Ch. Kam. ^k album brak Kam. ^l cum cum KamW. ^m duae rosae Kam. ⁿ rubeae brak Kam. ^o pole błękitne daje podobizna w A.

(109) *Od herbu tego rozpoczynają się kontynuacje właściwych Klejnotów, powstałe w w. XVI. Herby (109—116) podają rękopisy Ch. Ł. Kam. A., jako tekst podstawowy tych herbów (o ile treściowo przekazy ich są zgodne) przyjmujemy przekaz rękopisu Ch. — Tekst pierwszy h. Wczele (109) podaje Ch., tekst drugi podają Ł. Kam., tekst trzeci A. Tekst drugi i trzeci, jakkolwiek treściowo ze sobą zgodne, podajemy obok siebie w kolumnach, a nie jeden z nich w nocie, wobec traktowania rękopisów Ł. Kam. i A. jako wzajemnie równorzędnych.*

^p porrectam Ch. ^q Wesselie Kam. ^r scakalis Kam. ^s quaedam Kam. ^t familia Ł. ^u Aethiopiae Kam. ^v vel Granati vel cuius Ł. ^w in ludo scacorum Ł. ^x luka na jeden wyraz Ł., nie mają braku wyrazu ani luki Kam. ^y miles... (luka na jeden wyraz) genere Polonus Ł. ^z Clans Ł., Olamb Kam., oba wyrazy błędne. ^{aa} venisset brak Kam. ^{bb} abeundo Kam. ^{cc} ut Kam. ^{dd} magisterium Ł. ^{ee} peritiam ludi KamW. ^{ff} ingrederetur scacorum Ł. ^{gg} conditione Kam. ^{hh} dicta filia existens regis Ł. KamW. ⁱⁱ quecumque A.

¹ Egiptu na południe od Egiptu, między Nubją a Abisynją; nazwą tą oznaczano nieraz wogóle kraje afrykańskie. Granada, kraj w południowej Hiszpanji, osobne królestwo maurytańskie do r. 1492, kiedy zostało zdobyte przez Hiszpanów.

ret et^a si quis eam vince-
ret reciprocam fractionem
tabule^b in capite eius com-
probaret, cumque dicta filia
regis singulos milites per
omnia tempora secum pale-
lestram^c ingredi ausos vi-
cisset et singulis tabulam
scacalem per caput fregis-
set quosdamque exanimas-
set^d, praefatus^e Polonus mi-
les cognita huiusmodi con-
dicione^f, ad palestram ludi
se cum filia regis obtulit,
confidens de suo magiste-
rio et fortuna. In palestra
itaque ludens uterque^g in-
gressus, omni studio et
conatu navabat operam pro
victoria. Contigit autem
fortuna adnitente Polono
militi quod^h, contra om-
niumⁱ spem, qui astabant
ad spectaculum^j istud, ces-
sit^k de filia regis victoria^l.
Qui statim nihil^m cunctansⁿ
arrepta tabula scacali^o eam
per caput filie^p regis con-
fregit et in signum victoriae^q
a rege^r, patre dictae regi-
nae^s, armis nobilitatus est
et insignitus, videlicet^t sca-
cali^u tabula in scuto, in qua
campi debent esse alter-
nati^v partim^w albi partim
aurei. Super galeam^x por-

quoque se esse ludi illius
peritum, accepta conditione
quae victo proponebatur,
nempe confringende^y tabule
per caput qui victus esset,
nam et virgo, si victa esset,
ad eam conditionem tene-
batur, descendit cum illa
in certamen. Et ultra om-
nium spectationem, sic for-
tuna iuvante, victor evasit
nihilque cunctatus tabulam
virgini per capitis ictum
perfregit. A cuius virginis
patre hoc insigni^z nempe
tabula schachownicze
ornatus est. Campi vero in
ea esse debent partim aurei
partim albi super tabulam^{aa}.
Hoc genus portat virginem
coronatam Aethiopam, dia-
fragmate tenus elevatam,
(habentem)^{bb} fascia frontem
et caput circumligatum post
tergum porrecta^{cc}.

^a aut *L.*   ^b tabulae *Kam.*   ^c palestra *L. KamW.*   ^d quosdam quoque examinasset *L.*,
examinasset *KamW.*   ^e praefatus *Kam.*   ^f cognitione *poprawiono na* condicione *L.*, cognitione
Kam.   ^g itaque. uterque *brak L.*   ^h quod Polono militi *L.*, quod *brak Kam.*   ⁱ omnem *L.*
Kam., *poprawnie winno byc* omnium.   ^j spectandum *KamL.*   ^k cesit *L.*   ^l victoria *brak L.*
^m nil *L. KamW.*   ⁿ cunctatus *L.*   ^o scacali tabula *L.*   ^p filiae *Kam.*   ^q victoriae *Kam.*
^r cuius *dod. L. KamW.*, eius *dod. KamL.*, *oba słowa zbyteczne.*   ^s dicte regie *L.*   ^t videlicet
KamW.   ^u scacali videlicet *L.*   ^v alternatim *KamL.*   ^w partim partim *KamL.*   ^x Super
tabula vero *L.*   ^y confringente *A.*   ^z insigne *A.*   ^{aa} *Podobizna w A. daje odmiennie: sza-*
chownicę białą i czerwona.   ^{bb} habentem *brak A*   ^{cc} porrectam *A.*

tat virginem coronatam
Etiopiam^a, pectore tenus^b
elevatam, habentem fascia^c
frontem et^d caput ligatum,
post tergum porrecta^e et
extensa^f. Gaudent^g ergo
hi^h omnes huius clenodiiⁱ 1.

(110) Sternberg¹ stella aurea de^k septem^l cornibus in campo celestino^m.

(111) Rogaljaⁿ duo cornua simplicia^o ex transverso^p posita^q, quorum genus fertur in Poloniam^r ex Almania devenisse^s 2.

(112) Kuczaba^t lapis molaris griseus^u cum ferrea^v paprzycza^w in albo campo. Cuius genus ex Bohemia in Poloniam venit^x

et^y in Austriam^z et in omnibus illis finibus^{aa} dilatavit^{bb} suas familias et germina^{cc}. Fertur enim relacione^{dd} non vulgari sed^{ee} certa, quidam milites^{ff} huius domus in clipeo^{gg} priscis temporibus non molarem lapidem ut nunc^{hh}, sed novem infantulos nudos et quasi modo genitos deferebantⁱⁱ pro insigni, quod

^a Aethiopam KamL., Aetiopam KamW.   ^b pedetenus L.   ^c fascigia L.   ^d per L.
^e porrectam L.   ^f et extensa brak L.   ^g Gaudeant KamL., Studeant KamW.   ^h hi brak L.
ⁱ Wczele dopisek ręką Szredzińskiego KamW.

^j Steynberg Ch., Stemberg, cuius insignia L., cuius insignia dod. Kam., Stemborg. Stemborg, quorum insignia A.   ^k cum A.   ^l octo Kam.   ^m celestino L., caelestino, in Bohemia et in Austria mansionem habens, a quibus etiam ea arma deferentes in Polonia orti sunt Kam., coelestino campo A.

(111) Odmieny tekst podaje A.: Rogalia vel Czaborii. Rogalia, ea domus habet pro insigni duo cornua, unum videlicet bovinum in campo rubeo et aliud cervinum in albo, quae in Poloniam ex Almania advenit. Cornu habet cervinum rubeum, bovinum nigrum.

ⁿ Rogalia, cuius insignia L., Rogala vel Rogalia, cuius insignia Kam.   ^o cornua, unum videlicet L., simplicia brak Kam.   ^p bovinum, aliud cervi dod. L., ex transverso KamW.   ^q in una parte clypei (clypei KamW.) alba cervinum rubeum, in altera parte bovinum album dod. Kam., lewe pole czerwone dają podobizny w Kam.   ^r in Po || in Poloniam KamL.   ^s advenisse Kam.

(112) Odmieny tekst podaje A.: Ruczaba. Ruczaba, hec familia pro insigni defert in albo campo lapidem molarem ferreo cum instrumento dicto poprzycza. Ex Bohemia Poloniam devenit. — Podobizna w A. daje odmiennie: w polu czerwonym kamień czarny.

^t cuius insignia dod. L., Ruczaba, cuius insignia Kam.   ^u kamień mtyński biały dają podobizny w Kam.   ^v ferrea L.   ^w paprzycza L., papczica KamL., papczica KamW.   ^x na tem kończy tekst herbu Ch., advenit L., devenit Kam.

^y Odtąd dodatek późniejszy podany przez L. Kam.   ^z Astriam KamL.   ^{aa} regionibus KamL., regionibus illis KamW.   ^{bb} dilatavit Kam.   ^{cc} gramina L.   ^{dd} relacione Kam.   ^{ee} quidem dod. Kam.   ^{ff} cuidam militi Kam.   ^{gg} et clypei L., domus et pro Kam., tekst poprawny miał prawdopodobnie: in clipeo.   ^{hh} tunc L.   ⁱⁱ deferebat L.

¹ Opowiadanie to, podane przez rękopisy L. Kam. A., należy, wraz z przekazem o powstaniu herbu Kuczaba (112), do rzędu bezkrytycznych opowieści, w jakie obfitują polskie herbarze, począwszy od w. XVI. Por. wyżej, s. 42. — Ród Wczele pochodzi prawdopodobnie z Czech, jak przyjmują Wł. Semkowicz, O pochodzeniu rodu Wczele (Miesięcznik Herald., T. I, Lwów 1908, s. 19—20), oraz ks. St. Kozierowski, Studja nad pierwotnem rozsiadaniem rycerstwa wielkopolskiego. III. Ród Wzeli-czów (Miesięcznik Herald., T. VII—VIII, Lwów 1914—1915, s. 155).

² Ród Rogalów, osiadły na Śląsku już w połowie wieku XIII, należy raczej uważać za ród czysto polski. Por. L. Białkowski, Ród Czamborów-Rogalów (Rocznik Twa Herald., T. VI, Kraków 1923, s. 81—89).

ex eo^a causatur, fecte ne an^b vere non contendo, narratur^c contigisse. Dum enim in villa quadam regis Bohemie^d mulier quedam^e rusticana ex viro proprio tres filios uno partu edidisset^f, domina ville^g illius^h et ipsaⁱ maritum^j habens, illam de vico^k tanquam adulteram cum marito et omni substantia^l ignominiose eiecit^m. Cui illa exprobransⁿ imprecabatur, ut in vicissitudinem contumelie^o et calumnie^p novem ipsa infantulos mares uno partu generaret^q. Quod^r cum Deo permittente^s in ultionem^t calumnie^u, viro absente^v, contigisset, partum tam^w monstruosum^x perosa^y, mandavit universos, uno tantummodo reservato^z, in silva^{aa} vicina^{bb} exponi. Quos cum^{cc} casu parens obviasset et quod^{dd} pro iussu uxoris exponendi forent ad plenum intellexisset, facinus tam tetrum perhorrescens, secretissime ablactari et educari per octo nutrices cum magna cura et pietate, uxorem celans, procuravit educatosque in domum introire pulcherrimo vestitu amictos, quorum elegantiam et effigies conformes^{ee}, ignara suos filios et geminos fore, diutius admirata et quinam essent et cuius essent^{ff} perscrutante^{gg} a marito, postquam suos omnes natos intelligit, inflebiliter ad oscula eorum ruens Deo gratias egit, cuius inevitabilia iudicia et miserationes infinitae, quia illam a tot filiorum parricidio conservavit, et providentiam commendans maritalem^{hh}. Ex quibus dum duo in Poloniam; duo se in Austriam contulissent, quinque in haereditate paterna et in solo nativo per successiones in hanc diem superstites existunt suae memores originis et stirpisⁱ.

(113) Bibersteynⁱⁱ unum cornu^{jj} in campo rubeo^{kk} sursum elevatum^{ll}. Ex Almania genus^{mmm}.

(114) Szwyerczekⁿⁿ elementum alphabeti^{oo} N capitale et versatum, Greco^{pp} magis quam Latino simile^{qq}, in campo celestino^{rr}.

^a ea *Ł. KamW.*   ^b vel *Kam.*   ^c narratur *KamW.*   ^d Bohemiae *Kam.*   ^e quedam *Kam.*
^f aedidisset *KamW.*   ^g villae *Kam.*   ^h illius *brak, w tekście luka na jeden wyraz Ł.,*
ⁱ illius *brak KamW.*   ^j ipsum *KamW.*   ^k vicco illo *Ł.*   ^l substantia *Kam.*
^m iecit *Ł.*   ⁿ exprobrans *KamW.*   ^o contumelie *Kam.*   ^p et calumnie *brak Kam.*
^q generavit *Ł.*   ^r Que *Ł.*   ^s permitente *Ł.*   ^t ultionem *KamL.*   ^u calumniae *KamL.*
^v viro absente in ultionem calumniae *KamW.*   ^w tam *brak Kam.*   ^x monstruosum *Ł. KamW.*
^y ipsa *Ł.*   ^z iussit *dod. Ł.*   ^{aa} silvam *KamL., sylvam KamW.*   ^{bb} vicinam *Kam.*   ^{cc} in *dod. KamW.*
^{dd} quod exponendi, *na tem urywa tekst herbu Ł.*   ^{ee} conformis *KamW.*   ^{ff} et cuius essent *brak KamW.*   ^{gg} persecutante *KamW.*   ^{hh} v(eri)talem, *eri wyrazirowane KamL.*

ⁱⁱ Bibersten, cuius insignia *Ł.*, Biberstein, cuius insignia *Kam.*, Bibersten. Bibersten, hęc familia *A.*
^{jj} cervinum *dod. Kam.*, cornum cervinum, *róg jeleni czerwony daje podobizna w A.*   ^{kk} ceruleo *Ł. A., glauco Kam.*   ^{ll} rubeum *dod. Kam.*, ceruleo gestans *A.*   ^{mmm} Quorum genus et familia ex Almania dinoscitur in (ad *Kam.*) Poloniam advenisse *Ł. Kam.*, ortum ducit *A.*

(114) *Odmieny tekst podaje A.: Swirczek. Swirczek litera N in campo coelestino, est familię Polonice.*

ⁿⁿ Swirczek, cuius insignia *Ł.*, Swierczek, cuius insignia *KamL.*, Swirczek, cuius insignia *KamW.*
^{oo} alphabeticum *Kam.*   ^{pp} Graeco *KamL.*   ^{qq} majuskulę N białą *dają podobizny w Kam. A.*
^r celestino *Ł.*, caelestino *Kam.*

ⁱ Por. s. 78, przypis 1.

^j Ród Biberstein wywodzi się prawdopodobnie z Miśni. Por. L. Białkowski, Ród Bibersteinów, Kraków 1908.

(115) **Amadeiowa**^a alba aquila coronata alas habens extensas^b, cum pedibus et tenens in ore anulum^c aureum^d et^e sine cauda^f. Cuius universum genus ex Pannonia^g quondam ortum habens, sub tempore Kazimiri^h secundi Polonieⁱ regis propter facinus lese^j maiestatis^k Carolum enim et consortem eius Elizabet^l Kazimiri^m regis Polonieⁿ sororem germanam sub tempore prandii^o et filios eorum Ludwicum^p et Andream^q, anno Domini^r 1330^s feria 3^t post octavas Pasche^u die^v Martis^w XVIII^x mensis^y Maii, et sub specie amici^z obtruncaturus^{aa} Felicianus^{bb} alias Amadeus^{cc}, ex^{dd} sorte humili et mediocri in procerem^{ee} magnum erectus^{ff}, advenerat. Ubi cum^{gg} secus quam^{hh} sperabat ipse Felicianusⁱⁱ evenisset et ipse a ministris regis confosus^{jj}, filius quoque in fuga captus et obtruncatus, filie^{kk} quoque sue^{ll} Clara et Zaba^{mm} interfecteⁿⁿ, omnis^{oo} cognatio^{pp} illa ex Hungaria^{qq} exterminata^{rr} et proscripta in Poloniam devenit^{ss}.

(116) **Kornycz**^{tt} alias Byessowye^{uu} duos panes rotundos in altum defert^{vv}. Hii^{ww} ex Russia^{xx} ducunt^{yy} genus^{zz}. Qui^{aaa}, dum cum^{bbb} eorum genere ve-

(115) *Odmieny tekst podaje A.: Amadeiowa. Amadzieiowa familia hec. quae aquilam albam, alas extensas et pedes habentem anulumque in ore gestantem, sine cauda, in campo rubeo habet. Ex Hungaria est ortum, ex proscriptione eius autorum homicidium perpetrare in rege cogitantium.*

^a Amadayowa Ch., Amadeiowa, cuius insignia *L.*, cuius insignia *dod. Kam.* ^b extensas habens alas *L. Kam.* ^c anulum *L.*, anulum *KamW.* ^d aureum anulum *KamL.* ^e et *brak Kam.* ^f *pole czerwone dają podobizny w Kam.* ^g Pannonia *L. KamL.* ^h Kazimiri *KamW.* ⁱ Poloniae *Kam.* ^j laesae *Kam.* ^k maiestatis *L.* ^l Elisabeth *L.*, Elizabeth *Kam.* ^m Kazimiri *KamL.*, Casimiri *KamW.* ⁿ Polonie regis *L.*, Poloniae *Kam.* ^o prandii *L.* ^p Ludovicum *L.* ^q et filios eorum Ludovicum et Andream sub tempore prandii (prandi *KamW.*) *Kam.* ^r Domini *Ch.* ^s millesimo tricesimo tricesimo *L.* ^t tertia *L.*, 3 *Kam.* ^u Pasce *L.*, Paschae *Kam.* ^v que (quae *Kam.*) erat dies *L. Kam.* ^w Martis *brak L.* ^x 18 *Kam.* ^y mensis *brak L. Kam.* ^z amici specie *L. KamW.*, amicum(?) specie *KamL.* ^{aa} obtruncatum *Kam.* ^{bb} Felicianus *L. Kam.* ^{cc} Amadeus *L. KamL.* ^{dd} et *Ch.* ^{ee} procreatum *Ch.*, proceratum *L. Kam.*, *poprawnie winno być procerem.* ^{ff} erectus *L. Kam.* ^{gg} tum *L.* ^{hh} quod *Ch.* ⁱⁱ ipse Felicianus sperabat *L. Kam.* ^{jj} confosus *Ch.*, confosus *L.* ^{kk} filiae *Kam.* ^{ll} suae *Kam.* ^{mm} Zaba *Ch.*, Raba *Kam.* ⁿⁿ interfectae *KamL.* ^{oo} omnisque *KamL.*, cuiusque *KamW.* ^{pp} cognatio *L. Kam.* ^{qq} Hungaria *KamL.*, Hungaria *KamW.* ^{rr} est *dod. Ch.* ^{ss} adventit *L. Kam.*

(116) *Na herbie tym kończy się tekst rękopisu Ch. — Odmieny tekst podaje A.: Fornicz alias Biessowie. Biessowie hi ex Russia ducunt genus, qui venientes in Slesiam et demonem sua lingua nominarent bies, ab eo Bissowie sunt denominati. Defert pro insigni duos panes rotundos in altum. Fornix ut supra dicitur.*

^{tt} Kornicz *L. KamW.*, Kornic *KamL.* ^{uu} Biessovie *L.*, Biessowiae *KamL.*, Byesowye *KamW.* ^{vv} duos panes... defert *brak L. Kam.* ^{ww} Hi *L. Kam.* ^{xx} Russia *L.* ^{yy} dicunt *KamL.* ^{zz} et ortum *dod. L. Kam.* ^{aaa} Et *L. Kam.* ^{bbb} dum quidam ex *Kam.*

¹ T. j. Węgry.

² U Długosza (*Historia*, T. III, s. 134) Zeba, prawdopodobnie Elżbieta.

³ Opowiadanie o zamachu Felicjana na Karola Roberta i jego rodzinę podane za Długoszem (*Historia*, T. III, s. 132–134). Wiadomość Długosza jest jednak mylną, gdyż sprawca zamachu na króla w r. 1330, Felician, nie jest identyczny z Amadejem. Amadej, członek innego rodu, Aba, pomagał Władysławowi Łokietkowi w jego walkach z Czechami. Po śmierci Amadeja ród jego zbuntował się przeciw Karolowi Robertowi w r. 1312; po zadanej przez króla klęsce część rodu zbiegła do Polski. Por. Wł. Semkowicz, *O pochodzeniu i rozsiadaniu rodu Amadejów w Polsce* (*Miesięcznik Herald.*, T. V, Lwów 1912, s. 139–143) oraz J. Dąbrowski, *Pochodzenie rodu Amadejów* (*Przegl. Polski* 1912).

nissent in Slesiam^a et ex Ruthenica^b consuetudine frequenter byesz^c id est^d sathanam^e nominarent^f, vulgo Byessowye^g appellati sunt^h¹.

(117) Nliessobiaⁱ, quod pro insigni defert sagittam^k mediam cum^l cus-pide^m in media parte clipeiⁿ in campo rubeo^o pro una^p superiori parte^q, pro altera^r vero medietate defert caudam aquile^s in campo glauco.

(118) Kopaschyna^t pro insigni defert duos fluvios dorsis invicem iun-ctis^u, quos media crux intersecat^v, in campo rubeo.

(119) Orla^w aquila rubea^x in campo albo^y cum collo^z et^{aa} sine capite et loco capitis unam stellam^{bb} in collo^{cc} gestans^{dd}².

(120) Varnia^{ee}. Domus hec^{ff} et familia appellatur^{gg} Varnya^{hh} et pro insigni defert in campo albo can-crum rubeum, Polonicum enim idio-ma locucioneⁱⁱ transumptiva utens^{jj},

(120) Warmia. Varmia hec familia pro insigni defert in campo albo can-crum rubrum, Polonico idiomate ra k, qui cancer sonat, dicitur fortis et he-roicus vir. Ob fortia facta et virtutem

^a Silesiam Kam. ^b Ruthenica Ł. KamW. ^c biess Ł., bies KamL. ^d quod sonat KamL., quod KamW. ^e satanam Ł. ^f a comuni (communi Kam.) populo et dod. Ł. Kam. ^g Biessowye Ł., Biessowie KamL., Biessowye KamW. ^h apellantur (appellantur Kam.), qui pro in-signi deferunt duos panes rotundos in altum (album KamW.) porrectos (porrectos brak Ł.) Ł. Kam. — w polu czerwonym biały krzyż bez górnego ramienia, z zatkniętymi na końcach ramienia poprzecz-nego dwoma białymi połubocheńcami, dają podobizny w Kam., a w takimże polu żółty krzyż z żół-temi połubocheńcami w A.

(117—140) Herby podane przez rękopisy Ł. Kam. i A., wymienione według ich kolejności w Ł. Rękopisy Ł. Kam. i A. są wzajemnie równorzędne, w razie przeto zgodności treściowej i stylistycznej ich przekazów zestawiamy na ich podstawie poprawny tekst nieznanego, wspólnego źródła tych rękopisów, w razie zaś niemożności zestawienia jednego tekstu, podajemy przekazy rękopisów Ł. Kam. i A. w osobnych kolumnach.

ⁱ Niesobiia Ł., Nyesobia A. ^j quae Kam. ^k sagittam Ł. KamW. A. ^l in KamL. ^m albam dod. Kam., strzałę białą daje podobizna w A. ⁿ clypei A. ^o rubro A. ^p una brak A. ^q superiore rubeam zamiast: clipei in campo... parte Kam. ^r altero A. ^s aquilae nigram Kam., ogon orli czarny daje podobizna w A.

^t Kopassina Kam., Kopaschina A. ^u fluvios sibi invicem dorsis iunctos (iniunctos KamL.) Kam., fluvios sibi herentes A. ^v coloris albi dod. Kam., krzywaśnie i krzyż białe daje podobizna w A.

^w Odrza Ł., Orlya A. ^x alba Kam., rubra A. ^y rubeo Kam. ^z colle A. ^{aa} et brak A. ^{bb} unam stellam loco capitis A. ^{cc} in summitate colli A. ^{dd} gestans unam stellam auream in collo Kam.

(120) Tekst pierwszy podają Ł. Kam., tekst drugi podaje A.

^{ee} Warmia Kam. ^{ff} haec Kam. ^{gg} appelatur Ł. ^{hh} Varnya brak Kam. ⁱⁱ locu-tione Kam. ^{jj} utendo Ł.

¹ H. Polackówna w swem wydaniu rękopisu A. (Stemmata Polonica, s. 75) daje obok tekstu h. Kornicz dwie podobizny: herb Kornicz w zwyczajnej postaci oraz godło, przedstawiające czarnego jelenia w białym polu. Tłumaczenie, że czarny jeleni czy kozioł ma być symbolem czarta (bies, Bie-sowie), nie wydaje się jednak przekonującym. Dlatego godło to należy raczej uważać za odmianę Brochwicza (Czarne Jelenie), niż łączyć je z Korniczami i ich zawołaniem Biesowie. Brak tekstu, a nawet nazwy herbu przy podobiznie jelenia nie sprzeciwia się podanemu tu przypuszczeniu, gdyż rękopis A. posiada więcej podobizn herbów bez odpowiadającego im tekstu i nazwy.

² Większość źródeł podaje czerwonego orła w polu białym, herbarz francuski z l. 1429—1461 daje przeciwnie, tak jak Kam., białego orła w polu czerwonym.

fortem et heroicum virum rak, quod cancer sonat, (appellat)^{a1}. In signum^b item^c forcium^d heroicorumque^e operum publice et pro patria in bellis editorum^f primario et principali huius domus viro insigne huiusmodi^g collatum^h est.

(121) **Pogonia**, quaeⁱ pro insigni defert in superiori^j parte manum armatam^k gladio vibrato ex nube, in^l inferiori^m parte defert campum glaucumⁿ. Clenodium autem huiusmodi^o datum fuit primo Clementi de Claiow^{p3} et Joanni Diaco^q canonico Cracoviensi^{r3}, Nicolao Bielonka^s, Vngaris^t et aliis^u militibus.

(122) **Pomian**^x, quod^y pro insigni defert caput zambronis^z nigrum^{aa} in campo caeruleo^{bb}, gladio vibrato nudo transverberatum^{cc}, in signum^{dd} genealogiae^{ee} confusionis circulo in naribus dependente^{ff} sibi ablato. Erat enim^{gg} clenodium unum cum clenodio principali Zubrza

pro patria in bello editam primario huius domus viro stemma huiusmodi collatum est.

(121) **Pogonya**. Pogonya hec domus pro insigni habet manu(m)^u armatam, gladium evaginatum^v levantem, ex nube eminente(m)^w, in campo glauco. Quod stemma datum fuit Clementi de Claiow et Joanni Dyaco Cracoviensi canonico et Nicolao Bielonka Hungaro et aliis militibus.

(122) **Pomian**. Pomyan, huius stemmatis autor cum ante ea caput uricum circulo e naribus prominenti haberet pro insigni, ob nefandam cedem fratris sui Jarandi decani Gnesnensis in iudicium tractus et ipsius ignominiam, stemmate Wiewiewa, quod erat caput zambronis cum circulo, per

^a appellat brak Ł. Kam.   ^b insignitum KamL.   ^c itaque Kam.   ^d et fortium KamL., fortium KamW.   ^e et heroicum Ł.   ^f aeditorum KamW.   ^g hoc Kam.   ^h collocatum Ł.

(121) *Tekst pierwszy podają Ł. Kam., tekst drugi podaje A.*

ⁱ quae Kam.   ^j superiore KamL.   ^k armatum Ł.   ^l in brak Kam.   ^m inferiore KamL.   ⁿ Podobizny w Kam. dają odmiennie: w polu podzielonem wskos w prawo, czerwone i złotem, wylania się z chmury opancerzone białe ramię z dobytym mieczem.   ^o huius domus KamL.   ^p Claiow Kam.   ^q Diaco: Ł., diacono Kam., zapewne ma być Diaco.   ^r Cracoviensi Kam.   ^s Ungaris KamW.   ^t et ex aliis nonnullis Ł.   ^u manu A.   ^v evaginatum A.   ^w eminente A.

(122) *Tekst pierwszy podają Ł. Kam., tekst drugi podaje A. Herb Pomian znajduje się w właściwym dziele Klejnotów, omówiony razem z herbem Wieniawą (60–61). Ł. i Kam. podają tu po raz drugi tekst h. Pomian, A. po raz pierwszy, gdyż w swoim tekście Wieniawy nie wspomina o h. Pomian.*

^x Pomyan Ł.   ^y quae Kam.   ^z zambronis Ł.   ^{aa} zambronis nigrum caput Kam.   ^{bb} caeruleo Kam.   ^{cc} transverbatum KamL.   ^{dd} insignum Ł.   ^{ee} genealogie Ł.   ^{ff} dependente brak Kam.   ^{gg} cum Ł.

¹ Polskie słowniki nie podają tego znaczenia słowa rak. Natomiast w języku czeskim wyraz „rek” oznacza bohatera.

² Klemens z Kłaja, w r. 1420 jeden z postów królewskich do Zygmunta Luksemburczyka (Długosz, Historia, T. IV, s. 245); występuje też w l. 1427–1449 (Kod. Mpol., T. IV, nr 1245, 1347, 1516).

³ Jan Diaco kanonik krakowski nie jest w źródłach znany; natomiast w r. 1412 występuje Tomasz de Diaco kanonik krakowski, którego Jagiełło wysyła z poselstwem do Wenecji (Długosz, Historia, T. IV, s. 140). Tenże Tomasz pojawia się w r. 1422 (Kod. kat. krak., T. II, nr 611).   ⁴ Mikołaj Bielonka występuje w r. 1449 (Kod. Mpol., T. IV, nr 1516).

glova^a seu Wieniawa^b, habens circulum de naribus pendentem^c, quod ex baronibus^d signiferum^e Moravie^f ortum ducens, in familiam numerosam^g crevit. Sed cum Jasek^h Chebda de Grabieⁱ germanum fratrem Jarandum^j decanum Gnesnensem^k in villa Lubanie^l anno Domini 1311^m zelo invidieⁿ et ambitionis^o tyrannice^p occidisset^q, per iudicium^r Vladislai^s secundi regis^t . . . . .^u divorcium^v inter illos factum est, et una parte, que^w se Wieniawam^x seu Perstinam^y vocat^z, in suo originali clipeo remanente, alteri et circulus ademptus et gladius^{aa} in signum tiranidis^{bb} et ignominie^{cc} appositus^{dd} 1.

regem Wladislaum secundum spoliatus est circulo, et capite gladio transfixo in signum tiranidis et cedis fraternaliter donatus.

(123) Osmorog^{ee}, quod^{ff} pro insigni defert crucem ad^{gg} quattuor^{hh} angulosⁱⁱ retortam et dilatam^{jj} et^{kk} in quolibet angulo unum^{ll} pomum^{mm}. In galleaⁿⁿ vero defert^{oo} coturnicem^{pp} avem griseam^{qq} alias^{rr} czeczorza^{ss} 2.

(124) Grizina^{tt} alias^{uu} Lupus, que^{vv} pro insigni defert^{ww} tres vulpes^{xx} in campo rubeo.

(125) Cholewa^{yy}, quod pro in-

(125) Choliewa. Cholewa, defert hoc

* Zambra głowa KamL., Zumbra głowa KamW.   b Vienyava Ł.   c habens... pendentem brak Kam.   d baronis Ł.   e signiferis Ł.   f Marauiae KamL., Morauiae KamW.   g frequentem et munerisam Ł., innumerisam KamL.   h Jasek Kam.   i Glabie Ł.   j Jarandum Kam.   k Gneznensem et canonicum Vladislaviensem Ł.   l Lvbanya Ł., Lubauie KamL.   m M^o Ł.   n invidiae Kam.   o ambitionis KamL.   p tyrannicae Kam.   q occidisset Ł.   r iudicium brak Ł.   s Vladislai Kam.   t regis secundi Kam.   u teksty w tem miejscu zepsute: querela deduxit Ł., in quaerela (querela KamW.) deduxit Kam.   v divortium Kam.   w quae Kam.   x Vienyava Ł.   y Perscieniam Kam.   z vocant Kam.   aa gladium Ł.   bb tyrannidis Kam.   cc et ignominie brak Kam.   dd datus est Kam.

ee Osmoruk Kam., Osmorog dod. A.   ff hec gens A.   gg cum KamL., et KamW.   hh quatuor Kam.   ii angulis KamL.   jj dilatam Ł., crucem in qualibet productione geminam et distortam A.   kk et brak A.   ll quolibet huiusmodi interstitio A.   mm in campo rubeo dod. Kam., w polu czerwonym biały krzyż rozdarty czyli osmoróg z czterema złotymi jabłkami w rozdarciach dają podobizny w Kam., a także godło ale z ośmiu jabłkami w rozdarciach daje podobizna w A.   nn gallea KamW.   oo defert brak A.   pp et dod. Ł.   qq griseam brak A.   rr sive A.   ss czeczorza brak Ł., przepiórka A.

tt Brizima Ł., Grisima A.   uu sive A.   vv quae Kam.   ww que... defert brak A.   xx trzy białe wilki, jeden nad drugim, dają podobizny w Kam., a trzy złote lisy, jeden nad drugim, podobizna w A.

(125) Tekst pierwszy podają Ł. Kam., tekst drugi podaje A.

yy Choliewa Ł.

¹ Por. wyżej, s. 63, przypis 1.

² Cietrzew; zapiski sądowe podają cietrzewia, jak Kam., a nie przepiórkę, jak A.

signi defert duo ligamina ferrea^a alias clamri^b per intersticionem^c mediam a se invicem distincta^d et crucem erectam inter ipsa^e intermediam, atque illa et haec ambo alba^f in campo rubeo.

(126) **Helm**^g. Domus seu arma, que^h vocaturⁱ Helm, galeam habens hastiludiale pro insigni, ex qua prodeunt duo cornua peccorina, ex quibus prodit etiam una cauda etiam peccorina^j.

(127) **Sokolia**^k, quae^m pro insigniⁿ defert medium apri^o cum capite nigrum^p et medium ursi cum cauda^q in albo campo.

(128) **Nowina**^r. Clenodium hoc Nowina^s, quod in campo caelestino^t defert pro insigni babatum album cum duobus^u recurvis circulis, quibus sustinere calcar^v rotundum^w, asserunt^x plerique a re et significato suo denominationem accepisse.

(129) **Godula**^z, quae^{aa} pro insigni defert^{bb} tria lilia alba cum radicibus in campo caelestino^{cc}.

(130) **Altera Dambrowa**, quod pro insigni babatum, in cuius medio una et in quolibet unco crux ornat, in campo caelestino.

(130) **Altera Dambrowa**, quae pro insigni babatum defert in caelestino campo album, cuius medium crux una longa altaque et in utroque unco aliae duae cruces breviores albae posita^e ornant.

genus duo fabrilia instrumenta ferrea, quae vernacula lingua vocantur clamry, has dividit crux in campo rubeo.

(126) **Helm**. Helm^k cum duobus cornibus bovinis et cauda in campo rubeo.

(128) **Nowina**. Nowyna, insigne hoc babatum in campo coelestino album et in extremitatibus ambabus disperditum, a quo^v crux in superiori surgit, fertur a re et significato suo denominationem accepit.

(130) **Dambrowa altera**. Dambrowa, babatum, in cuius medio una crux et in utroque cornu incurvato etiam cruces^{dd}, in campo caelestino hoc genus habet.

^a ferea *Ł.*   ^b clamry *KamW.*   ^c interstitionem *Kam.*   ^d combinatam *dod. i kończy na tem tekst herbu Ł., disiuncta KamL., distincta KamW.*   ^e ipsam *KamL.*   ^f albo *KamL.*

(126) *Tekst pierwszy podają Ł. Kam., tekst drugi podaje A.*

^g Helm *Kam.*   ^h quae *Kam.*   ⁱ vocantur *Kam.*   ^j etiam una cauda peccorina prodit *Kam., w polu czerwonym helm biały daje podobizna w KamL., KamW. ma sztych z w. XIX.*   ^k helm biały daje podobizna w *A.*

^l Sokolya. Sokolya *A.*   ^m quod *Ł., hęc familia A.*   ⁿ pro insigni *brak A.*   ^o nigri *dod. Ł.*   ^p nigro *A.*   ^q adiuncta *dod. Kam.*

(128) *Tekst pierwszy podają Ł. Kam., tekst drugi podaje A.*

^r Novina *Ł.*   ^s Novina *Ł.*   ^t caelestino *Kam.*   ^u duabus *Ł.*   ^v caldar *Ł.*   ^w krzyż biały osadzony w środku odwróconej podkowy z zagiętymi końcami (w kształcie ucha kocielnego) daje podobizny w *Kam.*   ^x na tem kończą tekst herbu *Kam.*   ^y qua *A.*

^z Bodulia *Kam., Godulia. Godulia A.*   ^{aa} quod *Ł., quae brak A.*   ^{bb} defert *brak A.*   ^{cc} defert pro insigni *dod. Ł., caelestino A.*

(130) *Tekst pierwszy podaje Ł., tekst drugi podają Kam., tekst trzeci podaje A.*

^{dd} podkowę i krzyże białe daje podobizna w *A.*

(131) Przosna^a, quod pro insigni portat leonem ceruleum sive^b glaucum in campo caelestino^c et supra illum tres turres gestans^d rubeas^e.

(132) Drzewicza^f, quae^g pro insigni portat^h lunam menstrualemⁱ et intus et subtus^j stellas duas aureas^k in campo caelestino^l.

(133) Przeginya, que pro insigni portat duas lunas lumine deficientes, coniunctis dorsis, gladio medium tenente, in campo caelestino. Genus Silesicum, in eo^m sunt viri robusti et aequa(les)ⁿ.

(134) Kierdeia^o genus^p frequens et numerosum^q in terris Russiæ^r regno Polonie^s subiectis^t, pro^u insigni defert tria lilia alba, unum super aliud^v, in campo caelestino^w in prima medietate scuti, in altera vero tantummodo^x rubeum campum^y. Hoc^z insigne et talia arma^{aa} Lvdovicus^{bb} tunc Polonie^{cc} et Hungarie^{dd} rex, obsidens castrum Bels^{ee} anno Domini 1377^{ff}¹, dignoscitur^{gg} illis contulisse, ubi tunc^{hh} praefatumⁱⁱ genus^{jj} nullo insigni^{kk} nobilitatum fuit^{ll}.

(135) Wierzinkowa^{mm}, queⁿⁿ pro insigni^{oo} defert^{pp} medietatem campi^{qq} rubei^{rr}, medietatem^{ss} albi^{tt}.

(131) *Tekst pierwszy podają Ł. Kam., tekst drugi podaje A.*

^a Przosna Ł. ^b ceruleum sive brak Kam. ^c caelestino Kam. ^d gestantem Kam. ^e rubeas brak Ł., rubras KamW.

(132) *Tekst pierwszy podają Ł. Kam., tekst drugi podaje A.*

^f Drzewicza Ł. KamW. ^g quod Ł. ^h defert KamL. ⁱ menstruatam Ł. ^j unam dod. Ł., ac inferius Kam. ^k duas aureas brak Ł. ^l portat dod. Ł.

(133) *Tekst pierwszy podaje Ł., tekst drugi podają Kam. Podobiznę herbu bez tekstu, z napisem: Przegina, a mającą odmiennie od Ł. i Kam. pole czerwone, daje A.*

^m ea Ł. ⁿ aequa Ł.

^o Kierdeiowa Kam., Kierdeya. Kierdeia A. ^p est A. ^q numerosum Ł., et numerosum brak A. ^r Rvsie Ł., Russiae Kam. ^s Poloniae Kam. ^t et dod. Kam., hec familia, zamias: regno... subiectis A. ^u quod Ł. ^v unum (super dod. KamW.) alteri superposita Kam., unum super aliud brak A. ^w caelestino A. ^x tantum A. ^y campum rubeum A. ^z Quod A. ^{aa} et talia arma brak A. ^{bb} Ludouicus Kam., Lodovicus A. ^{cc} Poloniae Kam. ^{dd} Hungariae Kam., Hungarię A. ^{ee} Belsum Ł. ^{ff} 130 Ł., 1371 KamL., 130. A. ^{gg} dignoscitur Kam. ^{hh} cum antehac A. ⁱⁱ praefatum Kam., hoc A. ^{jj} ante dod. Kam., hominum dod. A. ^{kk} insignio Ł. ^{ll} nullo fuerit stemmate insignitum A.

^{mm} Wierzinkowa Ł., Wyerzinkowa. Wierzinkowa A. ⁿⁿ quae Kam., hec A. ^{oo} armis A. ^{pp} in scuto dod. Kam., habet A. ^{qq} sursum dod. Kam. ^{rr} albi Ł., rubri et A. ^{ss} rubei in utraque KamL., rubei infraque KamW. ^{tt} rubei Ł.

¹ *Wyprawa Ludwika w r. 1377 przeciw Lubartowi i obleganie Betza, bronionego przez Jerzego Narymuntowicza.*

(136) **Przerova** alias **Grothovie**, que vexillum militare glaucum, cus-
pide^a aurea adornatum, in rubeo
campo defert. Super galeam vero fert
coronam auream, de cuius medie-
tate ala aquile albe desuper est in
altum protensa. Genus Polonicum
vetustum, in hac domo viri sunt
animosi, iracundi^b, in venerem pro-
clivi.

(137) **Dragovie** alias **Sassovie**, in
campo cęlestini^c coloris lunam fulvi
aut aurei coloris deferentes, in cuius
utroque cornu stella aurea depin-
gitur et ex medio lune sagitta cus-
pide sursum erecta. Genus Vala-
chicum, ex montibus et silvis pro-
vinciarum Russie, qui poloniny
nucupantur, ducens originem². Gens
sui agrestis mores generis pro
maiori^e parte imutans. Ad potacionem
proclivi, quia vidimus unum
bene potantem cum optimo magno
poculo alias sklienicza. Hec fam-
ilia post nactam nobilitatem in
Riboticze Premisliensi territorio pri-
mam sue nobilitatis constituit do-
mum, e quibus vir illustris et egre-
gius Raphael nostris temporibus
eloquencia claruit 1570, victor in
theatro Bachi³.

(136) **Choraġiew**^d sive vexillum
rubeum militare, in lancea protensum
et in partem sinistram modicum di-
rectum, in campo albo gerens pro
insigni¹.

(137) **Sassow** Drachow, quorum
genus in Russia frequentissimum, lu-
nam defert defectuosam auream in
campo rubeo, et super cornua sursum
elevata sunt duae stellae, in medio
vero sagitta erecta consistens.

---

(136) *Tekst pierwszy podaje Ł., tekst drugi podają Kam. Nie ma tego herbu A.*

^a de cuspidē Ł.   ^b et ultimi nadpisane inną ręką, tą samą, co nadpis przy h. ziemi ha-
lickiej i Strzemię, a dopisek przy h. Godziemba Ł.   ^c cęlestino Ł.   ^dChoraġiew KamW.

(137) *Tekst pierwszy podaje Ł., tekst drugi podają Kam. Nie ma tego herbu A.*

^e maioris Ł.

---

¹ Herb ten podany przez Kam. jest, mimo odmiennych barw pola i godła herbowego, prawdopodobnie identyczny z Przerową i przedstawia tylko jej odmianę Sztych podany przez KamL. daje herb Choraġiew o identycznym kształcie jak choraġiew Przerowy u Paprockiego (*Herby rycerstwa potskiego*, s. 728 i *Gniazdo cnoty*, s. 1110).

² Por. Wł. Semkowicz, *O rodzie Dragów-Sasów* (*Miesięcznik Herald.*, T. I, s. 35–37).

³ O Rafałach z Rybotycz, ojcu żyjącym pod koniec w. XV i synu występującym w latach 1510–1530, por. wyżej, s. 9, przypis 1. Niesiecki wymienia Rafała Buchowskiego z Rybotycz, występującego w r. 1540 (*Herbarz Polski*, T. II, s. 343–344).

(138) **Globek** medius (138) **Holobog** medius (138) **Globok**. Globok salmo, idem ecox et esox salmo ore^a sursum elevato^b in rubeo campo. salmo medius^c in campo rubro.

(139) **Prusovie**^{a1}, que^o in campo rubeo falcastra duo^t luporum cum una et media cruce^r arma defert. Prutenorum^h antiquorum genus ex tribus principibus, quiⁱ in Poloniam ex Prussia facinore commisso^l, ibidem magistrum generalem et duos^k comandatores^l interficientes^m, profugeruntⁿ, quorum duo in Polonia^o, tertius^p in Mazovia^a familiam suam propagaverunt^r. Viri^s robusti et ad iracundiam proni, diversimode^t arma sua^u propter mutacionem^v locorum et diversitatem deferentes^w.

(139) **Prussowie**. Prussowie familia hæc defert in campo rubeo falces duas in eminentiori parte sesqui altera cruce signatas^x. Genus ducit in Prutenis antiquis ex tribus(?)^y genus principibus, qui cede in magistrum Ordinis et duos comandores edita, inde abeuntes, 2 Polonie et tertius Mazovie resederunt in magnamque familiam creverunt. Cuius viri robusti et in iram proni.

(140) **Serwiculturow**^z tria capita caprarum^{aa}, que^{bb} ex domo hominum silvestrium evenit^{cc}. Viri in ea sunt^{dd} stolidi, latrones et fures^{ee}.

(141) **Larissa**^{ff} duo vomeres^{gg} lati ferrei^{hh} in campo alboⁱⁱ.

(142) **Grizina** altera lupus^{jj} in campo caelestino.

(138) *Tekst pierwszy podaje Ł., tekst drugi podają Kam., tekst trzeci podaje A.*

^a et KamW. ^b połutososia bladuróżowego daje podobizna w KamL., a białego z odcieniem żółtym w KamW. ^c połutososia białego daje podobizna w A.

(139) *Tekst pierwszy podają Ł. Kam., tekst drugi podaje A.*

^d proclamatio Nagodi dod. Ł., Prussowie Kam. ^e quae Kam. ^f duo brak Ł. ^g cum cruce et media Ł., wilczekosy białe i półtora krzyża żółtego dają podobizny w Kam. ^h Prutenorum KamL. ⁱ qui brak Ł. ^j comisso Ł. KamL. ^k suos Kam. ^l commendatores Kam. ^m interficiendo Kam. ⁿ profugientes Kam. ^o Poloniam Kam. ^p tertius Kam. ^q Mazouiam Kam. ^r propave KamW. ^s Viri brak Ł. ^t diversimodi Ł. ^u suo Ł. ^v mutationem Kam. ^w diserentes Ł., Viri robusti... deferentes wypisano odrębnie od całego tekstu tego herbu, kilka kart dalej KamW. ^x wilczekosy i półtora krzyża białe daje podobizna w A. ^y słowo w rękopisie nieczytelne, Dr Polaczkowa czyta huius.

(140) *Na herbie tym kończy się tekst rękopisu Ł.*

^a Serwiculturow. Serwiculturow A. ^{aa} Tria capita caprarum alias Servicaptorov Ł., caprina A., w polu czerwonym kozie głowy czarne dają podobizny w Kam., a w polu białym także głowy w A. ^{bb} quae Kam., hoc A. ^{cc} ab hominibus sylvestribus ortum, armorum gestatores sunt, cuius, zamiast: ex domo... evenit A. ^{dd} in ea sunt brak A. ^{ee} latrones et fures brak KamW.

(141) *Odtąd wymieniamy herby według ich kolejności w KamL. Herby (141–162) podają Kam. i A., przyczem A. posiada zwykle tylko podobizny bez tekstu.*

^{ff} Larischa. Larischa A. ^{gg} vomeres duo A. ^{hh} lemiesz białe dają podobizny w Kam. A. ⁱⁱ rubeo A.

(142) *Nie ma tego herbu A.*

^{jj} wilka białego daje sztych w KamL., KamW. ma sztych z w. XIX.

¹ Prus II czyli Wilczekosy.

² Paprocki, Herby, s. 338, daje pole białe.

(143) Aquila media alba et duae rosae albae in campo rubeo¹.

(144) Kothwicza^{a2} ferens campum album, in medio cuius transversale spacium rubeum.

(145) Owada in campo rubeo^{b3}.

(146) Psawia^{c4} duo babata intermedia cruce alba in campo caelestino^d.

(147) Topacz alis nigra cum pede caerulea in campo rubeo.

(148) Radwan^e in campo rubeo^f.

(149) Alba luna et caput cum iuba equinum^g in campo nigro^{h5}.

(150) Capituli Wladislawiensisⁱ Virgo Maria^j.

(151) Cattus marinus^k in campo rubeo.

(152) Trzaski^l, qui etiam Nibiewitae^{m6} dicuntur, pro insigni gerunt mediam lunam cornibus sursum elevatis et duas cruces, unam supra, alteram sub luna, aureas in campo caelestinoⁿ. Genus Polonicum, cuius viri vafri et ingeniosi ac animosi.

(143) Podobiznę herbu bez tekstu i nazwy daje A.

(144) Podobiznę herbu bez tekstu, z napisem: Kothwicz, daje A.

^a Kothwica KamW.

(145) Podobiznę herbu bez tekstu, z napisem: Owada, daje A.

^b w polu czerwonym majuskułę M żółtą, ukoronowaną, dają podobizny w Kam. A.; majuskuła w Kam. jest w postaci zniekształconej³.

(146) Podobiznę herbu bez tekstu, z napisem: Czawya; daje A.

^c Psauia KamW. ^d caelestino campo KamW.

(147) Podobiznę herbu bez tekstu, z napisem: Ropacz, daje A.

(148) Podobiznę herbu bez tekstu, z napisem: Radwan, daje A.

^e Raduan KamW. ^f w polu czerwonym chorągiew kościelną, o trzech strefach z krzyżkiem na szczycie, białą daje podobizna w KamL., a w takimże polu taką samą chorągiew żółtą podobizna w A.; KamW. ma sztych z w. XIX.

(149) Podobiznę herbu bez tekstu i nazwy daje A.

^g końską głowę z szyją białą dają podobizny w Kam. A. ^h alias Alabanda dopisek ręką Szredzińskiego KamW., pole błękitne daje podobizna w A.

(150) Nie ma tego herbu A.

ⁱ Wladislauiensis KamW. ^j wygląd herbu por. niżej, Opis sztychów Kamyna.

(151) Podobiznę herbu bez tekstu, z napisem: Cattus marinus, daje A.

^k kota białego kroczącego i przepasanego dają podobizny w Kam., a kota żółtego siedzącego, również przepasanego w A.

(152) Podobiznę herbu bez tekstu, z napisem: Trzasky, daje A.

^l Traski KamW. ^m Mbiewithae KamW. ⁿ Podobizna w A. daje odmiennie: w polu błękitnym księżyc żółty zwrócony rożkami w dół, na księżycu zatknięty krzyżyk również żółty.

¹ Paprocki, Herby rycerstwa polskiego, s. 741, nazywa ten herb Mięszańcem.

² Poprawna nazwa herbu brzmi Kotwicz.

³ Podobizny w Kam. dają herb Owada w postaci zbliżonej raczej do wielkiej bramy z podwójnym wejściem, niż do litery M. Podobny do sztychów w Kam. wizerunek daje Okolski (Orbis Polonus, T. II, s. 381), nazywając herb: porta urbis cum duabus ianuis.

⁴ Poprawna nazwa herbu brzmi Czewoja.

⁵ Herb Bielina II czyli Alabanda.

⁶ Poprawnie Lubiewa (Lubiewitae), drugie zawołanie herbu Trzaska.

(153) **Slepowronowie** babatum erectum et cruce in summitate ornatum, super quam avicula alis extensis^a, in campo caelestino, illa autem alba^b.

(154) **Capituli Lubucensis** in campo caelestino stella glauca, inter duo rastra bidentia erecta transversaliter alba in campo caelestino.

(155) **Zagrabia** in caelestino campo babatum uncis deorsum versum, in cuius medio crux per summitatem^c babati transfixa^d.

(156) **Herbortowa**^e in campo rubeo pomum aureum tribus gladiis^f ad instar crucis^g aciebus transfixum^h portans pro armis. Genus Almanicum.

(157) **Grabia** defert rastrum album pro insigni inter tres montes in campo glauco. Genus de baronibus ex Bohemia ducens, ubiⁱ modernis temporibus familia Rosconum praeclara viget et habetur^l. Ex qua huc^j in Poloniam devenientes in terram Siradiensem^k, prope oppidum Piotrkow in rure Wola^l, ab ea familia, quae quoque hodierno tempore Grabia Wola^m nuncupatur, et demum in Masouiaⁿ familiam suam numerosam propagaverunt.

(157) **Grabia**. Grabia genus ex Bohemia ducens, qui rastellos seu ratibros^o in glauco campo deferunt.

(158) **Bialina**^a, quae sagittam albam erectam in medio cruce^p ornatam, in medio babati, utraque alba, in campo caelestino defert.

(159) **Bylini** in campo caelestino tria babata^q, super^r quae^s per medium crux erecta consistit, singula alba.

(153) *Podobiznę herbu bez tekstu, z napisem: Slepowronowie, daje A.*

^a *ślepowrona białego daje podobizna w KamL., a czarnego w A.; KamW. ma sztych z w XIX.*

^b *podkowę białą i krzyżyk złoty daje podobizna w KamL.*

(154) *Podobiznę herbu bez tekstu, z napisem: Capituli Lubucensis, daje A.*

(155) *Podobiznę herbu bez tekstu, z napisem: Zagroba, daje A*

^c *sumitatem KamL.*

^d *podkowę białą i takż szablę, której rękojeść tworzy krzyż w środku podkowy, a ostrze zwrócone w górę przebija bark podkowy, dają podobizny w Kam. A.*

(156) *Podobiznę herbu bez tekstu, z napisem: Herbortowa, daje A.*

^e *Herborthowa KamL.* ^f *miecze białe daje podobizna w KamL., bronzowe w KamW., a białe o czarnych rękojeściach w A.* ^g *arcis KamW.* ^h *transfixum KamW.*

(157) *Tekst pierwszy podają Kam., tekst drugi podaje A.*

ⁱ *uti Kam.* ^j *hic KamW.* ^k *Syradiensem KamW.* ^l *Vola KamW.* ^m *Vola KamW.* ⁿ *Mazowia KamW.* ^o *tak w tekście A.*

(158) *Podobiznę herbu bez tekstu, z napisem: Bialina, daje A.*

^p *crucis KamW.*

(159) *Podobiznę herbu bez tekstu, z napisem: Byliny, daje A.*

^q *podkowy białe dają podobizny w Kam. A.*

^r *supra KamW.*

^s *quod KamW.*

¹ *Grabie w herbie miała od w. XIII czeska rodzina Hrabišicůw (M. Kolář, Českomoravská heraldika, Cz. I, Praga 1902, s. 29 i 204). Rodziny wymienionej w Kam. herbarze czeskie nie podają*
² *Wieś Wola Grabia lub Wola Grabina rzeczywiście istnieje, dawniej należała do powiatu piotrkowskiego, województwa sieradzkiego.* ³ *Bielina I.*

(160) *Lilium candidum*^a et duae rosae albae^b ex latere eius in campo rubeo¹.

(161) *Modzella* tres cruces una super alteram iunctae^c in campo caelestino.

(162) *Ceruus* in campo albo currenti similis rubeus, in collo coronam auream gestans^{d 2}.

(163) *Dambrowa tertia*, quae in campo caelestino portat babatum album erectum, in cuius supremo locata una crux consistit, duae vero infernae cruces sub uncis existunt aureae.

(164) *Puchala*^e, cuius insigne crux una et semis aurea consistens erecta super babato, uncis deorsum verso alboque, in campo caelestino.

(165) *Lubicz* gerens babatum album^f uncis inferne versis constitutum^g, supra quod una crux in summitate et altera in medio babati continentur, utraque aurea, in campo caelestino.

(166) *Bonerorum*, qui ex parte una clypei^h nigrum campum ex altera album, supra quibus liliumⁱ, cuius medietas candida altera nigra vice versa, portat. Genus ex Almania ducens^k.

(167) *Clavis* alias *Jassenczik* in campo rubeo alba.

(168) *Annulus argenteus* frondem parvam trium foliorum viridem^l circumdans in campo rubeo⁴. Huius clenodii familia de Rhaeni partibus ortum ducit^{k 5}.

(160) *Nie ma tego herbu A.*

^a candidum KamW.   ^b róże żółte dają podobizny w Kam.

(161) *Podobiznę herbu bez tekstu, z napisem: Modzielia, daje A.*

^c krzyż potrójny biały dają podobizny w Kam. A.

(162) *Podobiznę herbu bez tekstu i nazwy, kładąc ją obok tekstu herbu Kornicz, podaje A.*

^d jeleniu czarnego bez korony daje podobizna w A.²

(163 - 180) *Herby podane wyłącznie przez Kam.*

^e Puchala KamL.

^f in dod. Kam.   ^g constituto Kam.

^h clipei KamW.   ⁱ lilitem KamW.

^j gałązkę białą z odcieniem żółtym daje podobizna w KamW.

^k ducens KamL.

¹ *Herb Poronia.*

² *Herb Brochwicz. Tekst i podobizny w Kam. dają ten herb w zwyczajnej postaci; jeleni czarny w polu białym, podany przez podobiznę w A. jest godłem rodu Czarnych Jeleni, lub odmianą godła śląskich Brochwiczów. Por. J. Sinapius, Schlesische Curiositäten, T. I, Lipsk 1720, s. 292-293, oraz J. Siebmacher, Wappenbuch, T. VI, Dz. VIII, Cz. 3, Norymberga 1894, s. 125 i tabl. 80.*

³ *Herb rodziny mieszczan krakowskich Bonerów, która wchodzi w szeregi szlachty polskiej w początku w. XVI. Por. J. Ptaśnik, Bonerowie (Rocznik Krakowski, T. VII, s. 9-11).*

⁴ *Jest to herb rodziny mieszczan krakowskich Schillingów; takiż herb znajduje się na nagrobku Jana Schillinga kanonika wrocławskiego (zmarłego w r. 1552) w katedrze krakowskiej oraz na płycie grobowcowej Fryderyka Schillinga (zmarłego ok. r. 1540), umieszczonej w murze zewnętrznym kościoła Marjackiego w Krakowie. Por. M. i St. Cerchowie, Pomniki Krakowa, T. II, Kraków 1904. Herb Schillingów w takiej postaci podaje też Okolski, Orbis Polonus, T. III, s. 208.*

⁵ *O pochodzeniu Schillingów por. F. Kopera, O emigracji Niemców z Weissenburga i Landau do Polski w XV i XVI w. (Odb. ze Sprawozdań Komisji Historji Sztuki, T. VII, Kraków 1902).*

(169) *Duae claves transversales, gladio acie deorsum verso intermedio, positae, albae in campo rubeo*^a.

(170) *Anser*^a *albus pulvinari rubeo insidens in campo caelestino*².

(171) *Coruus*³ *niger annulum aureum in ore tenens in campo caelestino*.

(172) *Babatum sub una cruce aurea*^b, *uncis deorsum versis, in quibus ex utroque latere erectae sunt*^c *duae sagittae albae, ferrum una acutum, altera bifurcatum habens, in campo caelestino. Cuius familia in Mazouia incolatum agit*^d.

(173) *Prussowie tertium genus ex Prussis et Accipitris prognati Mazowiae*^e *in memorabilem familiam creverant, qui*^f *auream crucem unam et semissem ferunt, sub qua consistunt una falx graminea et medietas babati, ambo albae*^g *in campo caelestino*.

(174) *Capituli Plocensis insigne est clypeus per transversum divisus, in cuius superiori*^h *parte in caelestino est una corona aurea, super quam imminet una stella etiam aurea, infra vero altera pars campi spaciis indirectis, tribus rubeis et tribus albis alternatim expressa*ⁱ.

(175) *Universitatis studii Cracouiensis*^j *insignia*^k *ab Jagellone rege Poloniae et regina Heduigi consorte*^l *illius data, denotantia coniunctis utriusque opera et studiis Universitatem esse erectam et ab omnibus exactionibus eius*^m *professores esse debere liberos, qui solius regis et reginae imperio subiacerent, nec a quovis magistratu impeti vel impediri in hac libertate debere*.

(176) *Suche komnati una tuba*ⁿ *posita per transversum clipei, ex cuius*

^a *tabędzia, nie gęś, dają podobizny w Kam.*

^b *białą podkowę i takiż krzyżyk daje podobizna w KamL., a białą podkowę i złoty krzyżyk w KamW.*   ^c *sursum dod. KamW.*   ^d *Lada dopisek ręką Szredzińskiego KamW.*

^e *Mazouiae KamW.*   ^f *quod KamW.*   ^g *alba Kam.*

^h *superiore Kam.*   ⁱ *est dod. KamW.*

^j *Craccouiensis KamW.*   ^k *w polu błękitnem dwa berła złote skrzyżowane daje podobizna w KamL., a w polu czerwonym także berła w KamW.*   ^l *sua sorte dod. KamL.*   ^m *cuius KamW.*

ⁿ *róg myśliwski czarny dają podobizny w Kam.*

¹ *Jest to godło instytucji kościelnej. Herbu takiego używa kapituła poznańska, jako połączonych symbolów patronów katedry poznańskiej, św. Piotra i Pawła. Takiegoż godła używała osada Chwaliszewo pod Poznaniem (dziś dzielnica Poznania), jako należąca do kapituły poznańskiej. (Por. M. Gumowski, *Pieczęcie i herby miast wielkopolskich. Ruch Samorządowy, R. IV, Poznań 1930, nr 8—10, s. 273*). Należy jednak wyrazić wątpliwość, by godło tu omawiane, a podane w rękopisach Kamyna, miało przedstawiać herb kapituły poznańskiej, gdyż rękopisy te powstały w Poznaniu, a więc autor ich sztychów, Kamyn, zaznaczyłby zapewne, że chodzi tu o herb jego własnej diecezji. — Identyczny znak jest również godłem klasztoru tynieckiego. Godło takie znajduje się na pieczęci Mściława opata tynieckiego z r. 1386 (por. Fr. Piekosiński, *Pieczęcie polskie wieków średnich, Kraków 1899, s. 284, fig. 350*), takiż znak klasztoru podaje St. Szczygielski, *Tinecia, Kraków 1668, s. 240*. Trudno jednak osądzić, czy podane w rękopisach Kamynowych godło tyczy się klasztoru tynieckiego, czy innej instytucji kościelnej.*

² *Herb Paparona.*

³ *Korwin.*

⁴ *Herb Łada, podany tu po raz drugi. Por. (55).*

maiore orificio prominet una crux aurea in campo rubeo. Aliqui tamen in albo campo deferunt sine cruce, quod refertur evenisse ob commissum in fratrem facinus, ut crux ablata^a esset, cum alter se legitimum alterum vero illegittimum affirmaret, qua re cognita reus diminutionis^b stemmatis iudicatus est.

(177) **Radliczy**^{c1} ancoram marinam portant pro armis, cornibus deorsum versis, circa supernam partem duabus stellis ex utroque latere exornatam, albam in campo rubeo.

(178) Nobilitas **Samsonem** leonis os aperientem pro armis gerens in campo caelestino^d, in districtu Posnaniensi moram agit^{e2}.

(179) **Demborog** novum armorum genus nuper ob inventionem in silvis datum. Tale enim stemma datum est cuidam venatori, qui in silvis^f cornua cervina infixa stipiti reperiens regi Sigismundo Augusto demonstravit, quae res admirationem afferens, illi insignia attulit^g.

(180) **Czarzina**^h. Haec arma^h deferunt Cromeri cives Cracovienses, quibus virtute ac rebus in obeundis multis legationibus egregie gestis, pater eorum Bartholomeus Cromerus consul Cracoviensis a rege Poloniae Sigismundo primo, mox a caesare Carolo quintoⁱ et a Ferdinando caesare est consequutus. In galea fert coronam et aquilam alis extensis, in quarum singulis extant lilia alba.

(181) **Kołowas**⁴.

(182) **Brodzic**⁵.

^a alba KamL.   ^b deminutionis KamW.

^c Radliczi KamW.

^d *Podobizny w Kam. dają odmiennie: w polu białym człowiek w ubraniu zielonym i czerwonym, z zarzuconym płaszczem błękitnym, lew złoty.*   ^e In galea defert virum districtam frameam supra verticem sursum cuspede manu dextra tenentem, genibus tenuis apertam, cum capite nudo fascia ligato dopisek ręką Szredzińskiego KamW.

^f sylvis KamW.   ^g w polu zielonym ostrzew złotawy, z którego wychodzą dwa rogi jelenie tejże barwy, dają podobizny w Kam.

^h pole przedzielone wpoprzek: w górnym białym półorzel czarny, w dolnym czerwonym trzy lilje białe, dają podobizny w Kam.   ⁱ V KamL.

(181) Herb przekazany wyłącznie przez A., który daje podobiznę bez tekstu i nazwy, przedstawiającą w polu czerwonym trzy tarcze białe.

(182) Herb nie przekazany przez żaden z zachowanych rękopisów Klejnotów, a znajdujący się

¹ Radlicz, odmiana herbu Kołowica.

² Ród Samsonów był rozsiedlony w województwie poznańskim. Por. ks. St. Kozierowski, *Studja nad pierwotnym rozsiedleniem rycerstwa wielkopolskiego. VIII. Ród Samsonów-Watów* (Rocznik Twa Herald., T. V, Kraków 1921, s. 1—36).

³ Herb Kromerowa.

⁴ H. Polaczkowa, *Stemmata Polonica*, s. 74, uważa ten herb za godło tużycyjskiego rodu Kołowasów.

⁵ Herb Brodzic podajemy w tym wydawnictwie, gdyż jest to jedyny herb, przy którym Paprocki i Okolski w swoich dziełach powołują się na Długosza, a żaden z zachowanych rękopisów Klejnotów godła tego nie posiada. Można przyjąć, że herb ten znajdował się w rękopisach Klejnotów będących własnością Paprockiego i może Okolskiego. Teksty obu autorów zamieszcza się tylko w nocie, gdyż, jak wykazano przy innych herbach, Paprocki i Okolski nie powtarzali dokładnie cytowanych przez siebie słów Długosza, lecz często dowolnie je przeinaczali. Por. wyżej, s. 23—28, 50.

DODATEK.

Opis sztychów w rękopisach Kamyna.

Z pośród zachowanych siedmiu rękopisów Klejnotów trzy, a mianowicie rękopis arsenalski i oba rękopisy Kamyna posiadają barwne podobizny herbów. Malowane herby rękopisu arsenalskiego opisała dokładnie w swem wydawnictwie H. Polackówna, zadaniem autora niniejszej pracy jest natomiast opisanie sztychów zamieszczonych w rękopisach Kamynowych. Rękopisy Kamyna są w nauce dotąd nieznanne, a gdy tekst ich, będący najszerszą kontynuacją Klejnotów Długoszowych, jest bardzo cennym źródłem heraldycznym wieku XVI, to równie wielkie znaczenie mają nakładane barwami sztychy, będące przed pracami Paprockiego najobszerniejszym źródłem obrazem heraldyki polskiej. Ze względów heraldycznych przedstawiają wartość tylko godła herbowe pomieszczone w środku kartuszowych tarcz sztychów, nie zajęto się przeto w niniejszym opisie zdobiaczami tarcze ornamentami, które cenne dla swych walorów artystycznych, a stanowiące główny przedmiot uwagi i pracy mistrza Kamyna, oczekują osobnego studjum ze strony znawcy sztuki złotniczej i rytowniczej¹.

Nie jest zamiarem autora rozważać na tem miejscu terminologję heraldyczną, ani czynić prób w tym zakresie, ze względu jednak na niezupełnie ustalone w heraldyce polskiej zasady blazonowania, koniecznym jest, przed przystąpieniem do opisu herbów podanych w omawianych rękopisach, wspomnieć o kilku ogólnych regułach heraldycznych, oraz wyjaśnić przyjęty tu sposób blazonowania. Podkreślić też należy, że przy staraniu o poprawność i zwięzłość wyrażenia heraldycznego musiał autor zważać na dokładność opisu, tem bardziej, że opis ten nie jest posilkowy reprodukcjami herbów.

---

w zaginionych rękopisach Klejnotów, posiadanych przez Paprockiego i może Okolskiego. Paprocki (Herby rycerstwa polskiego, s. 347) podaje: Brodzicz... który ma być trzy krzyże żółte w polu czerwonym; ten za co i komu nadan, dobrze wiesz z pierwszego opisanie. Tu na ten czas obaczywszy własność herbu czytać będziesz o przodkach, które Długosz opowiada: genus Polonicum, providum, in Masovia propagatum. — Okolski (Orbis Polonus, T. I, s. 79): Sunt tres cruces coloris flavi in campo rubeo ita dispositae, ut cruces duae sint sursum una deorsum, omnesque sphaerae campi rubeae, quasi ibi radicatae fuerint, tangendo exprimunt. Super galeam vero in corona sunt tres pennae strutionis. Origo... Długossus, genus Polonicum, providum, in Masouia propagatum, ponit.

¹ Por. wyżej, s. 11—15.

Opis herbów zaczynam od pola tarczy. Porządek blazonowania nie jest w polskiej heraldyce ustalony, gdy bowiem heraldyka francuska i niemiecka wymienia przy blazonowaniu najpierw barwę pola tarczy, a następnie kształt i barwę godła, przechodząc od całej postaci godła do szczegółów, to heraldycy polscy, począwszy od Długosza i Paprockiego, nie są pod tym względem zupełnie konsekwentni. Najczęściej jest u nich blazonowanie, poczynające opis od godła herbowego, t. j. podania jego postaci, a następnie barwy; szczegóły dalsze, tegoż godła dotyczące (części postaci, pozycja postaci herbowej), podaje się albo bezpośrednio po określeniu całej postaci godła, lub też niekiedy dopiero na końcu, po barwie pola. To wysuwanie w opisie godła na plan pierwszy, przed wymienieniem koloru pola, jest prawdopodobnie w związku z ogólną w heraldyce polskiej supremacją znaku herbowego nad barwą heraldyczną¹. Jednakże obok tego rodzaju opisu, trafia się choć rzadziej i opis odmienny, poczynający się od barwy pola, t. j. taki, jak w heraldyce zachodniej². Przyznać należy, że blazonowanie, poczynające od godła herbowego, choć w heraldyce polskiej bardziej rozpowszechnione, ustępuje pod względem jasności blazonowaniu przyjętemu ogólnie w heraldyce zachodniej, gdyż przy poczynaniu opisu od godła trudno czasem, w razie bardziej skomplikowanego godła lub licznych drugorzędnych szczegółów herbowych, uniknąć pewnego zamieszania.

W heraldyce przedewszystkiem zachodniej, ale także i polskiej, ustalone są niektóre pozycje i postacie godeł. Godła ustawione bokiem w polu tarczy, lub trzymające głowę w bok, zwrócone są zasadniczo w stronę prawą tarczy (tarcza zawieszona jest na lewym ramieniu rycerza, a godło jej zwrócone przodem ku przeciwnikowi), dlatego w opisie herbów omawianych rękopisów Kamynowych zaznacza się zwrócenie godła tylko w stronę przeciwną od normalnej, t. j. lewą; zasadniczego w heraldyce zwrotu w prawo powtarzać nie potrzeba. Również nie należy powtarzać zasadniczej pozycji pionowej godeł w polu tarczy, zaznaczając natomiast pozycje odmienne; przy godłach używanych w heraldyce często lecz w różnych położeniach (podkowy, księżycy, strzały) podaje się w każdym wypadku odpowiednią pozycję. — Niektóre godła mają ustalony i określony kształt heraldyczny, jak Pogoń litewska (rycerz konny nacierający), róża, lilja (w dwu odmianach: podwójna heraldyczna i z korzonkami), księżyc (w kształcie półksiężyca), strzała (zwyczajnie nieupierzona). Podobnie postacie najważniejszych zwierząt heraldycznych mają swój ustalony wygląd: gryf i lew wspięte na tylnych łapach, orzeł z rozpostartymi skrzydłami, nadto wszystkie te rodzaje zwierząt mają stale wysunięty z paszczy (dzioba) język. W opisie godeł, przedstawiających te zwierzęta, nie określa się przeto dokładniej ich postaci. Malowane podobizny rękopisów Kamyna podają zwierzęta te albo w barwie zupełnie jednolitej, albo zaznaczają odmiennym kolorem szpony, dzioby i języki;

¹ O pierwszeństwie kształtu herbu przed barwą w heraldyce polskiej por. S. Mikucki, *Barwa w heraldyce średniowiecznej* (Rocznik Twa Herald., T. IX, Odb. Kraków 1929, s. 58).

² Opis, poczynający od godła, por. m. i. w Klejnotach: herb Królestwa polskiego, ziemi kaliskiej, lubelskiej, łęczyckiej, pomorskiej, h. Nałęcz, Dębno i przeważnej części herbów. Opis, poczynający od pola tarczy, por. m. i. herb ziemi dobrzyńskiej, h. Rawa, Wieniawa. Podobnie w Paprockim i innych herbarzach. — Nieustalenie porządku blazonowania można zauważyć nawet u Piekosińskiego (*Heraldyka polska wieków średnich*). Konsekwentne stanowisko zajęła natomiast H. Polackówna (*Stemmata Polonica*), zaczynając opis godeł herbarza arsenalskiego stale od pola tarczy; nie można się tylko zgodzić ze zdaniem (ib., s. 22), że w heraldyce polskiej zaczynanie blazonowania od pola tarczy było ustalonym, podobnie jak w heraldyce francuskiej.

w opisie wymienia się tylko ten kolor odmienny. Natomiast inne postacie zwierzęce, nie mające tak ściśle ustalonego heraldycznego wyglądu, musiano opisać dokładniej, zaznaczając ich pozycję (stojącą, kroczącą, wysunięcie języka).

Sztychy rękopisów Kamyna malowane są naogół starannie, nie brak wszakże pewnych niedokładności, jak używanie niekiedy kilku odcieni jednej barwy (barwa błękitna¹), lekkie zamazanie drobniejszych szczegółów. Niezawsze używano barw nasyconych, stąd kolor żółty zbliżony jest czasem do różowego, białego lub szarego, kolor czarny występuje zawsze jako popielaty; w opisie tych niedokładności nie będzie się uwzględniać.

Sztychy Kamyna podają stale barwy białą i żółtą, srebrnej i złotej niema niemal zupełnie poza kilku szczegółami (złote litery na piersiach orłów w godłach ziemskich). Kwestja opisu tych barw w godłach Kamyna wiąże się z ogólniejszą, jakich terminów należy używać w heraldyce polskiej: barwa biała i żółta, czy srebrna i złota². Głos winna tu zabrać nie tylko ustalona terminologia heraldyki zachodniej, lepiej od polskiej rozwiniętej, ale i tradycja heraldyczna polska, ta zaś druga, o ile potrafi wykazać konsekwentną jednolitość, powinna rozstrzygnąć. Stwierdzić przeto trzeba, że barwa srebrna, tak stale nazywana w heraldyce zachodniej, obcą jest blazonowaniu heraldyki polskiej, spotykaną w niej niezmiernie rzadko i wyjątkowo, podczas gdy stale używaną i wymienianą jest barwa biała. Tyczy to zarówno prac Długosza i innych źródeł w. XV, jak i źródeł w. XVI (w tem Paprockiego) oraz późniejszych herbarzy³. Uważam przeto, że przy blazonowaniu herbów polskich nie należy używać określenia „barwa srebrna“, skoro jest to termin heraldyce polskiej niemal zupełnie obcy, a więc z jej duchem niezgodny. Jeśli bowiem Klemens Prinsault opisał w swym traktacie heraldycznym herb króla polskiego: *escartelé, le premier cartier de gueules, trois aigles(!) d'argent...*⁴, to Klejnoty Długoszowe nazwą tenże znak: *aquila alba*, a Paprocki: *orzeł biały*.

Odmienne natomiast przedstawia się kwestja określeń „barwa złota i żółta“, gdyż oba te terminy występują w źródłach polskich jako równouprawnione i mniej więcej równie często używane, w blazonowaniu herbów polskich można więc na równi obu określeń używać. W opisie herbów Kamyna będziemy używali zwyczajnie określenia barwa żółta, gdyż taką barwą nakładane są sztychy Kamynowe; kolorem złotym nazwiemy nieliczne szczegóły rzeczywiście tą barwą znaczone. Wyjątek stanowi tylko korona, występująca często, zwłaszcza na głowach lub piersiach postaci w godłach ziemskich. Zamiast ustawicznego powtarzania: w koronie złotej wzgl. żółtej (sztychy

¹ W tekście rękopisów *Kam.* kolor błękitny, tak samo jak w innych rękopisach Klejnotów, określany jest terminem *caelestinus*, wyjątkowo zaś, odmiennie od innych rękopisów, raz jeden nazwany jest *caeruleus* (h. Prawdzic), a trzy razy *flaveus* (h. ziemi przemyskiej, księstwa zatorskiego, Bożezdarz). Ponieważ sztychy tych trzech herbów podają kolor błękitny o odcieniu bardzo bladym, nasuwałoby się więc przypuszczenie, że nakładający kolory starał się stosować do tekstu i umyślnie dawał ciemniejsze i blade odcienie; domysł taki nie ma jednak żadnej silniejszej podstawy.

² Autorowie najnowszych prac heraldycznych polskich używają terminologii zachodniej: barwa srebrna i złota. Por. H. Polaczkówna, *Stemmata Polonica* i S. Mikucki, *Barwa w heraldyce średniowiecznej*. Piekosiński nazywał pierwszą barwę stale białą, drugą żółtą lub złotą.

³ Zestawienie nazw barw w źródłach przed Paprockim, bardzo cenne zwłaszcza dla ogólnej orientacji, dał Mikucki, op. cit., s. 33. W zestawieniu tem kolor biały występuje jako *albus* 120 razy, jako biały 4 razy, jako *argenteus* zaledwie 3 razy.

⁴ L. Douet d'Arcq, *Un traité du blason du XV s.* (Revue archéologique, T. XV, Paryż 1858, s. 336).

Kamyna dają stale barwę żółtą), daje się krótsze określenie: ukoronowany, z koroną na szyi i t. p.¹

Sztychy wymieniamy w porządku podanym przez *KamL.*, porządek w *KamW.* jest nieco odmienny. Sztychy w obu rękopisach są naogół identyczne, różnice zaznaczono w opisie. Przypomnieć należy wkońcu, że sztychy herbów ziemskich podaje tylko *KamL.*, sztychy rycerskich i kapitulnych oba rękopisy.

1. **Królestwo polskie i ziemia krakowska.** W polu czerwonym orzeł biały (= srebrny) o dziobie i szponach żółtych, ukoronowany, z żółtą (= złotą) przepaską przez skrzydła.

2. **Wielkie Księstwo litewskie.** W polu czerwonym rycerz w zbroi żółtej z zamkniętą przyłbicą, na koniu białym. W prawej ręce rycerza wzniesiony nagi biały miecz o rękojeści żółtej, na lewej ręce tarcza błękitna naznaczona podwójnym krzyżem bladżółtym. Z pod pancerza różowa kurtka z oblamowaniem dolnym żółtem; uździenica, lejce, popręgi, strzemie i siodło żółte, czaprak błękitny znaczony gwiazdkami czarnymi, pochwa miecza, zwisająca u boku rycerza, czarna z żółtymi okuciami.

3. **Ziemia sandomierska.** Tarcza przedzielona wzdłuż: w polu prawem sześć pasów poprzecznych czerwonych i białych, w lewym błękitnym dziewięć gwiazd sześciopromiennych żółtych, w trzech rzędach po trzy.

4. **Ziemia kaliska.** W polu w szachownicę czerwono-białą głowa żubrza zwrócona wprost czarna, ukoronowana, z pierścieniem żółtym w nozdrzach.

5. **Ziemia poznańska.** W polu czerwonym orzeł biały (bez korony i przepaski).

6. **Ziemia sieradzka.** Tarcza przedzielona wzdłuż: w polu prawem czerwonym połulew biały, ukoronowany, w lewym białym połurorzeł czarny o szponach żółtych, ukoronowany.

7. **Ziemia kujawska.** Tarcza przedzielona wzdłuż: w polu prawem żółtem połulew biały o języku żółtym, ukoronowany, w lewym również żółtem połurorzeł czerwony o języku żółtym a szponach białych, w koronie czerwonej.

8. **Ziemia łęczycka.** Tarcza przedzielona wzdłuż: w polu prawem białym połulew czerwony o języku żółtym, ukoronowany, w lewym czerwonym połurorzeł biały o szponach żółtych, ukoronowany.

9. **Ziemia rawska.** W polu czerwonym orzeł czarny o szponach żółtych, ze złotą literą R na piersiach.

10. **Ziemia bełzka.** W polu czerwonym gryf biały w koronie białej.

11. **Ziemia płocka.** W polu czerwonym orzeł czarny o szponach żółtych, ze złotą literą P na piersiach.

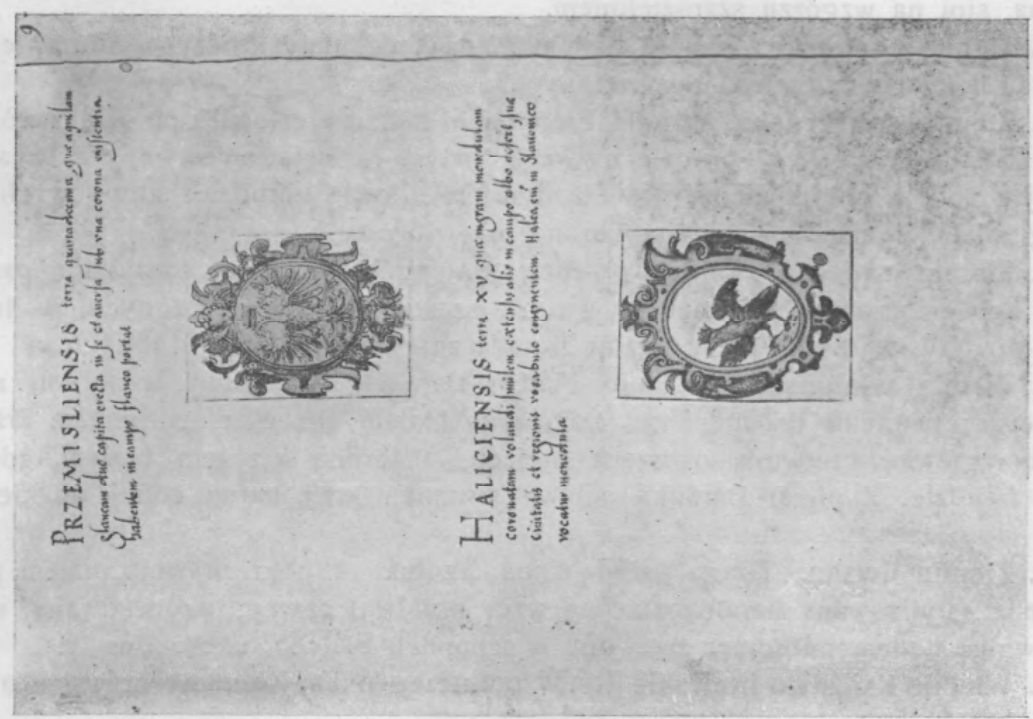
12. **Ziemia lubelska.** W polu czerwonym jeleni biały w skoku o rogach żółtych, z koroną na szyi.

13. **Ziemia podolska.** W polu błękitnym twarz słoneczna promienista, żółta.

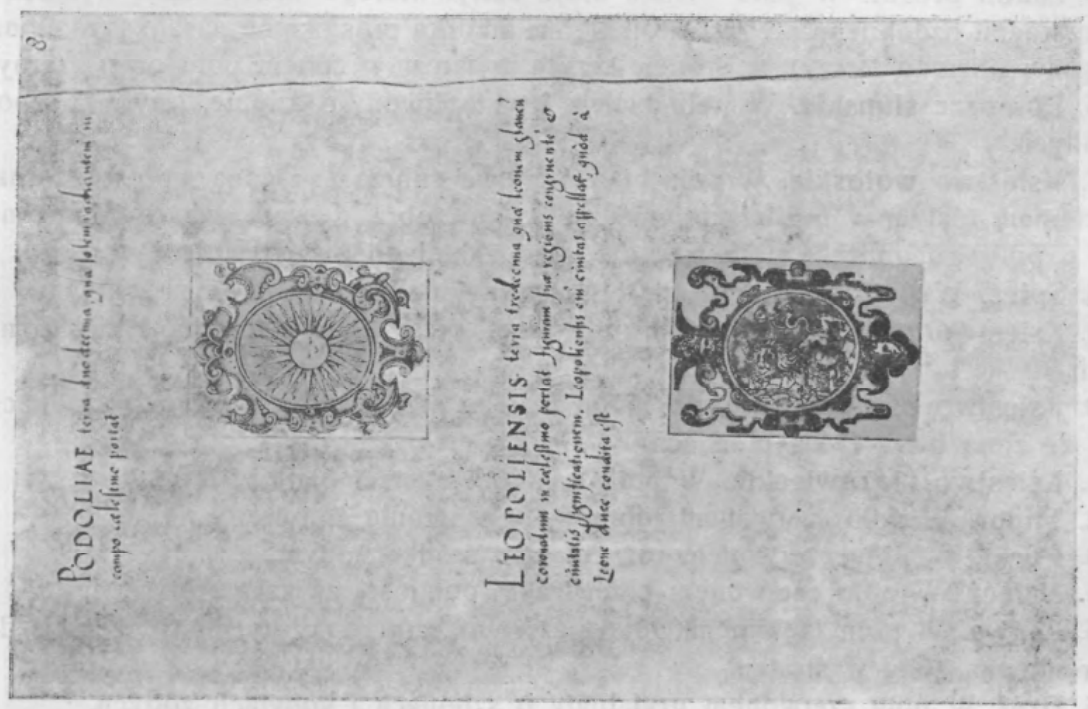
14. **Ziemia lwowska.** W polu błękitnym lew żółty, ukoronowany, wspina się na skałę o kamieniach żółtych, białych i zielonych.

15. **Ziemia przemyska.** W polu błękitnym orzeł dwugłowy żółty, nad obu głowami unosi się korona.

¹ Podaje się natomiast barwę korony, jeśli nie jest ona złota (żółta).

Ryc. 6.
 Karta 9r Iwowskiego rękopisu Kamyna
 (ok. 1/2 wielk. nat.).

Ryc. 5.
 Karta 8r Iwowskiego rękopisu Kamyna
 (ok. 1/2 wielk. nat.).

16. **Ziemia halicka.** W polu białem kawka czarna z otwartymi skrzydłami, ukoronowana, stoi na wzgórzu szarozielonem.

17. **Ziemia chełmska.** W polu białem niedźwiedź biały kroczy po murawie zielonej, wśród trzech drzew również zielonych.

18. **Ziemia dobrzyńska.** W polu czerwonym sędziwy człowiek po pas, zwrócony wprost, o twarzy, włosach, brodzie i rękach białych a ustach czerwonych, w sukni błękitnej z złotem obramieniem, pasie złotym; na głowie korona, z której wychodzą dwa rogi białe, poniżej pasa druga korona przewrócona.

19. **Ziemia sądecka.** Tarcza przedzielona wzdłuż białym wąziutkim pasem: w polu prawem czerwonym dziewięć gwiazd sześciopromiennych złotych, w trzech rzędach po trzy, w lewym sześć pasów poprzecznych czerwonych i złotych.

20. **Ziemia wieluńska.** W polu białem Baranek Boży biały, w aureoli złotej znaczonej czerwonymi promieniami, trzyma na białym drzewcu opatrzonym krzyżem chorągiewkę czerwoną o trzech strefach, znaczoną krzyżem białym, zdobną w białe frendzle. Z piersi Baranka spływa strumień krwi barwy złotej do kielicha złotego.

21. **Ziemia liwska.** Tarcza przedzielona wzdłuż: w polu prawem białem połuniedźwiedź (stylizowany heraldycznie na wzór połulwa) czarny, ukoronowany, w lewym również białem połurzeł czerwony o szponach białych, ukoronowany.

22. **Wielkie Księstwo litewskie (II).** W polu czerwonym Kolumny litewskie o známym wyglądzie, białe.

23. **Żmudź.** W polu zielonym kroczy niedźwiedź czarny z wywieszonym językiem.

24. **Księstwo pruskie (Prusy królewskie).** W polu białym orzeł czarny o szponach białych, z koroną na szyi, wznosi obok prawego skrzydła ramię w pancerzu złotym, dzierżące miecz nagi biały.

25. **Zakon pruski.** W polu białym krzyż złoty, którego każde ramię wyłożone trzema czarnymi ozdobnymi pręgami i opatrzone u końca prostokątną nasadką (ramiona nie dotykają obwodu tarczy); w środku krzyża w tarczy o złotym polu orzeł czarny.

26. **Pomorze słuńskie.** W polu białym gryf czerwony o dziobie, języku i szponach złotych.

27. **Księstwo wołoskie.** W polu białym głowa żubra zwrócona wprost, czarna, z pierścieniem białym w nozdrzach; między rogami żubra gwiazda sześciopromienna żółta, a u prawego policzka połuksiężyc złoty rożkami do niego zwrócony.

28. **Spisz.** W polu błękitnym krzyż podwójny biały na murawie zielonej.

29. **Księstwo zatorskie.** W polu błękitnym orzeł biały z czarną literą Z na piersiach.

30. **Księstwo oświęcimskie.** W polu białym orzeł czarny w lewo o szponach złotych, ze złotą literą O na piersiach.

31. **Księstwo mazowieckie.** W polu czerwonym orzeł biały w lewo.

32. **Topor.** W polu czerwonym topor biały o trzonie złotym.

33. **Poraj.** W polu czerwonym róża biała o środku złotym.

34. **Należ.** W polu czerwonym przewiązka (pomłóść) związana, biała.

35. **Leliwa.** W polu błękitnym połuksiężyc rożkami do góry, złoty, z gwiazdą ośmiopromienną żółtą w środku.

36. *Gryf.* W polu czerwonym gryf biały o szponach i kopytach złotych.

37. **Niesobia.** Tarcza przedzielona wpoprzek: pole górne czerwone, dolne złote,

Griffus alii Smiebeda albi in campo rubro e Dacia
*dux ducum Cuius familiae proceres fundacione et abalacione
 monasteriorum infamantur et amittunt*

Nielsobua que pro missis de fere sigillum mediu in ue
*Apide allam in medio parte superiore rubrum, Pro alba in medio
 parte inferiori eundem sigule nigrom in campo glauco*

Go skowitza que illu candens in campo ru
beo de fere goni dolo uen ducum sedo uenit sus fedim

Ryc. 7.

Karta 19 v Iwowskiego rękopisu Kamyna
 (ok. 1/2 wielk. nat.).

Strzcomila que in campo rubro sigillum album ad fere
*in duas parte pectus emittit cetera res solentur et tributa de fere h
 ma Solamnia quod Episcopi inuestigacione uenit Angrie ad Ruffine
 ciuitatem eius occidit et quod propter solam illud multo plectacione
 in suo genere uo fu cepit*

Pomian que pro missis de fere Lanchionis in pectus
*in campo rubro gladio uictorio modo transuolutum in fere h
 mologial reuolucione circulo in uenit ubi alio. Quod et cetero
 dia in uoi cum et non deo pmi pial. Quod et cetero
 na quod ex ha uenit h pmi pial. Quod et cetero
 mitem inuolutum fere. Sed cum in fere h. Quod et cetero
 ducum in fere h. Quod et cetero. Quod et cetero
 perinde in fere h. Quod et cetero. Quod et cetero
 inter illos fere h. Quod et cetero. Quod et cetero
 fere h. Quod et cetero. Quod et cetero
 la. Quod et cetero. Quod et cetero*

Ryc. 8.

Karta 23 v Iwowskiego rękopisu Kamyna
 (ok. 1/2 wielk. nat.).

na obu strzała w brzechwie, biała, osadzona na ogonie orlim czarnym (*KamW.* strzała znajduje się tylko w polu górnym, ogon orli w dolnym).

38. **Gozdowa.** W polu czerwonym lilja heraldyczna biała (której trzy płatki ze sobą niezłączone, a każdy w środku opatrzony żółtą kulką).

39. **Śreniawa.** W polu czerwonym krzywaśń biała, ustawiona pionowo (w słup), z krzyżykiem żółtym u góry.

40. **Rawa.** *KamL.* W polu żółtem na niedźwiedziu czarnym siedzi panna w białej koronie, o takiegoż koloru twarzy i wzniesionych dłoniach oraz rozpuszczonych włosach, w sukni różowej z białym oblamowaniem u szyi i dłoni, a białymi bufami u ramion i łokci, pasie białym, bucikach czarnych.

KamW. Podobizny h. Rawa niema, pod tekstem Rawy znajduje się podobizna h. Chorągiew. Por. niżej 167.

41. **Korczbok.** W polu białym trzy ryby żółte, jedna nad drugą.

42. **Dębno.** W polu czerwonym krzyż biały (nie dotykający ramionami obwodu tarczy), pod lewym ramieniem krzyża łekawica biała.

43. **Jelita.** W polu czerwonym trzy włócznie żółte skrzyżowane, dwie skośnie ustawione grotami w górę, trzecia pionowo grotom w dół.

44. **Sullma.** Tarcza przedzielona wpoprzek: w polu górnym żółtem czarny pół-orzeł, w dolnym czerwonym trzy kamienie żółte, z których dwa wyżej, trzeci poniżej w środku (w roztrój).

45. **Lis.** W polu czerwonym strzała dwukrotnie przekrzyżowana, ostrzem w górę, biała.

46. **Połukoza.** W polu czerwonym ośła głowa zwrócona wprost, czarna, z językiem czarnym (*KamW.* żółtym).

47. **Odrawąż.** W polu czerwonym zawiasa kocielna biała, ze strzałą białą osadzoną na barku; przy nasadzie strzały dwie kuleczki.

48. **Łodzia.** W polu czerwonym łódź żółta.

49. **Wieniawa.** W polu żółtem głowa żubrza zwrócona wprost, czarna, z pierścieniem białym w nozdrzach.

50. **Jastrzębiec.** W polu błękitnym podkowa barkiem ku dołowi, biała, z krzyżem białym w środku.

51. **Łabędź.** W polu czerwonym łabędź biały.

52. **Zadora.** W polu błękitnym lwi łeb biały w prawo, ziejący z paszczy płomień czerwony (*KamW.* brązowe).

53. **Strzegomia.** W polu czerwonym strzała przekrzyżowana i rozdarta u dołu nakształt widełek, biała.

54. **Pomian.** W polu żółtem głowa żubrza zwrócona wprost, czarna, przebita skośnie mieczem białym, od prawego rogu poniżej lewego oka.

55. **Pogonia.** Tarcza przedzielona wskos w prawo (od lewej góry ku prawemu dołowi): w obu polach czerwonym i żółtem ręka opancerzona biała wyłania się z obłoku białego, dzierżąc miecz nagi biały.

56. **Osmoróg.** W polu czerwonym krzyż rozdarty (osmoróg) biały, z czterema jabłkami żółtymi w rozdarciach.

57. **Larysza.** W polu białym dwa lemiesz białe o ostrzach zwróconych w górę, odwrócone od siebie.

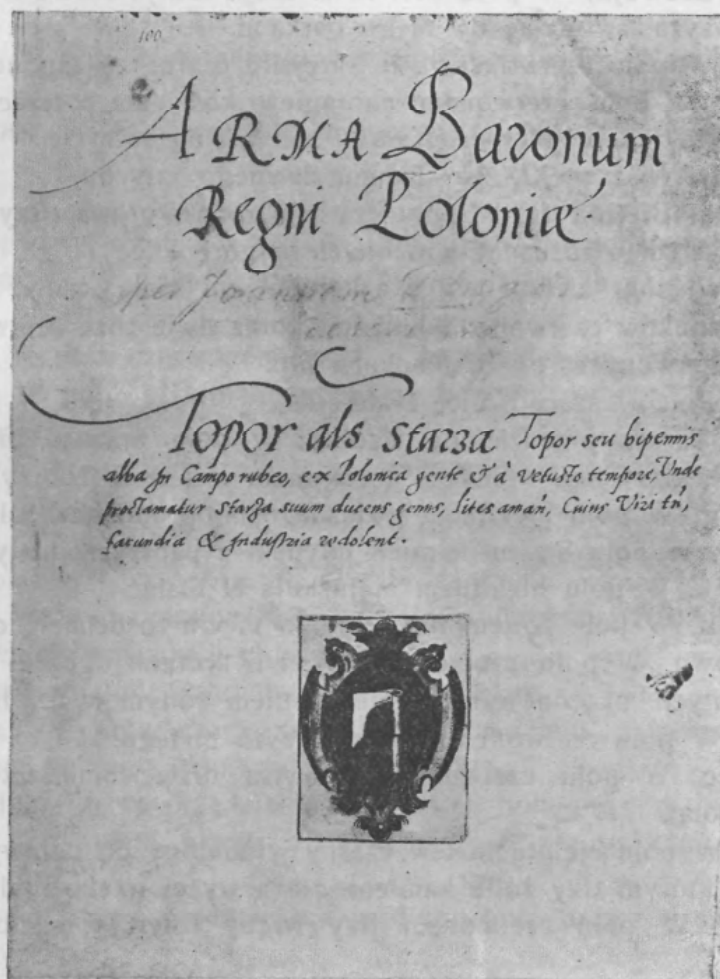
58. **Bożezdarz.** W polu błękitnem (*KamW.* białem) krzyż heraldyczny biały, w którego czterech końcach cztery lilje z korzonkami białe (*KamW.* czarne).

KamW. ma sztych z w. XIX ze śladami dawnego sztychu.

59. **Gryzina I.** W polu czerwonym kroczą trzy wilki białe, jeden nad drugim.

60. **Gryzina II.** W polu błękitnym stoi wilk biały (*KamW.* żółty) z wywieszonym językiem.

KamW. ma sztych z w. XIX bez śladów dawnego sztychu.

Ryc. 9.

Karta 2r warszawskiego rękopisu Kamyna
(ok. 1/2 wielk. nat.).

61. **Połurzeł i dwie róże (Mięszaniec).** Tarcza przedzielona wzdłuż: w polu prawym czerwonym dwugłowy połurzeł biały, w lewym również czerwonym dwie róże pięciolistne białe o środkach żółtych i takich wąskich płatkach rozdzielających listki szersze, jedna nad drugą.

62. **Cholewa.** W polu czerwonym krzyż biały, oraz dwie klamry białe po obu bokach krzyża, odwrócone od niego.

63. **Hełm.** W polu czerwonym hełm o zamkniętej przyłbicy biały, z zatkniętą na szczycie kitą białą (*KamW.* brak kity) i dwoma rogami wołowymi białymi.

KamW. ma sztych z w. XIX ze śladami dawnego sztychu.

64. **Kotwicz.** W polu czerwonym poprzeczny pas biały.

65. **Nowina.** W polu błękitnym podkowa barkiem ku dołowi o zagiętych końcach, nakształt zawiasy kocielnej, biała, z krzyżykiem białym osadzonym w środku podkowy.

66. **Owada.** W polu czerwonym majuskuła **M** w postaci zniekształconej¹, żółta, ozdobiona koroną wysadzaną trzema kamieniami czerwonymi.

67. **Psawia (Czewoja).** W polu błękitnym krzyż biały, oraz dwie podkowy białe po obu bokach krzyża, zwrócone do niego barkami.

68. **Topacz.** W polu czerwonym orle skrzydło czarne ze szponem żółtym.

69. **Radwan.** W polu czerwonym chorągiew kościelna o trzech strefach biała, (*KamW.* żółta) z krzyżykiem białym (*KamW.* żółtym) na szczycie.

KamW. ma sztych z w. XIX ze śladami dawnego sztychu.

70. **Alba luna (Bielina II).** W polu czarnem końska głowa z szyją białą, wsparta na połuskiężycu białym o rożkach zwróconych w górę.

71. **Oliwa.** W polu zielonym lilja z korzonkami biała (której płatki opatrzone przy nasadzie korzonków czerwonymi kulkami), oraz dwie róże czerwone o środkach białych (*KamW.* czerwonych) po obu bokach lilji.

72. **Wczele.** Pole w szachownicę biało-żółtą.

73. **Rogała.** Tarcza przedzielona wzdłuż: w polu prawem białem róg jeleni o pięciu rosochach czerwony, w lewym czerwonym róg woli (żubrzy) biały.

74. **Sternberg.** W polu błękitnym gwiazda ośmiopromienna żółta.

75. **Kuczaba.** W polu białym kamień młyński z paprzycą, biały.

76. **Świerczek.** W polu błękitnym majuskuła **N** biała.

77. **Biberstein.** W polu żółtem róg jeleni o pięciu rosochach, czerwony.

78. **Amadejowa.** W polu czerwonym orzeł o krótkim ogonie bez piór (orłek), biały o łapach żółtych, ukoronowany, z pierścieniem żółtym w dziobie.

79. **Prus I.** W polu czerwonym półtora krzyża białego.

80. **Awdaniec.** W polu czerwonym łękawica biała (umieszczona przeważnie w dolnej części pola).

81. **Zareba.** W polu błękitnym lew czarny wyłoniony do połowy postaci z poza białego muru, na którym trzy żółte kamienie, dwa wyżej trzeci poniżej w środku.

82. **Korczak.** W polu czerwonym trzy wręby (bierzwiona) białe, jeden nad drugim.

83. **Oksza.** W polu czerwonym topor rzeźniczy (*KamW.* pochylony nieco w prawą stronę tarczy), biały o żółtym trzonie.

KamW. ma sztych z w. XIX ze śladami dawnego sztychu.

84. **Bogorja.** W polu czerwonym strzała w słup, opatrzona dwoma grotami u góry i u dołu, biała.

85. **Prawdziec.** W polu błękitnym lew żółty, widoczny prawie cały z wyjątkiem tylnych łap z poza czerwonego muru.

86. **Bróg.** W polu czerwonym bróg biały ze strzechą żółtą.

87. **Grzymała.** W polu żółtym mur forteczny o trzech basztach czerwony, z bramą bez brony i podwoi, wyłożoną kamieniami białymi i żółtymi.

¹ Por. Okolski, *Orbis Polonus*, T. II, s. 381.

88. **Doliwa.** W polu błękitnym wstęga (pas ukośny) biała, od prawej góry ku lewemu dołowi, na której trzy róże czerwone.
89. **Janina.** W polu czerwonym tarcza biała.
90. **Wieruszowa.** W polu białym kroczy kozieł w połowie czarny, w połowie w szachownicę białą i czerwoną.
91. **Dołęga.** *KamL.* W polu błękitnym podkowa barkiem do góry, biała, z krzyżykiem żółtym osadzonym na barku, oraz strzała ostrzem ku dołowi, żółta, w środku podkowy.
KamW. nie ma tego herbu.
92. **Ciołek.** W polu błękitnym kroczy ciołek czerwony (*KamW.* brązowy) o rogach białych.
93. **Starykoń.** W polu czerwonym bieży koń biały, przepasany czarnym poprzęciem.
94. **Weżyk.** W polu czerwonym wąż biały ustawiony w skrętach pionowo (w słup), ukoronowany, trzyma w pysku jabłko żółte z dwoma zielonymi listkami.
95. **Godziemba.** W polu czerwonym sosna o trzech gałęziach, z korzonkami, zielona.
96. **Korab.** W polu czerwonym korab z masztem żółty.
97. **Pobóg.** W polu błękitnym podkowa barkiem do góry, biała, z krzyżykiem białym osadzonym na barku.
98. **Dryja.** W polu czerwonym trzy kamienie żółte, ułożone skosem od prawej góry ku lewemu dołowi.
99. **Powała.** W polu czerwonym strzała ostrzem do góry, biała, osadzona na połupierścieniu białym.
100. **Rola.** W polu czerwonym róża biała, otoczona trzema krojami płuźniami białymi o ostrzach skierowanych nazewnątrz.
101. **Strzemię.** W polu czerwonym strzemię białe.
102. **Szarza.** W polu czerwonym koło o siedmiu dzwonach żółte, mające w miejscu dzwona górnego (ósmego) krzyżyk żółty.
103. **Wadwicz.** Tarcza przedzielona wzdłuż: w polu prawym białym pstrąg czerwony, w lewym czerwonym pstrąg biały, oba zwrócone pyskami w górę a grzbietami do siebie.
104. **Zabawa.** Tarcza przedzielona wzdłuż: pole prawe w szachownicę białoczerwoną, lewe błękitne.
105. **Ostoja.** W polu czerwonym krzyż żółty, oraz dwa połuksiężyce żółte po obu bokach krzyża, zwrócone do niego barkami.
106. **Szeliga.** W polu czerwonym połuksiężyc rożkami do góry, żółty, z krzyżykiem żółtym osadzonym w środku.
107. **Pierzchała.** W polu białym wieża szachowa (roch) czarna.
108. **Drużyna.** W polu czerwonym krzywaśń biała ustawiona pionowo (w słup).
109. **Pilawa.** W polu błękitnym półtrzecia krzyża białego.
110. **Syrokomla.** W polu czerwonym łękawica biała, nad której środkowym łękiem unosi się krzyżyk biały (*KamW.* żółty).
111. **Mądrostki.** W polu czerwonym podkowa barkiem ku dołowi, biała, oraz strzała przekrzyżowana ostrzem w górę, biała, osadzona w środku podkowy.

112. **Kapituła gnieźnieńska.** W polu błękitnym trzy lilje z korzonkami białe, jedna u góry w środku, dwie niżej po bokach.

113 **Kapituła krakowska.** W polu błękitnym trzy korony żółte, jedna u góry w środku, dwie niżej po bokach.

114. **Kapituła wrocławska.** *KamL.* W polu złotem, wśród promieni czerwonych Matka Boska zwrócona w lewo trzyma na rękach po lewej stronie Dziecię Jezus. Twarz, szyja, dłonie i stopy Madonny oraz nagie Dzieciątko koloru naturalnego (cielistego), włosy żółte. Madonna w szacie różowej, oblamowanej koło szyi złotym brzegiem, w płaszczu błękitnym, w koronie na głowie. Matka Boska trzyma prawą ręką Jezuska, lewą glob świata błękitny z złotymi okalającymi go pasami i czarnym krzyżykiem na wierzchu; na globie wspiera się napół leżące Dziecię i trzyma go rękoma. Pod stopami Panny Marji złoty połuksiężyc¹.

KamW. Kartusz z w. XIX bez podobizny herbu, z bardzo wyraźnymi śladami dawnego sztychu nad i z prawej strony nowego kartusza.

115. **Kapituła lwowska.** W polu czerwonym trzy głowy lwie żółte, ukoronowane, dwie u góry, trzecia poniżej w środku.

116 **Waldorf.** Sześć pasów pionowych czarnych i białych.

117. **Kot morski.** W polu czerwonym kroczy w lewo kot biały, przepasany pasem białym (*KamW.* złotym).

118. **Kotwica.** W polu czerwonym kotwica przewrócona (zębami do góry) biała, z liną białą.

119. **Orla.** W polu czerwonym orzeł biały, mający w miejscu głowy gwiazdę sześciopromienną złotą.

120. **Dąbrowa I.** W polu czerwonym krzyż podwójny biały, u góry nieco nad poprzecznym ramieniem obcięty, oraz strzała upierzona, ostrzem w górę, żółta (*KamW.* biała), osadzona w miejscu brakującej części górnego ramienia krzyża.

121. **Trzaska.** W polu błękitnym połuksiężyc rożkami w górę, złoty, oraz dwa krzyżyki żółte, umieszczone nad i pod połuksiężycem.

122. **Ślepowron.** W polu błękitnym podkowa barkiem do góry, biała, z krzyżykiem złotym osadzonym na barku, na krzyżyku siedzi biały ślepowron z roztwartymi skrzydłami.

KamW. ma sztych z w. XIX bez śladów dawnego sztychu.

123. **Trąby.** W polu czerwonym trzy rogi myśliwskie czarne, o ustnikach, ornamentem oraz sznurach żółtych, stykające się w środku ustnikami, a otworami szerszemi skierowane symetrycznie w trzy przeciwne strony.

124. **Świnki.** W polu czerwonym głowa dzika w prawo, czarna, o kłach i języku białych, której szczękę rozdziera umieszczona pod głową ręka o dłoni białej w rękawie błękitnym (*KamW.* białym).

125. **Jednorożec.** W polu czerwonym jednorożec biały o rogu złotym w skoku w lewo.

126. **Tarnawa.** W polu czerwonym krzyż biały (nie dotykający obwodu tarczy), pod lewym ramieniem połuksiężyc złoty zwrócony rożkami w prawo.

¹ Sztych ten nie ma ornamentacji wokoło pola herbowego, jak wszystkie inne godła. Pole herbowe elipsowate, okolone czerwoną linją oraz girlandą z zielonych liści, ozdobioną po bokach białymi różami, a u góry i dołu małym ornamentem. Format tego sztychu większy niż innych, por. s. 15:

127. **Nieczuja.** W polu czerwonym ostrzew o pięciu sękach żółty, z krzyżykiem żółtym osadzonym na wierzchu.
128. **Lewart.** W polu czerwonym kroczy lewart maści naturalnej (żółty w czarne plamy) o języku czerwonym.
129. **Działosza.** W polu czerwonym róg jeleni o pięciu rosochach czarny (*KamW.* żółty) i skrzydło orle czarne, obok siebie.
130. **Junosza.** W polu czerwonym kroczy baranek biały, odwracający głowę wstecz.
131. **Łada.** W polu czerwonym podkowa barkiem ku dołowi, biała, z krzyżykiem białym w środku, oraz dwoma grotami również białymi, umieszczonymi nad końcami podkowy, prawy grot zwrócony w górę, lewy w dół¹.
132. **Kopaszyna.** W polu czerwonym krzyż biały, oraz dwie krzywaśnie białe, ustawione pionowo (w słup) po obu bokach krzyża, odwrócone od niego.
133. **Kownia.** W polu czerwonym trzy miecze nagie białe o ostrzach zwróconych w dół i stykających się ze sobą.
134. **Wierzyrkowa.** Tarcza przedzielona wpoprzek: pole górne czerwone, dolne białe.
135. **Warnia.** W polu białym rak czerwony o wąsach czarnych, ustawiony pionowo (w słup) głową w górę.
136. **Kapituła lubuska.** *KamL.* W polu błękitnym dwa ośki białe skrzyżowane, ustawione skośnie, nad nimi gwiazda sześciopromienna żółta.
KamW. Kartusz z w. XIX bez podobizny herbu, ze śladami dawnego sztychu.
137. **Kierdeja.** Tarcza przedzielona wzdłuż: w polu prawym błękitnym trzy lilje heraldyczne białe, jedna nad drugą, pole lewe czerwone.
138. **Sokola.** W polu białym kroczy połudzik-połudźwiedź czarno-bronzowy, przepasany pasem czerwonym.
139. **Godula.** W polu błękitnym trzy lilje z korzonkami białe, jedna nad drugą.
140. **Dąbrowa II.** W polu błękitnym podkowa barkiem ku dołowi, biała, z krzyżem białym osadzonym w środku, oraz dwoma mniejszemi krzyżykami, również białymi, wspartymi na obu końcach podkowy.
141. **Przosna.** W polu błękitnym kroczy lew (nieheraldyczny) żółty, dźwigający na grzbiecie trzy wieże forteczne czerwone.
142. **Drzewica.** W polu błękitnym połuksiężyc rożkami w górę, żółty, oraz dwie gwiazdy sześciopromienne żółte, umieszczone nad i pod połuksiężycem.
143. **Przeźginią.** W polu błękitnym miecz nagi ostrzem ku dołowi, biały, oraz dwa połuksiężyce żółte po obu stronach miecza, zwrócone do niego barkami.
144. **Prus II.** W polu czerwonym dwie wilczekosy białe, u góry skrzyżowane ostrzami, u dołu związane sznurem żółtym, oraz półtora krzyżyka żółtego, umieszczonego na skrzyżowaniu ostrzy.
145. **Zagłoba.** W polu błękitnym podkowa barkiem w górę, biała, oraz szabla krzywa biała, której rękojeść tworzy krzyż umieszczony w środku podkowy, a ostrze skierowane w górę, w stronę prawą, przebija bark podkowy.
146. **Herbertowa.** W polu czerwonym jabłko żółte, przebite trzema mieczami białymi (*KamW.* bronzowemi): dwa miecze przebijają skośnie ostrzami ku dołowi, trzeci pionowo ostrzem w górę.

¹ Por. niżej druga postać h. Łady (Podkowa, 168).

147. **Grable.** W polu złotem trzy pagórki zielone, na środkowym grabie białe w słup.

148. **Ołobok.** W polu czerwonym połusosć pyskiem w górę, bladuróżowy (*KamW.* biały).

149. **Zerwikaptur.** W polu białym trzy kozie głowy w prawo, czarne o końcach szyj (w ich przecięciu) czerwonych, jedna nad drugą.

150. **Bielina I.** W polu błękitnym podkowa barkiem ku dołowi, biała, oraz strzała przekrzyżowana raz, osadzona w środku podkowy.

151. **Cielątkowa.** W polu błękitnym półtora połuksiężyca złotego (połuksiężyc rożkami w górę, a połowa wsparta na barku połuksiężyca u dołu, zwrócona rożkiem w lewo), oraz trzy gwiazdy sześciopromienne żółte, umieszczone obok rożków księżycowych.

152. **Byliny.** W polu błękitnym krzyż biały, oraz trzy podkowy białe po obu bokach krzyża i pod krzyżem, zwrócone do niego barkami.

153. **Lilja i dwie róże (Poronia).** W polu czerwonym lilja heraldyczna biała (której trzy płatki ze sobą niezłączone, a każdy w środku opatrzony żółtą kulką), oraz dwie małe róże żółte po obu bokach lilji.

154. **Modzela.** W polu błękitnym krzyż potrójny biały.

155. **Jeleń (Brochwicz).** W polu białym jeleń czerwony w skoku o rogach brązowych, z koroną na szyi.

156. **Kornicz.** W polu czerwonym krzyż bez górnego ramienia, na podstawie, biały, na końcach ramienia poprzecznego zatknięte dwa połubocherńce białe.

157. **Dąbrowa III.** W polu błękitnym podkowa barkiem w górę, biała, z krzyżkiem złotym osadzonym na barku, oraz z dwoma krzyżykami, również złotymi, umieszczonymi na końcach podkowy.

158. **Sas.** W polu czerwonym połuksiężyc rożkami w górę, złoty, dwie gwiazdy sześciopromienne żółte nad rożkami połuksiężyca, oraz strzała ostrzem w górę, biała, od środka księżyca w słup.

159. **Puchała.** W polu błękitnym podkowa barkiem do góry, biała, na barku półtora krzyżyka złotego (koniec krzyżyka dotyka obwodu tarczy).

160. **Lubicz.** W polu błękitnym podkowa barkiem do góry, biała, z dwoma krzyżykami złotymi, jeden osadzony na barku, drugi znajduje się w środku podkowy.

161. **Bonarowa.** Tarcza przedzielona wzdłuż: pole prawe czarne, lewe białe, na obu lilja heraldyczna, biała w czarnym a czarna w białym polu.

162. **Jasieńczyk.** W polu czerwonym klucz zamkiem ku górze, biały, mający wokoło kółka ornament złoty.

163. **Pierścień srebrny (herb Schillingów).** W polu czerwonym pierścień w kształcie koła, biały, w środku którego gałązka zielona (*KamW.* biała) o trzech listkach rozłożonych ku górze (*KamW.* ku dołowi).

164. **Dwa klucze i miecz (godło kościelne¹).** W polu czerwonym skrzyżowane dwa klucze białe, o ornamentach wokoło kółek złotych, oraz miecz nagi biały o rękojeści żółtej; klucze ułożone skośnie zamkami ku górze, odwróconymi nawnątrz, miecz pionowo, ostrzem w dół.

165. **Gęś (Paparona).** W polu błękitnym łabędź(!) biały o dziobie czarnym siedzi zwrócony w lewo na poduszce czerwonej, opatrzonej czterema frendzlami na rogach.

¹ Por. s. 91, przypis 1.

166. **Korwin.** W polu błękitnym stoi kruk czarny o łapach żółtych, trzymający w dziobie białym żółty pierścień.

167. **Chorągiew (Przerowa).** W polu białym chorągiew wojskowa falująca, czerwona, na krótkim drzewcu białym, ustawiona skosem od prawej góry ku lewemu dołowi¹.

KamW. Herb ten znajduje się pod tekstem herbu Rawa; pod tekstem h. Chorągiew sztych z w. XIX, przedstawiający dwie chorągwie kościelne o trzech strefach, ale bez krzyżyka, jedna nad drugą.

168. **Podkowa (Łada).** W polu błękitnym podkowa barkiem ku górze, biała, z krzyżykiem białym (*KamW.* żółtym) osadzonym na barku, oraz dwie strzały upierzone żółte, oparte na zagiętych nieco końcach podkowy, a skierowane skośnie ku górze, strzała prawa w postaci zwyczajnej, lewa w miejscu grotu rozdarta na dwoje nakształt widełek².

169. **Prus III.** W polu błękitnym wilczekosy ostrzem w dół, białe, oraz połupodkowa barkiem w górę, biała, lekko stykające się w górze ze sobą; na barku połupodkowy półtora krzyżyka żółtego.

KamW. sztych z w. XIX bez śladów dawnego sztychu.

170. **Kapituła plocka.** Tarcza przedzielona wpoprzek: w polu górnym błękitnym korona, a nad nią gwiazda ośmiopromienna żółta z aureolą (*KamW.* aureoli nie ma), w dolnym sześć pasów czerwonych i białych, ułożonych skosem od prawej góry ku lewemu dołowi.

171. **Uniwersytet krakowski.** W polu błękitnym (*KamW.* czerwonym) dwa berła żółte skrzyżowane, zwrócone końcami ku górze.

172. **Suchekownaty.** W polu czerwonym róg myśliwski ułożony wpoprzek, czarny, o ornamentach i sznurku żółtym, z końca rogu, po stronie prawej, wysuwa się ku górze krzyżyk żółty.

173. **Radzicz.** W polu czerwonym kotwica zębami na dół, biała, oraz dwie gwiazdy sześciopromienne żółte, po obu bokach kotwicy u góry.

174. **Samson.** W polu białym człowiek biegnący w lewo otwiera paszczę w tę stronę pędzącemu lwu, przedstawionemu na planie dalszym. Twarz, szyja, włosy, obnażone poza łokieć ręce i nagie kolana człowieka żółte, broda i wąsy brązowe; górna część ubrania zielona, niżej pasa czerwona, zarzucony na plecy płaszcz i skórznie, widoczne na lewej nodze, błękitne. Lew żółty z językiem czerwonym (*KamW.* żółtym).

175. **Dęboróg.** W polu zielonym ostrzew o trzech sękach, ścięty u góry, żółty, z dwoma rogami jeleniemi, prawym o siedmiu, lewym o sześciu rosochach, żółtymi, osadzonemi w ostrzewiu tak, że po jednym rosochu z każdego rogu wyłania się z ostrzewia.

176. **Czarcina (Kromerowa).** Tarcza przedzielona wpoprzek: w polu górnym białym półuorzeł czarny, w dolnym czerwonym trzy lilje z korzonkami białe, dwie wyżej, trzecia poniżej w środku.

¹ Przerowa przedstawia w polu czerwonym chorągiew wojskową żółtą, a więc ma barwy inne niż herb tu opisany. Kształt chorągwi jest natomiast identyczny, por. Paprocki, Herby rycerstwa polskiego, s. 728 i Gniazdo cnoty, s. 1110.

² Herb Łada jest tu podany po raz drugi (por. 131), ale o odmiennym kształcie i barwach.

Wykaz kolejności herbów w rękopisach Klejnotów¹.

Herby:	Rękopisy:						
	K.	O.	Ch.	Ł.	KamL.	KamW.	A.
Królestwo polskie	1 (k. 124 v)	—	1 (k. 29 v)	1 } omówione razem (s. 2)	1 } omówione razem sztych jeden (k. 1)	—	1 (k. 1 r-1 v)
Z. krakowska	2 (k. 124 v)	—	2 (k. 29 v)	2 }	2 }	—	—
W. Ks. litewskie	3 (k. 124 v)	—	3 (k. 29 v)	—	3 (k. 2)	—	2 (k. 2 r)
Z. poznańska	4 (k. 124 v)	—	4 (k. 29 v)	3 (s. 2)	6 (k. 4)	—	9 (k. 5 r)
Z. sandomierska	5 (k. 124 v)	—	5 (k. 29 v)	4 (s. 3)	4 (k. 3)	—	10 (k. 5 v)
Z. kaliska	6 (k. 124 v)	—	6 (k. 29 v)	5 (s. 3)	5 (k. 3)	—	11 (k. 6 r)
Z. lwowska	7 (k. 124 v)	1 (s. 1)	7 (k. 29 v)	6 (s. 3)	15 (k. 8)	—	12 (k. 6 v)
Z. sieradzka	8 (k. 124 v)	2 (s. 1)	8 (k. 29 v)	7 (s. 4)	7 (k. 4)	—	13 (k. 7 r)
Z. lubelska	9 (k. 125 r)	3 (s. 1)	9 (k. 30 r)	8 (s. 4)	13 (k. 7)	—	14 (k. 7 v)
Z. łęczycka	10 (k. 125 r)	4 (s. 1)	10 (k. 30 r)	9 (s. 4)	9 (k. 5)	—	15 (k. 8 r)
Z. przemyska	11 (k. 125 r)	5 (s. 1)	11 (k. 30 r)	10 (s. 5)	16 (k. 9)	—	16 (k. 8 v)
Z. bełzka	12 (k. 125 r)	6 (s. 1)	12 (k. 30 r)	11 (s. 5)	11 (k. 6)	—	17 (k. 9 r)
Z. kujawska	13 (k. 125 r)	7 (s. 1)	13 (k. 30 r)	12 (s. 5)	8 (k. 5)	—	18 (k. 9 v)
Z. chełmska	14 (k. 125 r)	8 (s. 1)	14 (k. 30 r)	13 (s. 6)	18 (k. 10)	—	20 (k. 10 v)
Z. pomorska, chełmińska i michałowska	15 (k. 125 r)	9 (s. 1)	15 (k. 30 r)	14 (s. 6)	25 (k. 13)	—	—
Z. halicka	16 (k. 125 r)	10 (s. 1)	16 (k. 30 r)	15 (s. 6)	17 (k. 9)	—	19 (k. 10 r)
Z. dobrzyńska	17 (k. 125 r)	11 (s. 1)	17 (k. 30 r)	16 (s. 7)	19 (k. 10)	—	21 (k. 11 r)
Z. podolska	18 (k. 125 r)	12 (s. 1)	18 (k. 30 r)	17 (s. 7)	14 (k. 8)	—	22 (k. 11 v)
Z. wieluńska	19 (k. 125 r)	13 (s. 1)	19 (k. 30 r)	18 (s. 7)	21 (k. 11)	—	23 (k. 12 r)
Z. rawska	—	—	—	—	10 (k. 6)	—	—
Z. płocka	—	—	—	—	12 (k. 7)	—	—
Z. sądecka	—	—	—	—	20 (k. 11)	—	—
Z. liwska	—	—	—	—	22 (k. 12)	—	—
Kolumny litewskie	—	—	—	—	23 (k. 12)	—	3 (k. 2 v)
Żmudź	—	—	—	—	24 (k. 13)	—	—
Zakon pruski	—	—	—	—	26 (k. 14)	—	5 (k. 3 r)
Ks. słupeckie	—	—	—	—	27 (k. 14)	—	7 (k. 4 r)
Ks. wołoskie	—	—	—	—	28 (k. 15)	—	8 (k. 4 v)
Z. spiska	—	—	—	—	29 (k. 15)	—	—

¹ Przy każdym herbie podano jego miejsce kolejne we wszystkich rękopisach oraz kartę względnie stronę, na której jest w odpowiednim rękopisie omówiony.

Herby:	Rękopisy:						
	K.	O.	Ch.	Ł.	KamL.	KamW.	A.
Ks. zatorskie	—	—	—	—	30 (k. 16)	—	—
Ks. oświęcimskie	—	—	—	—	31 (k. 16)	—	—
Ks. mazowieckie	—	—	—	—	32 (k. 17)	—	6 (k. 3 v)
Bojczy (krzyż jagielloński)	—	—	—	—	—	—	4 (k. 2 v)
Topor	20 (k. 125 r)	14 (s. 1)	20 (k. 30 r)	19 (s. 8)	33 (k. 18 r)	1 (k. 2 r)	24 (k. 12 v)
Poraj	21 (k. 125 r—125 v)	15 (s. 1—2)	21 (k. 30 v)	22 (s. 8)	34 (k. 18 v)	2 (k. 2 v)	25 (k. 13 r)
Natęcz	22 (k. 125 v)	16 (s. 2)	22 (k. 30 v)	24 (s. 9)	35 (k. 19 r)	3 (k. 3 r)	26 (k. 13 v)
Gryf	23 (k. 125 v)	17 (s. 2)	23 (k. 30 v)	27 (s. 9)	37 (k. 19 v)	5 (k. 3 v)	28 (k. 14 v)
Śreniawa	24 (k. 125 v)	18 (s. 2)	24 (k. 30 v)	33 (s. 10)	40 (k. 20 r)	21 (k. 7 r)	62 (k. 31 v)
Rawa	25 (k. 125 v)	19 (s. 2)	25 (k. 30 v)	35 (s. 11)	41 (k. 20 r)	22 (k. 7 r)	63 (k. 32 r)
Kapituła gnieźnieńska	26 (k. 125 v)	20 (s. 2)	26 (k. 30 v)	54 (s. 14)	113 (k. 35 v)	98 (k. 22 r)	118 (k. 65 r)
Kapituła krakowska	27 (k. 125 v)	21 (s. 2)	27 (k. 30 v)	55 (s. 14)	114 (k. 36 r)	99 (k. 22 r)	119 (k. 65 v)
Kapituła wrocławska	28 (k. 125 v)	22 (s. 2)	28 (k. 30 v)	—	—	—	—
Kapituła lwowska	29 (k. 125 v)	23 (s. 2)	29 (k. 30 v)	56 (s. 14)	116 (k. 36 r)	101 (k. 22 v)	120 (k. 66 r)
Waldorf	30 (k. 125 v)	24 (s. 2)	30 (k. 30 v)	57 (s. 14)	117 (k. 36 v)	02 (k. 22 v)	122 (k. 67 r)
Kotwica	31 (k. 125 v)	25 (s. 2)	31 (k. 30 v)	61 (s. 15)	119 (k. 36 v)	16 (k. 6 r)	31 (k. 16 r)
Dąbrowa I	32 (k. 125 v)	26 (s. 2)	32 (k. 31 r)	62 (s. 15)	121 (k. 37 r)	18 (k. 6 v)	33 (k. 17 r)
Trąby	33 (k. 125 v)	27 (s. 2)	33 (k. 31 r)	64 (s. 15)	124 (k. 37 v)	30 (k. 9 r)	36 (k. 18 v)
Świnki	34 (k. 125 v)	28 (s. 2)	34 (k. 31 r)	65 (s. 15)	125 (k. 37 v)	31 (k. 9 r)	37 (k. 19 r)
Tarnawa	35 (k. 126 r)	29 (s. 2)	35 (k. 31 r)	66 (s. 15)	127 (k. 38 r)	33 (k. 9 v)	38 (k. 19 v)
Jednorozec	36 (k. 126 r)	30 (s. 3)	36 (k. 31 r)	23 (s. 8)	126 (k. 38 r)	32 (k. 9 r)	39 (k. 20 r)
Nieczuja	37 (k. 126 r)	37 (s. 3)	37 (k. 31 r)	28 (s. 9)	128 (k. 38 r)	34 (k. 9 v)	40 (k. 20 v)
Lewart	38 (k. 126 r)	38 (s. 3)	38 (k. 31 r)	34 (s. 10)	129 (k. 38 v)	35 (k. 9 v)	41 (k. 21 r)
Działosza	39 (k. 126 r)	39 (s. 3)	39 (k. 31 r)	45 (s. 12)	130 (k. 38 v)	103 (k. 23 r)	42 (k. 21 v)
Junosza	40 (k. 126 r)	40 (s. 3)	40 (k. 31 r)	43 (s. 12)	131 (k. 38 v)	104 (k. 23 r)	43 (k. 22 r)
Łada	41 (k. 126 r)	41 (s. 3)	41 (k. 31 r)	51 (s. 13)	132 (k. 39 r)	105 (k. 23 r)	44 (k. 22 v)
Koprzynia-Kownia	42 (k. 126 r)	42 (s. 3)	42 (k. 31 r)	80 (s. 17)	134 (k. 39 r)	107 (k. 23 v)	46 (k. 23 v)
Połuchoza	43 (k. 126 r)	43 (s. 3)	43 (k. 31 r)	49 (s. 13)	47 (k. 21 v)	28 (k. 8 v)	69 (k. 36 r)
Odrawąż	44 (k. 126 r)	44 (s. 4)	44 (k. 31 r)	20 (s. 8)	48 (k. 22 r)	29 (k. 8 v)	70 (k. 36 v)
Łódzia	45 (k. 126 r)	45 (s. 4)	45 (k. 31 r)	21 (s. 8)	49 (k. 22 r)	40 (k. 11 r)	71 (k. 37 r)
Wieniawa	46 } omówione razem (k. 126 r— 126 v)	46 } omówione razem (s. 4)	46 } omówione razem (k. 31 r— 31 v)	50 (s. 13)	50 (k. 22 r— 22 v)	41 (k. 11 r)	72 (k. 37 v)
Pomian	47 }	47 }	47 }	81 (s. 18)	55 (k. 23 v)	10 (k. 4 v)	77 (k. 41 v)
Jastrzębiec	48 (k. 126 v)	48 (s. 4)	48 (k. 31 v)	75 (s. 17)	51 (k. 22 v— 23 r)	42 (k. 11 v)	73 (k. 38 r— 38 v)
Łabędź	49 (k. 126 v)	49 (s. 4)	49 (k. 31 v)	76 (s. 17)	52 (k. 23 r)	43 (k. 11 v)	74 (k. 40 r)
Lis	50 (k. 126 v)	50 (s. 4)	50 (k. 31 v)	46 (s. 13)	46 (k. 21 v)	27 (k. 8 v)	68 (k. 35 v)
Leliwa	51 (k. 126 v)	51 (s. 4)	51 (k. 31 v)	26 (s. 9)	36 (k. 19 r)	4 (k. 3 r)	27 (k. 14 r)
Jelita	52 (k. 126 v)	52 (s. 5)	52 (k. 31 v)	40 (s. 12)	44 (k. 21 r)	25 (k. 8 r)	66 (k. 33 v)
Sulima	53 (k. 126 v)	53 (s. 5)	53 (k. 31 v— 32 r)	44 (s. 12)	45 (k. 21 r)	26 (k. 8 r)	67 (k. 35 r)

Herby:	Rękopisy:						
	K.	O.	Ch.	Ł.	KamL.	KamW.	A.
Korczbok	54 (k. 126 v)	54 (s. 5)	54 (k. 32 r)	37 (s. 11)	42 (k. 20 v)	23 (k. 7 v)	64 (k. 32 v)
Dębno	55 (k. 127 r)	55 (s. 5)	55 (k. 32 r)	39 (s. 11)	43 (k. 20 v)	24 (k. 7 v)	65 (k. 33 r)
Grzymała	56 (k. 127 r)	56 (s. 5)	56 (k. 32 r)	99 (s. 21)	88 (k. 31 v)	68 (k. 17 r)	80 (k. 43 r)
Doliwa	57 (k. 127 r)	57 (s. 5)	57 (k. 32 r)	100 (s. 21)	89 (k. 31 v)	69 (k. 17 r)	81 (k. 43 v)
Prawdzic	58 (k. 127 r)	58 (s. 5)	58 (k. 32 r)	73 (s. 16)	86 (k. 31 r)	66 (k. 16 v)	78 (k. 42 r)
Bróg	59 (k. 127 r)	59 (s. 5)	59 (k. 32 r)	98 (s. 21)	87 (k. 31 r)	67 (k. 16 v)	79 (k. 42 v)
Oksza	60 (k. 127 r)	60 (s. 5)	60 (k. 32 r)	71 (s. 16)	84 (k. 30 v)	64 (k. 16 r)	105 (k. 58 v)
Bogorja	61 (k. 127 r)	61 (s. 5)	61 (k. 32 r)	72 (s. 16)	85 (k. 30 v)	65 (k. 16 r)	106 (k. 59 r)
Zadora	62 (k. 127 r)	62 (s. 5)	62 (k. 32 r)	77 (s. 17)	53 (k. 23 r)	8 (k. 4 r)	75 (k. 40 v)
Strzegomia	63 (k. 127 r)	63 (s. 5-6)	63 (k. 32 r -32 v)	78 (s. 17)	54 (k. 23 v)	9 (k. 4 r)	76 (k. 41 r)
Prus I	64 (k. 127 r)	64 (s. 6)	64 (k. 32 v)	59 (s. 14)	80 (k. 29 v)	36 (k. 10 r)	102 (k. 56 r)
Awdaniec	65 (k. 127 r)	65 (s. 6)	65 (k. 32 v)	68 (s. 16)	81 (k. 29 v)	37 (k. 10 r)	103 (k. 56 v 57 r)
Zareba	66 (k. 127 v)	66 (s. 6)	66 (k. 32 v)	69 (s. 16)	82 (k. 30 r)	38 (k. 10 v)	104 (k. 58 r)
Korczak	67 (k. 127 v)	67 (s. 6)	67 (k. 32 v)	70 (s. 16)	83 (k. 30 r)	39 (k. 10 v)	—
Cielątkowa	68 (k. 127 v)	31 (s. 3)	68 (k. 32 v)	116 (s. 23)	152 (k. 44 r)	119 (k. 26 r)	140 (k. 76 r)
Bożezdarz	69 (k. 127 v)	32 (s. 3)	69 (k. 32 v)	83 (s. 18)	59 (k. 24 v)	16 (k. 12 r)	127 (k. 69 v)
Janina	70 (k. 127 v)	33 (s. 3)	70 (k. 32 v)	101 (s. 21)	90 (k. 31 v)	70 (k. 17 r)	82 (k. 44 r)
Wieruszowa	71 (k. 127 v)	34 (s. 3)	71 (k. 32 v)	102 (s. 21)	91 (k. 32 r)	71 (k. 17 v)	83 (k. 44 v)
Godziemba	72 (k. 127 v)	35 (s. 3)	72 (k. 32 v)	103 (s. 21)	96 (k. 33 r)	72 (k. 17 v)	84 (k. 45 r)
Korab	73 (k. 127 v)	36 (s. 3)	73 (k. 32 v)	104 (s. 21)	97 (k. 33 r)	73 (k. 17 v)	85 (k. 45 v)
Pobóg	74 (k. 127 v)	73 (s. 6)	74 (k. 32 v)	105 (s. 21)	98 (k. 33 r)	74 (k. 18 r)	86 (k. 46 r)
Dryja	75 (k. 127 v)	74 (s. 6)	75 (k. 33 r)	107 (s. 22)	99 (k. 33 v)	75 (k. 18 r)	87 (k. 46 v)
Powała	76 (k. 127 v)	75 (s. 6)	76 (k. 33 r)	108 (s. 22)	100 (k. 33 v)	76 (k. 18 r)	88 (k. 47 r)
Dołęga	78 (k. 128 r)	76 (s. 6)	77 (k. 33 r)	109 (s. 22)	92 (k. 32 r)	—	89 (k. 47 v)
Ciołek	77 (k. 127 v)	77 (s. 6)	78 (k. 33 r)	110 (s. 22)	93 (k. 32 r)	77 (k. 18 v)	90 (k. 48 r)
Starykoń	79 (k. 128 r)	68 (s. 6)	79 (k. 33 r)	111 (s. 22)	94 (k. 32 v)	78 (k. 18 v)	91 (k. 48 v)
Weżyk	80 (k. 128 r)	69 (s. 6)	80 (k. 33 r)	112 (s. 22)	95 (k. 32 v)	79 (k. 19 r)	92 (k. 49 r)
Gozdowa	81 (k. 128 r)	70 (s. 6)	81 (k. 33 r)	31 (s. 10)	39 (k. 19 v)	7 (k. 3 v)	30 (k. 15 v)
Rola	82 (k. 128 r)	71 (s. 6)	82 (k. 33 r)	113 (s. 22)	101 (k. 33 v)	80 (k. 19 r)	93 (k. 49 v)
Strzemię	83 (k. 128 r)	72 (s. 6)	83 (k. 33 r)	25 (s. 9)	102 (k. 34 r)	81 (k. 19 r)	107 (k. 59 v)
Szarza	84 (k. 128 r)	78 (s. 6)	84 (k. 33 r)	30 (s. 10)	103 (k. 34 r)	82 (k. 19 v)	108 (k. 60 r)
Zabawa	85 (k. 128 r)	—	85 (k. 33 r)	36 (s. 11)	105 (k. 34 v)	84 (k. 19 v)	109 (k. 60 v)
Wadwicz	86 (k. 128 r)	—	86 (k. 33 r)	32 (s. 10)	104 (k. 34 r)	83 (k. 19 v)	110 (k. 61 r)
Ostoja	87 (k. 128 r)	—	87 (k. 33 r)	41 (s. 12)	106 (k. 34 v)	91 (k. 21 r)	111 (k. 61 v)
Szeliga	88 (k. 128 r)	—	88 (k. 33 r)	42 (s. 12)	107 (k. 34 v)	92 (k. 21 r)	112 (k. 62 r)
Pierzchała	89 (k. 128 r)	—	89 (k. 33 r)	47 (s. 13)	108 (k. 35 r)	93 (k. 21 r)	113 (k. 62 v)
Drużyna	90 (k. 128 r)	—	90 (k. 33 r -33 v)	38 (s. 11)	109 (k. 35 r)	94 (k. 21 v)	114 (k. 63 r)
Pilawa	91 (k. 128 r)	—	91 (k. 33 v)	48 (s. 13)	110 (k. 35 r)	95 (k. 21 v)	115 (k. 63 v)
Syrokomla	92 (k. 128 r)	—	92 (k. 33 v)	52 (s. 14)	111 (k. 35 v)	96 (k. 21 v)	116 (k. 64 r)
Mądrostki	93 (k. 128 r)	—	93 (k. 33 v)	53 (s. 14)	112 (k. 35 v)	97 (k. 22 r)	117 (k. 64 v)
Oliwa	94 (k. 128 r)	—	94 (k. 33 v)	—	72 (k. 26 v)	57 (k. 14 r)	94 (k. 50 r)
Wczele	—	—	95 (k. 33 v)	89 (s. 19)	73 (k. 26 v— 27 r)	60 (k. 14 v)	95 (k. 50 v -51 r)
Sternberg	—	—	96 (k. 33 v)	93 (s. 20)	75 (k. 27 v)	62 (k. 15 r)	97 (k. 53 r)
Rogała	—	—	97 (k. 33 v)	92 (s. 20)	74 (k. 27 r— 27 v)	61 (k. 15 r)	96 (k. 51 v)
Kuczaba	—	—	98 (k. 33 v)	94 (s. 20)	76 (k. 27 v— 28 r)	63 (k. 15 v)	98 (k. 53 v -54 r)
Biberstein	—	—	99 (k. 33 v)	58 (s. 14)	78 (k. 28 v)	13 (k. 5 r)	100 (k. 55 r)

Herby:	Rękopisy:						
	K.	O.	Ch.	Ł.	KamL.	KamW.	A.
Świerczek	—	—	100 (k. 33 v)	115 (s. 23)	77 (k. 28 v)	12 (k. 5 r)	99 (k. 54 v)
Amadejowa	—	—	101 (k. 33 v)	67 (s. 15)	79 (k. 29 r)	14 (k. 5 v)	101 (k. 55 v)
Kornicz	—	—	102 (k. 33 v)	118 (s. 23)	157 (k. 44 v)	124 (k. 27 r)	145 (k. 78 r — 78 v)
Niesobia	—	—	—	29 (s. 10)	38 (k. 19 v)	6 (k. 3 v)	29 (k. 15 r)
Kopaszyna	—	—	—	60 (s. 14)	133 (k. 39 r)	106 (k. 23 v)	45 (k. 23 r)
Orla	—	—	—	63 (s. 15)	120 (k. 37 r)	17 (k. 6 r)	32 (k. 16 v)
Warnia	—	—	—	74 (s. 16)	136 (k. 39 v)	109 (k. 24 r)	48 (k. 24 v)
Pogonia	—	—	—	79 (s. 17)	56 (k. 24 r)	11 (k. 4 v)	124 (k. 68 r)
Osmoróg	—	—	—	82 (s. 18)	57 (k. 24 r)	44 (k. 12 r)	125 (k. 68 v)
Gryzina I	—	—	—	84 (s. 18)	60 (k. 24 v)	47 (k. 12 v)	128 (k. 70 r)
Cholewa	—	—	—	85 (s. 18)	63 (k. 25 r)	50 (k. 13 r)	130 (k. 71 r)
Hełm	—	—	—	86 (s. 18)	64 (k. 25 r)	51 (k. 13 r)	131 (k. 71 v)
Sokola	—	—	—	87 (s. 18)	139 (k. 41 v)	112 (k. 24 v)	50 (k. 25 v)
Nowina	—	—	—	88 (s. 19)	66 (k. 25 v)	53 (k. 13 v)	133 (k. 72 v)
Godula	—	—	—	90 (s. 19)	140 (k. 41 v)	85 (k. 20 r)	51 (k. 26 r)
Dąbrowa II	—	—	—	91 (s. 19)	141 (k. 41 v)	86 (k. 20 r)	52 (k. 26 v)
Przosna	—	—	—	95 (s. 20)	142 (k. 42 r)	87 (k. 20 r)	54 (k. 27 v)
Drzewica	—	—	—	96 (s. 20)	143 (k. 42 r)	88 (k. 20 v)	53 (k. 27 r)
Przeżinia	—	—	—	97 (s. 20)	144 (k. 42 r)	89 (k. 20 v)	55 (k. 28 r)
Kierdeja	—	—	—	106 (s. 21)	138 (k. 41 r)	111 (k. 24 v)	49 (k. 25 r)
Wierzyrkowa	—	—	—	114 (s. 22)	135 (k. 39 v)	108 (k. 23 v)	47 (k. 24 r)
Przerowa	—	—	—	117 (s. 23)	168 (k. 46 v)	135 (k. 29 r)	—
Sas	—	—	—	119 (s. 23)	159 (k. 45 r)	126 (k. 27 v)	—
Ołobok	—	—	—	120 (s. 23)	149 (k. 43 v)	116 (k. 25 v)	60 (k. 30 v)
Prus II	—	—	—	121 (s. 24)	145 (k. 42 v)	90 (k. 20 v)	56 (k. 28 v)
Zerwikaptur	—	—	—	122 (s. 24)	150 (k. 43 v)	117 (k. 26 r)	61 (k. 31 r)
Larysza	—	—	—	—	58 (k. 24 r)	45 (k. 12 r)	126 (k. 69 r)
Gryzina II	—	—	—	—	61 (k. 24 v)	48 (k. 12 v)	—
Połuorzeł i 2 róże (Mięszaniec)	—	—	—	—	62 (k. 25 r)	49 (k. 12 v)	129 (k. 70 v)
Kotwicz	—	—	—	—	65 (k. 25 v)	52 (k. 13 r)	132 (k. 72 r)
Owada	—	—	—	—	67 (k. 25 v)	54 (k. 13 v)	134 (k. 73 r)
Psawia (Czewoja)	—	—	—	—	68 (k. 26 r)	55 (k. 13 v)	135 (k. 73 v)
Topacz	—	—	—	—	69 (k. 26 r)	56 (k. 14 r)	136 (k. 74 r)
Radwan	—	—	—	—	70 (k. 26 r)	58 (k. 14 r)	137 (k. 74 v)
Alba luna (Bielina II)	—	—	—	—	71 (k. 26 v)	59 (k. 14 v)	138 (k. 75 r)
Kapituła włocławska	—	—	—	—	115 (k. 36 r)	100 (k. 22 v)	—
Kot morski	—	—	—	—	118 (k. 36 v)	15 (k. 6 r)	123 (k. 67 v)
Trzaska	—	—	—	—	122 (k. 37 r)	19 (k. 6 v)	34 (k. 17 v)
Ślepowron	—	—	—	—	123 (k. 37 v)	20 (k. 6 v)	35 (k. 18 r)
Kapituła lubuska	—	—	—	—	137 (k. 41 r)	110 (k. 24 r)	121 (k. 66 v)
Zagłoba	—	—	—	—	146 (k. 42 v)	113 (k. 25 r)	57 (k. 29 r)
Herbertowa	—	—	—	—	147 (k. 43 r)	114 (k. 25 r)	58 (k. 29 v)
Grabie	—	—	—	—	148 (k. 43 r)	115 (k. 25 v)	59 (k. 30 r)
Bielina I	—	—	—	—	151 (k. 43 v)	118 (k. 26 r)	139 (k. 75 v)

Wykaz alfabetyczny herbów i rodów¹.

- Alabanda, Alba luna ob. Bielina II.
 Amadejowa 21 przyp., 27, **80**, 102.
 Awdaniec (Habdank) 20 przyp., 25, 29, 32, 36, 42,
 47 przyp., **69**, 102.
- Baran ob. Junosza.
 Belina ob. Byliny.
 Bełzka ziemia 20 przyp., 29, 30, 32, 39 przyp., **54**, 96.
 Biberstein 26, 40 przyp., **79**, 102.
 Bielina I 26, **89**, 106.
 Bielina II (Alabanda, Alba luna), 26, **88**, 102.
 Biesowie ob. Kornicz.
 Bogorja 25, 38, **68**, 102.
 Bojczy (herb litewski) 27 przyp.
 Bojczy (krzyż jagielloński) **57**.
 Bolesćice ob. Jastrzębiec.
 Bonarowa 26, **90**, 106.
 Bończa ob. Jednoróżec.
 Bożezdarz 19, 21, 26, 40 przyp., 41, 42, **70–71**, 101.
 Brochwicz (Jeleń) 26, **90**, 106.
 Brodziec 23, 26, 27, 50, **92**.
 Bróg (Leszczyc) 3 przyp., 25, 37 przyp., 47 przyp.,
67, 102.
 Byliny (Belina) 23 przyp., 24, 26, **89**, 106.
- Chełmińska ziemia ob. Pomorska, chełmińska i mi-
 chałowska ziemia.
 Chełmska ziemia 29, **55**, 98.
 Cholewa 26, **83–84**, 101.
 Chorągiew ob. Przerowa.
 Cielątkowa 19, 26, 33, 40 przyp., **70**, 106.
 Ciotek 3 przyp., 18, 19, 20 przyp., 21, 26, 40 przyp.,
 41 przyp., 47, 50 przyp., 70 przyp., **72**, 74 przyp.,
 103.
 Czambor ob. Rogala.
 Czarzina ob. Kromerowa.
 Czewoja (Psawia) 26, **88**, 102.
- Dąbrowa I 2 przyp., 27, 33, **60**, 104.
 Dąbrowa II 26, 27 przyp., **84**, 105.
 Dąbrowa III 27, **90**, 106.
 Dębno 8 przyp., 9 przyp., 25, 29, 30 przyp., 36,
 37, 38, 42, 47 przyp., **66–67**, 100.
 Dęboróg 26, **92**, 107.
 Dobrzyńska ziemia 20 przyp., 29, **55**, 98.
 Doliwa 20 przyp., 25, 36, 37, 38, 43 przyp., 47
 przyp., **67**, 103.
 Dołęga 18, 19, 20, 21, 25, 37, 40 przyp., 46 przyp.,
 50 przyp., **72**, 103.
 Dragowie ob. Sas.
- Drużyna 27, 35, 39, 42, 47 przyp., **75**, 103.
 Dryja 19, 26, 39 przyp., 41 przyp., 42, **72**, 103.
 Drzewica 26, **85**, 105.
 Działosza 3 przyp., 18, 25, 37 przyp., 40 przyp.,
61, 105.
- Gęś ob. Paparona.
 Gnieźnińska kapituła 20 przyp., **33**, **59**, 104.
 Godula 26, **84**, 105.
 Godziemba 19, 20 przyp., 25, 27, 37 przyp., 47
 przyp., 71, 103.
 Gozdowa 19, 20 przyp., 25, 35, **73**, 100.
 Grabie 23, 25, **89**, 106.
 Grotowie ob. Przerowa.
 Gryf (Świeboda) 20 przyp., 25, 32, 35, 41 przyp.,
58, 98.
 Gryzina I 26, 27 przyp., **83**, 101.
 Gryzina II 27, **87**, 101.
 Grzymała 25, 27, 32, 41 przyp., 47 przyp., **67**, 102.
- Habdank ob. Awdaniec.
 Halicka ziemia 2 przyp., 20 przyp., **55**, 98.
 Helm 25, **84**, 101.
 Herbortowa 26, **89**, 105.
- Janina 18, 19, 25, 40 przyp., **71**, 103.
 Jasińczyk (Klucz) 23, 26, 28, **90**, 106.
 Jastrzębiec (Kamiona, Bolesćice, Ludbrza, Łazęki)
 3 przyp., 4 przyp., 18, 26, 27, 32, 35, 39, 41, 42,
 43 przyp., 47 przyp., 61, **63–64**, 72, 91, 100.
 Jednoróżec (Bończa) 3 przyp., 18, 19, 20, 26, 37,
 40 przyp., 41 przyp., 42 przyp., 43 przyp., **60–**
61, 70 przyp., 71 przyp., 104.
 Jeleń ob. Brochwicz.
 Jelita (Kozłerogi) 4 przyp., 20, 25, 37 przyp., 38,
 42, 43 przyp., **65–66**, 100.
 Junosza (Baran) 26, **61**, 105.
- Kaliska ziemia 2 przyp., 4 przyp., 18, 19, 32 przyp.,
 39, **53**, 96.
 Kamiona ob. Jastrzębiec.
 Kierdeja 25, **85**, 105.
 Kietlicz 23.
 Klucz ob. Jasińczyk.
 Klucze dwa i miecz (poznańska kapituła?, tyniecki
 klasztor?) **91**, 106.
 Kolumna ob. Pierzchała.
 Kolumny ob. Litewskie w. księstwo.
 Kołowas 27, **92**.
 Kopaszyna 25, **81**, 105.

¹ Cyfry oznaczają strony, druk półtłusty główne miejsce tekstowe herbu; przyp. = przypis.

- Koprznia (Kownia, Rownia) 3 przyp., 4 przyp., 18, 23 przyp., 24, 26, 39, 62, 105.
 Korab 19, 25, 41 przyp., 61 przyp., 71, 74 przyp., 103.
 Korczak 18, 19, 25, 40 przyp., 41, 42, 61 przyp., 70, 72 przyp., 102.
 Korczbok 26, 40 przyp., 41 przyp., 66, 100.
 Kornicz (Biesowie) 21, 25, 27, 80—81, 106.
 Korwin 26, 91, 107.
 Kot morski 23, 25, 88, 104.
 Kotwica (Stumberg) 20, 27, 33, 39, 48, 60, 104.
 Kotwicz 26, 88, 102.
 Kownia ob. Koprznia.
 Koźlerogi ob. Jelita.
 Krakowska kapituła 33, 59, 104.
 Krakowska ziemia 4 przyp., 15, 19, 20 przyp., 22, 32 przyp., 34 przyp., 52 przyp., 53, 96.
 Kroje 23, 24.
 Kromerowa (Czarzina) 26, 41, 92, 107.
 Kuczaba 2 przyp., 17 przyp., 22, 26, 42, 78—79, 102.
 Kujawska ziemia 29, 55, 96.
 Larysza 26, 87, 100.
 Leliwa 4 przyp., 25, 32, 35, 37, 39 przyp., 41 przyp., 42, 65, 98.
 Leszczyc ob. Bróg.
 Lewart (Walny) 10 przyp., 25, 41, 61, 105.
 Lilja i dwie róże ob. Poronia.
 Lis (Mzura) 18, 20, 25, 27 przyp., 29, 32, 36, 41, 48, 65, 100.
 Litewskie w. księstwo (Kolumny) 56, 57 przyp., 98.
 Litewskie w. księstwo (Pogoń) 15, 19, 20 przyp., 31, 32, 34, 40 przyp., 53, 57 przyp., 96.
 Liwska ziemia 56, 98.
 Lubelska ziemia 54, 96.
 Lubicz 26, 90, 106.
 Lubiewa ob. Trzaska.
 Lubuska kapituła 16, 89, 105.
 Ludbrza ob. Jastrzębiec.
 Lwowska kapituła 33, 40, 59, 104.
 Lwowska ziemia 4 przyp., 39 przyp., 40, 53—54, 96.
 Łabędź 26, 27, 30, 35, 36, 41 przyp., 42, 64, 100.
 Łada 25, 39, 42, 43 przyp., 46 przyp., 61—62, 105.
 Łada (Podkowa, 2-ga odmiana) 91, 107.
 Łąki ob. Jastrzębiec.
 Łęczycka ziemia 29, 40 przyp., 54, 96.
 Łódzia 3 przyp., 4 przyp., 26, 27, 32, 36, 37, 42, 62, 100.
 Mądrostki 26, 38, 76, 103.
 Mazowieckie księstwo 15, 56, 57 przyp., 98.
 Michałowska ziemia ob. Pomorska, chełmińska i mi-chałowska ziemia.
 Mięszaniec (Połurze i dwie róże) 26, 88, 101.
 Modzela 27, 90, 106.
 Mzura ob. Lis.
 Nabram ob. Waldorf.
 Nałęcz 4 przyp., 20 przyp., 25, 29, 32, 37, 38, 42, 43 przyp., 58, 98.
 Nieczuja 19, 20 przyp., 25, 37, 40 przyp., 61, 105.
 Niesobia 26, 81, 98.
 Nowina 26, 84, 102.
 Odrowąż 4 przyp., 10 przyp., 25, 32, 36, 37, 38, 41 przyp., 42, 47, 62, 72, 100.
 Ogończyk ob. Powąta.
 Oksza 18, 25, 27, 37, 41 przyp., 42, 47 przyp., 68, 102.
 Oliwa 19, 26, 34, 76, 102.
 Ołobok 26, 87, 106.
 Orla 15, 26, 40 przyp., 81, 104.
 Osmoróg 26, 83, 100.
 Ossorja ob. Szarza.
 Ostoja 4 przyp., 25, 38, 47 przyp., 75, 103.
 Oświęcimskie księstwo 34, 56, 98.
 Owada 27, 88, 102.
 Pałuki 42.
 Paparona (Gęś) 26, 91, 106.
 Pierścień ob. Schillingów herb.
 Pierzchała (Kolumna) 23, 24, 25, 75, 103.
 Pilawa 26, 38, 40 przyp., 47 przyp., 75, 103.
 Płocka kapituła 91, 107.
 Płocka ziemia 56, 96.
 Pobóg 19, 25, 37, 40 przyp., 72, 103.
 Podkowa ob. Łada.
 Podolska ziemia 29, 40, 55, 96.
 Pogoń ob. Litewskie w. księstwo.
 Pogonia 25, 82, 100.
 Polskie królestwo 15, 18, 19, 31, 32 przyp., 34, 52, 53, 57 przyp., 96.
 Połukoza 18, 25, 35, 37, 38, 39, 47, 62, 100.
 Połurze i dwie róże ob. Mięszaniec.
 Pomian 18, 22, 25, 32 przyp., 42, 63, 82—83, 100.
 Pomorska, chełmińska i michałowska ziemia (Prusy królewskie) 2 przyp., 10 przyp., 18, 30, 32, 55, 98.
 Pomorskie ob. Słupskie księstwo.
 Poraj (Róża) 2 przyp., 4 przyp., 10 przyp., 18, 20 przyp., 26, 27, 30, 32, 35, 37, 41 przyp., 42, 43 przyp., 47 przyp., 57—58, 98.
 Poronia (Lilja i dwie róże) 26, 90, 106.
 Powąta (Ogończyk) 19, 25, 37, 38, 41 przyp., 42, 47 przyp., 72, 103.
 Poznańska kapituła (?) ob. Klucze dwa i miecz.
 Poznańska ziemia 4 przyp., 19, 20 przyp., 32 przyp., 53, 96.
 Prawdziec 25, 37 przyp., 40 przyp., 41 przyp., 42, 47 przyp., 67, 102.
 Prus I 3 przyp., 25, 41, 69, 102.
 Prus II 26, 87, 105.
 Prus III 26, 91, 107.
 Prusy królewskie ob. Pomorska, chełmińska i mi-chałowska ziemia.
 Przeginia 26, 85, 105.
 Przemyska ziemia 29, 40, 54, 96.
 Przerowa (Grotowie, Chorągiew) 21 przyp., 26, 47, 86, 107.
 Przosna 26, 85, 105.
 Psawia ob. Czewoja.
 Puchała 26, 90, 106.
 Radwan 24, 26, 88, 102.
 Radzicz 26, 27 przyp., 92, 107.
 Rawa 3 przyp., 25, 29, 32, 36, 41 przyp., 42, 47 przyp., 59, 68, 100.
 Rawska ziemia 32, 56, 96.
 Rogala (Czambor) 25, 40 przyp., 78, 102.
 Roła 19, 20 przyp., 24, 25, 38, 73, 74 przyp., 103.
 Rownia ob. Koprznia.
 Róża ob. Poraj.
 Rozmiar 27.
 Sądecka ziemia 34 przyp., 56, 98.
 Samson 26, 92, 107.
 Sandomierska ziemia 2 przyp., 4 przyp., 19, 29, 32 przyp., 40, 53, 96.

- Sas (Dragowie) 2 przyp., 9, 26, 27, 40 przyp., 42, 86, 106.
 Schillingów herb (Pierścień) 27, 90, 106.
 Sieradzka ziemia 29, 40 przyp., 54, 96.
 Ślepowron 23, 26, 89, 104.
 Słupskie (pomorskie) księstwo 56, 57 przyp., 98.
 Sokola 26, 84, 105.
 Spiska ziemia 34 przyp., 56, 57 przyp., 98.
 Sreniawa 25, 27 przyp., 32, 37, 39, 42, 43 przyp., 47 przyp., 58, 75, 100.
 Starykoń 17 przyp., 19, 21, 25, 42, 47, 73, 103.
 Starza ob. Topor.
 Sternberg 25, 40 przyp., 78, 102.
 Strzegomia 3 przyp., 26, 29, 30, 42, 47 przyp., 68, 100.
 Strzemię 4 przyp., 19, 25, 35, 37, 42, 47 przyp., 71 przyp., 72 przyp., 74, 103.
 Stumberg ob. Kotwica.
 Suchekownaty 23, 26, 91, 107.
 Sulima 3 przyp., 10 przyp., 25, 32, 35, 38, 41 przyp., 66, 100.
 Świeboda ob. Gryf.
 Świerczek 26, 27, 79, 102.
 Świnki 10 przyp., 25, 36, 37, 39, 60, 104.
 Syrokomla 25, 75, 103.
 Szarza (Ossorja) 19, 25, 74, 103.
 Szeliga 25, 37, 47 przyp., 75, 103.
 Tarnawa 26, 37, 38, 60, 104.
 Topacz 23, 26, 88, 102.
 Topor (Starza) 15, 25, 32, 36, 37, 39 przyp., 41, 42, 43 przyp., 57, 73, 98.
 Trąby 25, 36, 40 przyp., 60, 104.
 Trzaska (Lubiewa) 23, 25, 88, 104.
 Tyniecki klasztor (?) ob. Klucze dwa i miecz.
 Uniwersytet krakowski 15, 34, 91, 107.
 Wadwicz 10 przyp., 25, 74, 103.
 Waldorf (Nabram) 3 przyp., 26, 33, 60, 104.
 Walny ob. Lewart.
 Warnia 25, 81—82, 105.
 Wczele 17 przyp., 21, 22, 26, 39 przyp., 40 przyp., 41, 42, 76—77, 102.
 Węzyk 3 przyp., 19, 20 przyp., 25, 37, 47 przyp., 73, 103.
 Wieluńska ziemia 29, 40, 56, 98.
 Wieniawa 3 przyp., 18, 20, 25, 27, 31 przyp., 35, 89, 41 przyp., 42, 47 przyp., 63, 82, 83, 100.
 Wieruszowa 19, 25, 27, 41 przyp., 47, 71, 103.
 Wierzynkowa 26, 85, 105.
 Włocławska kapituła 16, 88, 104.
 Wołoskie księstwo 34, 56, 57 przyp., 98.
 Wrocławska kapituła 33, 34, 59.
 Zabawa 19, 25, 74, 103.
 Zadora 25, 37, 40 przyp., 41 przyp., 47 przyp., 68, 100.
 Zagłoba 23, 26, 89, 105.
 Zakon pruski (krzyżacki) 34, 56, 98.
 Zaręba 25, 27, 32, 36, 37, 40 przyp., 41 przyp., 47 przyp., 70, 102.
 Zatorskie księstwo 34, 56, 98.
 Zerwikaptur 25, 27, 47, 87, 106.
 Żmudź 34 przyp., 56, 98.
 Żnin 27.

Sprostowania i uzupełnienia.

- S. 3, przyp. 1, w. 4 zamiast: que, winno być: quod.
 S. 3, przyp. 1, w. 7 zamiast: terrannidem, winno być: tirrannidem.
 S. 4, w. 10 zamiast: Que, winno być: Aue.
 S. 18, w. 20 zamiast: inter se, winno być: in se.
 S. 20, przyp. 1.— formy błędne podane są według kopji ossolińskiej rkpsu *Ch*.
 S. 26, w. 8 zamiast: capitele, winno być: capitale.
 S. 26, w. 23 zamiast: Bialina, winno być: Bielina (I).
 S. 29, u dołu — jest b. niepewnem, czy Długosz był autorem Żywota Zbigniewa.

„INSIGNIA ET CLENODIA“ DE JEAN DŁUGOSZ

Le plus ancien armorial polonais

(Résumé).

L'étude de Jean Długosz, le premier historien polonais (mort en 1480), intitulée „Insignorum clenodiorum regis et regni Poloniae descriptio“ contient la description des armes des palatinats et des familles nobles en Pologne¹. Elle est l'ouvrage héraldique polonais le plus ancien et une des sources les plus importantes dont dispose notre science héraldique. L'original de cet armorial ne nous est pas parvenu et nous n'en avons que des copies qui remontent au XVe et au XVIe siècle. Il en existe plusieurs éditions datant de la seconde moitié du XIXe s. (la plus récente et la plus détaillée est celle de Fr. Piekosiński qu'on trouve dans son ouvrage: L'héraldique polonaise au moyen âge, Cracovie 1899), toutefois elles n'ont pas tiré profit de tous les manuscrits de l'armorial et ne sont pas à la hauteur de ce qu'on est en droit d'exiger d'une publication moderne.

I. Nous nous sommes servis de sept manuscrits conservés des „Insignia et clenodia“ pour préparer une nouvelle édition de cet ouvrage, à savoir: 1. du texte qu'on trouve dans le manuscrit D. I à la Bibliothèque de Kórnik, texte qui date de la fin du XVe s. (*K.*); 2. du manuscrit 16/II, provenant du déclin du XVe s. à la Bibliothèque de l'Institut National Ossoliński à Lwów (*O.*); 3. du texte du commencement du XVIe s. que renferme le manuscrit Q. II. 51, conservé à la Bibliothèque Chigi à Rome (*Ch.*); 4. du manuscrit dit de Łętowski datant d'environ 1570, actuellement à la Bibliothèque de Wilanów (*Ł.*); 5. du manuscrit 1114 à la Bibliothèque de l'Arsenal à Paris, provenant de la moitié du XVIe s., avec des reproductions en couleur des blasons (*A.*); ce manuscrit a été publié dernièrement par Mlle Dr H. Polaczek (*Stemmata Polonica*, Lwów 1926); 6 et 7. du manuscrit 995 de la Bibliothèque de l'Université de Lwów et du manuscrit Cim. 100, propriété de la Bibliothèque Zamoyński à Varsovie. Ces derniers manuscrits remontant à 1575, représentent deux exemplaires d'une étude qui contient le texte de l'armorial et des gravures figurant les blasons, exécutées par l'orfèvre Erasme Kamyn à Poznań. Ces deux manuscrits étaient jusqu'ici inconnus aux héraldistes polonais (*KamL.* et *KamW.*).

II. L'analyse des textes que nous avons entreprise dans ce chapitre, nous a per-

---

¹ La noblesse en Pologne se composait de grandes familles (clans). Toute la famille embrassait un nombre de maisons et avait son propre blason, les maisons se servaient des armes de sa famille. Le nombre des blasons polonais est alors beaucoup plus petit que celui des armoiries françaises ou allemandes.

mis d'établir qu'aucun des manuscrits, même pas le manuscrit *K.*, qui est le plus ancien, n'a été écrit par Długosz lui-même, ainsi que le prouvent les erreurs dans le texte qui ne sauraient se trouver dans l'original. Le manuscrit *K.* est la copie la plus fidèle; viennent ensuite les manuscrits *O.* et *Ch.* Tous les trois sont des copies de seconde main, indépendantes l'une de l'autre, s'inspirant probablement toutes du même texte. Quant aux quatre autres manuscrits, ils sont des copies ultérieures. Les deux manuscrits *Kam.* ont été copiés d'après le même texte dont l'origine est identique à celle du manuscrit *E.*

III. Il est question dans ce chapitre de plusieurs manuscrits, actuellement perdus, de l'armorial de Długosz, manuscrits dont l'existence est attestée par d'autres sources historiques. Nous nous sommes surtout occupés du manuscrit en possession de l'héraldiste Barthélemy Paprocki, puis du rapport entre l'armorial de Długosz et l'ouvrage du premier, intitulé „Armoiries de la noblesse polonaise“ (imprimé en 1584).

IV. Nous avons étudié certaines discordances entre l'armorial et d'autres travaux de Długosz, discordances qui pourraient faire surgir des doutes quant à la personne qui fut l'auteur de l'armorial. Ceux-ci paraissent fondés si l'on ne perd pas de vue que les sources de la même époque ne font pas mention de Długosz comme auteur de l'armorial. En dépit de ces discordances et de ce silence, il nous faut accepter que notre historien a réellement composé l'armorial et que celui-ci a été écrit entre 1465 et 1480.

V. Les manuscrits des „Insignia et clenodia“ diffèrent entre eux en ce qui concerne le nombre des blasons qu'ils décrivent. On retrouve tous les blasons décrits par Długosz dans le manuscrit *K.*; il manque dans le manuscrit *O.* plusieurs blasons figurant au commencement et à la fin de son travail, enfin les manuscrits plus récents embrassent, en dehors du texte de l'historien, la suite soit la description d'autres blasons, composée par des auteurs inconnus qui imitent le style et la manière de Długosz. Le texte de Długosz (*K.*) reproduit 19 blasons du royaume polonais et des palatinats, 4 armoiries des chapitres et 71 blasons des familles nobles, généralement plus connues. Le manuscrit *KamL.*, le plus long de tous, contient 32 blasons des états et des palatinats, 7 armoiries des chapitres, 1 blason de l'Université et 137 armoiries de la noblesse. Lorsqu'il reproduit les armes des palatinats et celles des chapitres, l'auteur de l'armorial donne la description du blason, tandis qu'en reproduisant les armes de la noblesse il mentionne également l'origine de la famille et y joint d'habitude une caractéristique de ses membres. Quoique les „Insignia et clenodia“ ne décrivent pas tous les blasons polonais de l'époque et que les inscriptions dans les registres des tribunaux de la noblesse fournissent sur ce sujet des matériaux bien plus abondants, néanmoins la description que donne l'armorial est bien plus exacte et plus claire. En dehors de la position des figures sur l'écu et de la forme de celles-ci, on trouve également indiquée la couleur des champs et des figures. Seule la partie concernant la Pologne de l'armorial français écrit en 1429—1461 (Ancien armorial équestre... publié par Lorédan Larchey) représente au XVe s. à côté des „Insignia et clenodia“ une source plus détaillée, capable de nous renseigner sur les couleurs des blasons polonais. — Les renseignements de Długosz sur la provenance des familles de chevaliers, attribuent à certaines une origine foncièrement polonaise, tandis qu'ils font venir les autres de pays étrangers, généralement limitrophes (Bohême, Allemagne). Quoique la relation de Długosz soit relati-

vement très récente, vu que souvent elle concerne des familles dont il est fait mention au XIe, au XIIe et au XIIIe s., elle mérite cependant de retenir l'attention, car l'historien l'expose très impartialement sans avoir recours à des récits imaginaires ou à des digressions panégyriques, qui les unes comme les autres ne sont pas étrangères aux armoriaux polonais de l'époque plus avancée. La littérature scientifique consacrée à l'organisation et à la provenance de la noblesse polonaise, admet actuellement que de nombreuses familles nobiliaires descendent de la noblesse de l'étranger. — Les caractéristiques des familles, parfois mordantes et incisives, éveillaient autrefois un grand intérêt. Or, l'analyse qu'entreprend l'auteur du présent travail ne peut que nous apprendre qu'en les notant, Długosz ne poursuivait aucune fin plus éloignée. Il s'appuyait parfois sur les actes que l'histoire attribue aux membres de ces familles, comme il profitait parfois de l'observation des contemporains.

L'armorial de Długosz a exercé une grande influence sur le développement de la science héraldique en Pologne, il a fortement comporté à la stabilisation de la forme et surtout de la couleur des armoiries. De nombreux manuscrits (il s'en est conservé 7 et l'on est renseigné sur 8 autres actuellement disparus), puis les parties supplémentaires et les refontes dans les manuscrits plus récents, témoignent de la popularité dont jouissait l'armorial chez les contemporains. Son importance a cependant très sensiblement diminué une fois que furent imprimées et publiées en 1584 les „Armoiries de la noblesse polonaise“ de Paprocki.

L'armorial de Długosz tient une place à part parmi les ouvrages analogues parus en Europe à la même époque. Il se distingue des armoriaux français ou allemands du XIVe et du XVe siècle (armorial de Gelre, armorial français composé de 1429 à 1461, „rôle de Zurich“, armoriaux de Donau-Eschingen, d'Ulric Rösch à Saint-Gall, „Kochisches Wappenbuch“, armorial de Conrad Grünenberg etc.), qui ne contiennent que des reproductions de blasons en couleur et se bornent à citer les noms des maisons qui s'en servaient. L'ouvrage de Długosz n'est pas non plus un armorial moderne où la science héraldique s'unit à la généalogie, car en décrivant les armes notre historien ne nomme ni les maisons, ni les personnes contemporaines qui en faisaient usage. Il se place au point de vue historique et à celui de l'organisation de la noblesse, lorsqu'il veut nous renseigner sur les familles (clans) de chevaliers. Ce caractère particulier au plus ancien armorial polonais est l'expression de la mentalité de son auteur, le grand historien qui dans tous ses travaux tâchait d'établir un lien entre la science héraldique et l'histoire.

Comme l'original de l'armorial a été perdu, nous reproduisons le texte émendé de l'ouvrage. L'édition tient compte surtout du manuscrit *K*. Là où l'on trouve des erreurs dans le manuscrit *K*., nous avons corrigé le texte en nous servant d'autres manuscrits, surtout des manuscrits *O*. et *Ch*. Voulant indiquer la différence avec le texte de Długosz, nous avons reproduit dans une colonne plus étroite le texte qui ne figure que dans des copies plus récentes. — Le texte est suivi: 1. de la description héraldique des gravures présentées par les manuscrits *Kam.*; 2. d'un tableau indiquant l'ordre dans lequel se suivent les blasons dans les manuscrits, puis les feuilles respectivement les pages, sur lesquelles sont représentés les blasons dans chaque manuscrit; enfin 3., d'une table alphabétique des armoiries.

Treść.

	Str.
A. Uwagi krytyczne	1
I. Rękopisy Klejnotów	4
II. Wartość rękopisów i ich wzajemny stosunek	17
III. Rękopisy zaginione	22
IV. Autor i czas powstania Klejnotów	28
V. Znaczenie Klejnotów	31
B. Tekst	47
Insignorum clenodiorum regis et regni Polonie descriptio etc.	52
Dodatek.	
Opis sztychów w rękopisach Kamyna	93
Wykaz kolejności herbów w rękopisach Klejnotów	108
Wykaz alfabetyczny herbów i rodów	113
Sprostowania i uzupełnienia	115
Streszczenie francuskie	116

Table des matières.

	Pages
Introduction	1
Chapitre I. — Les manuscrits des Insignia et clenodia	4
Chapitre II. — Classification des manuscrits et leurs rapports réciproques	17
Chapitre III. — Les manuscrits actuellement perdus	22
Chapitre IV. — L'auteur et le temps de la composition de l'oeuvre	28
Chapitre V. — Valeur des Insignia et clenodia pour l'histoire et l'héraldique polonaise et leur position parmi les armoriaux européens	31
Texte	47
Insignorum clenodiorum regis et regni Polonie descriptio etc.	52
Supplément.	
Description des gravures dans les manuscrits de Kamyn	93
Ordre des blasons dans tous les manuscrits	108
Table alphabétique des armoiries	113
Notes et rectifications	115
Résumé français	116